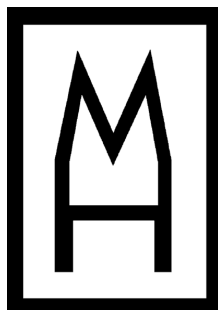

MARGINALIA HISTORICA

Časopis pro dějiny vzdělanosti a kultury

Univerzita Karlova v Praze – Pedagogická fakulta

Katedra dějin a didaktiky dějepisu

2/2011

Praha 2011

MARGINALIA HISTORICA

Ročník 2, číslo 2/2011

Odborný recenzovaný časopis, který se věnuje široce pojímaným dějinám vzdělanosti (včetně školství i osvěty) a komplementárně chápané kultury. Původní vědecké studie, materiálové příspěvky, recenze a zprávy se zaměřují na problematiku českých zemí nahlíženou v středoevropském a evropském kontextu. Vychází dvakrát ročně. Redakční uzávěrka 31. března a 30. září.

Webová stránka: <http://kdddweb.pedf.cuni.cz>

Peer-reviewed academical journal focused on widely defined history of education (including schooling and adult education) as complementary to culture history. It presents original research, materials, review articles and reports reflecting Czech lands in Central European and wider European context. The journal is issued twice a year and deadlines for accepting papers are 31st March and 30th September.

Web page: <http://kdddweb.pedf.cuni.cz>

Vydává/Published by

Univerzita Karlova v Praze, Pedagogická fakulta, katedra dějin a didaktiky dějepisu, M. D. Rettigové 4, 116 39 Praha 1

Mezinárodní redakční rada/International Editorial Board

Christoph Boyer (Salzburg), Lukáš Fasora (Brno), Kateřina Charvátová (Praha), Jiří Knapík (Opava), Tomáš Knoz (Brno), Jiří Křesťan (Praha), Robert Luft (Mnichov), Elena Mannová (Bratislava), Antoine Marès (Paříž), Robert Novotný (Praha), Tomáš Pavlíček (Praha), Stanisław Pijaj (Krakov), Jiří Pokorný (Praha), Martina Šmejkalová (Praha), Vít Vlnas (Praha), Ewa Wólkiewicz (Varšava)

Předseda redakční rady/Editor-in-chief

Jiří Pokorný, zástupce předsedy redakční rady

Výkonná redakce/Executive editors

Jan Šindelář (vedoucí redaktor), Tamara Nováková, Milan Ducháček, Jitka Bílková

Jazyková korektura/Copyeditor

Josef Lesák

Korespondenci (příspěvky) adresujte prosím k rukám vedoucího redaktora na adresu vydavatele či na elektronickou adresu marginalia@seznam.cz. Jednotlivé příspěvky jsou recenzovány anonymně ve spolupráci redakční rady s okruhem odborníků.

Vychází v rámci studentského vysokoškolského projektu č. 263 401 (*Kultivace české společnosti*), hlavní řešitel prof. PhDr. Jiří Pokorný, CSc.

ISSN: 1804-5367

Evidenční číslo MK ČR: E 19664

Obsah

STUDIE

Jitka BÍLKOVÁ, <i>Život na jičínském gymnáziu na přelomu 19. a 20. století ...</i> 5	
Ivana ČORNEJOVÁ, <i>Klínec – nástin dějin středočeské obce. Mikrohistorická črta</i>	39

RECENZE

Jan BÍLEK – Helena KOKEŠOVÁ – Vlasta QUAGLIATOVÁ (eds.), <i>Korespondence T. G. Masaryk – staročeši; Korespondence T. G. Masaryk – Antonín Rezek (Jiří Pokorný)</i>	72
Adrian von ARBURG – Tomáš STANĚK (eds.) <i>Vysídlení Němců a proměny českého pohraničí 1945–1951, dokumenty z českých archivů</i> (Tamara Nováková) .	77
Věra BROŽOVÁ, <i>Karafiátovi Broučci v české kultuře</i> (Alžběta Čornejová) .	85
František ŠÍSTEK, <i>Junáci, horalé a lenoši. Obraz Černé Hory a Černohorců v české společnosti 1830–2006</i> (Václav Nájemník)	88
Ivo PEJČOCH, <i>Fašismus v českých zemích 1922–1945, Fašistické a nacionálně-socialistické strany a hnutí v Čechách a na Moravě</i> (Vojtěch Čurda)	92
Michal PULLMANN, <i>Konec experimentu</i> (Vojtěch Čurda)	97
Aleš VYSKOČIL, <i>C. k. úředník ve zlatém věku jistoty</i> (Jiří Tejkal).....	101
Pavol MAČALA – Pavel MAREK – Jiří HANUŠ (eds.), <i>Círky 19. a 20. století ve slovenské a české historiografii</i> (Hana Havlůjová).....	104
Jiří JUST – Zdeněk R. NEŠPOR – Ondřej MATĚJKA et al., <i>Luteráni v českých zemích v proměnách staletí</i> (Hana Havlůjová)	106
Juraj SLÁVIK, <i>Moja pamäť – živá kniha. Moje poslanie vo Varšave 1936–1937</i> (Jiří Hnilica)	109
Ivo TRETERA, <i>Vzpomínky na Bohumíla Hrabala a na život vůbec</i> (Vojtěch Čurda)	112
Marc FERRO, <i>Tabu dějin</i> (David Venclík)	115
Michel FOUCAULT, <i>Zrození kliniky</i> (Milan Ducháček – Aleš Ducháček) 118	

Roger CHARTIER, <i>Na okraji útesu</i> (Milan Ducháček).....	122
Veronika STŘEDOVÁ, <i>František Kutnar a strukturalismus v interpretaci sociálních a hospodářských dějin</i> (Milan Ducháček)	126
Jan DOLÁK – Marie GILBERTOVÁ, <i>Historik Jiří Špét. Život a dílo</i> (Milan Ducháček)	133
MUZEA A VÝSTAVY	
<i>Konec avantgardy?</i> (Alžběta Čornejová).....	135
<i>Muzeum a škola aneb Expedice domů</i> (Hana Havlůjová).....	137
<i>Muzeum Vápenka – Příběh Albeřic a Lysečín</i> (Tamara Nováková)	139
DIDAKTIKA	
<i>Letní škola moderních dějin, Ostrava</i> (Jiří Tejkal).....	140
<i>Brána školního dějepisu otevřená: Možnosti výuky mimo školu</i> (Hana Havlůjová)	141
KRONIKA	
<i>Cestování do Egypta a na Blízký východ v proudu staletí</i> (Hana Havlůjová)....	143
<i>Ženy ve vědě, technice a medicíně: Ženská a/nebo genderová studia?</i> (Hana Havlůjová)	145
<i>Universities in Central Europe – Crossroads of Scholars from All Over the World</i> (Jiří Hnilica)	147
<i>Dvacetileté výročí CEFRES</i> (Jiří Hnilica)	148
<i>„Křesťané vědí, že věří. Komunisté věří, že vědí...“</i> (Jan Šindelář)	150
<i>Za Zbyňkem Zemanem</i> (Lubor Václavů).....	152

Život na jičínském gymnáziu na přelomu 19. a 20. století

Jitka BÍLKOVÁ

Abstrakt

Gymnázium ve východočeském městě Jičíně bývalo na přelomu 19. a 20. století (a nejen tehdy) považováno za prestižní školu. Tato studie se ale nezabývá historií ústavu, nevyjmenovává významné profesory a absolventy, zaměřuje se spíše na každodenní život tamních studentů a profesorů před sto lety. Na základě úředních pramenů, autentických osobních záznamů a vzpomínek abiturientů analyzuje podmínky studia a studijní nároky, hodnotí postavení a odbornost tehdejších středoškolských profesorů, popisuje metody výuky, kázeňské přestupky a volnočasové aktivity. Rozebírá rovněž vzájemné vztahy učitelů a žáků.

Abstract

Jičín Grammar School in Eastern Bohemia at the turn of the 19th and 20th century had an excellent reputation. Following study does not specifically focus on the history of the institution, its professors or famous students. It is dedicated to everyday life of the school at that time. As a base for the theme the autor used official school records and memorials of the people involved. The text describes studying conditions and demanded level of achieved education, pays attention to the prestige and professional qualities of the professors, teaching methods, student spare time activities and also to relationships between students and professors.

Klíčová slova

Gymnázium v Jičíně – střední školství na přelomu 19. a 20. století – metody výuky – dějiny každodennosti – studenti – středoškolská profesori – počátky turistiky – tělesná výchova – Antonín Trnka – Gotthard Smolař

Key words

Jičín Grammar School – secondary education at the turn of the 19th and 20th century – teaching methods – history of everyday life – students – secondary school professors – beginnings of tourism – physical education – Antonín Trnka – Gotthard Smolař

Východočeský Jičín býval v druhé polovině 19. století charakterizován nikoliv jako historické Valdštejnovo město a už vůbec ne jako centrum pohádky, ale jako město úřadů, vojáků a škol. Sídlił zde krajský soud a řada okresních, finančních, vojenských a jiných institucí. Jičín se ale především mohl pochlubit třemi středními školami – gymnáziem, reálkou a učitelským ústavem. Kromě těchto nejvýznamnějších ústavů zde fungovaly samozřejmě i školy elementární (obecné a měšťanské chlapecké a dívčí, cvičná při pedagogiu, pětitřídní

obecná na Novém Městě, židovská¹) a specializované (zimní hospodářská, průmyslová a obchodní škola pokračovací). Nejvýznamnějším ústavem bylo bezpochyby gymnázium, jehož lavicemi prošlo mnoho pozdějších slavných osobností a za katedrou přednášelo nespočet významných profesorů.² Historie této slavné školy již byla několikrát zmapována,³ doposud však chybí objektivní zhodnocení významu tohoto gymnázia v porovnání s ostatními institucemi, analýza studijních a kázeňských nároků ústavu a přiblížení každodenního života studentů a jejich kantorů. Cílem této studie je nahlédnout do života školy na přelomu 19. a 20. století, a to nejen na základě vzpomínek absolventů (psaných obvykle s odstupem mnoha let), ale především z pohledu autentických výpovědí tehdejších studentů v konfrontaci s prameny úřední povahy. Kromě popisu života v samotné škole se pokusím přiblížit i některé volnočasové aktivity učitelů a žáků a nastíním, jak gymnázium ovlivňovalo tep malého města.

Jičín – město studentů

Jičínská městská rada rozvoj škol v druhé polovině 19. století vydatně podporovala, o čemž svědčí souhlas s výstavbou jejich nových reprezentativních budov.⁴ Více než ušlechtilými zájmy byly kroky radních vedeny zřejmě důvody ekonomickými. Jičín býval zemědělským městem, průmysl se zde rozbíhal poměrně pomalu, a tak středoškolští učitelé mohli se svými poměrně vysokými platy znamenat velkou finanční injekci pro místní obchodníky. Samotní studenti sice penězi neoplývali, ale přeci jen něco utratili za jídlo, školní potřeby či ošacení a především si museli platit za ubytování. Tvrzení, že „značná část jičínských rodin žila takřka ze studentů,⁵“ není asi moc nadsazené. Naprostá většina z chlapců navštěvujících jičínské střední školy totiž nepocházela z místa, každodenní dojíždění nebylo možné, a tak 80–90 % studentů bydlelo na privátu. K udávanému počtu osm a půl tisíce obyvatel⁶ by se tak mělo ještě připočítávat nejméně

1 Kvalitní židovská škola, v níž se vyučovalo německy, musela být uzavřena roku 1897 po protiněmeckých bouřích, jež vyvolal pád Badeniho vlády.

2 Poslední ucelený přehled významných studentů, profesorů a dalších osobností spojovaných s jičínským gymnáziem viz: Eva a Karol BÍLKOVÍ – Vladimír CARDA, *Osobnosti spjaté s gymnáziem v Jičíně*, Jičín 1999.

3 Státě k historii gymnázia najdeme především v jubilejních památkách: *Jubilejní památník c. k. vyššího gymnasia v Jičíně. 1807–1907*, Jičín 1907; *Památník státního čs. gymnasia Františka Lepaře v Jičíně 1624–1777, 1807–1932*, Jičín 1933; 350. výročí založení gymnázia v Jičíně: 1624–1974, Jičín 1974; *Jičínské gymnázium 1624–1999. Almanach k 375. výročí založení*, Jičín 1999.

4 Pro vyšší reálku byla z prostředků města postavena nová budova v roce 1867, pro gymnázium v roce 1883, pro učitelský ústav jen o tři roky později, pro obecné a měšťanské školy chlapecké a dívčí roku 1896.

5 Ferdinand MAČENKA, *Před padesátí lety*, in: Památník státního čs. gymnázia Františka Lepaře v Jičíně, Jičín 1933, s. 247.

6 K roku 1890 se v Jičíně udává 8457 civilních obyvatel a 667 domů. Viz: heslo *Jičín*, in: Ottův slovník naučný, sv. XIII, Praha 1898, s. 348.

dvanáct set – v kasárnách totiž pobývalo šest set vojáků a „na bytech“ šest až sedm set studentů.

S výběrem správného ubytování často rodičům pomáhala škola. Profesori „studentské matrony“ velmi dobře znali a jejich domácnosti pravidelně kontrolovali. Pověštinou se jednalo o vdovy, případně neprovdané ženy, pro něž byla tato služba jedinou možností výdělků.⁷ Každý student platil zpravidla osm až deset zlatých měsíčně. Cena zahrnovala nejen ubytování „na půl stravy“ – neboli nocleh, kávu k snídani a k svačině a oběd – ale také dohled nad mravním vývojem chlapce. Pokud provedl nějaký prohřešek, profesori je jako první vyslyšeli nebo dávali zprávu ne rodičům, ale tzv. odpovědné osobě, což býval buď příbuzný či rodinný známý bydlící v místě školy, nejčastěji ale právě „studentská matka“.

Na jednom bytě se obvykle tísnili čtyři, někde až osm chlapců. O pohodlí se mluvit nedalo, hochům byla v pokoji často zima, učit se museli při svíčkách či petrolejových lampách. Volný čas, kterého moc neměli, si dokázali příjemně třeba společnou hrou na hudební nástroje nebo předčítáním knih.⁸

Domů se mladíci ze vzdálenějších míst dostali jen na Vánoce, Velikonoce a o hlavních prázdninách. Přes neděli zůstávali ve městě, po ranní mši v kostele následovalo mezi studenty velmi oblíbené korzo probíhající na hlavní jičínské třídě (Husova ulice) a v lipové aleji. Byla to jedna z mála příležitostí, kdy se mladíci mohli alespoň letmo seznámit s místními dívkami. Na oběd byli občas pozváni do rodin svých profesorů a odpoledne pak nejčastěji chodili na výlet do okolí. Spojení s domovem a rodinou jim zajišťovali obchodníci s obilím, kteří dojížděli do Jičína z hor na slavné pondělní trhy. Studenti si ochotně vyzvedávali v některém z jičínských zájezdních hostinců (např. V Ráji, U České koruny) zásilky od rodičů (bochník chleba, buchtu, hrudku másla, čisté prádlo či nějaký malý finanční obnos).

Příchod studentů do města v polovině září znamenal vždy pro Jičínské velikou radostnou událost. Na konci školního roku bylo naopak možno pozorovat mnoho smutných loučení – především tajných studentských lásek. Cesty domů podnikali mladíci většinou pěšky, dlouhý pochod (některým trval šest až deset hodin) jim jen někdy zkrátil obchodník, který jel stejným směrem. Chlapci z Krkonoš se během náročné výpravy zastavovali několikrát na drobné občerstvení (obvykle v Lomnici, Semilech či Jilemnici), na zaplacení ale často

7 Fenomén studentů v Jičíně a jejich vliv na život města zpracoval Vladimír ÚLEHLA, *Střední školy v Jičíně v 2. polovině 19. století*, in: Jičínské gymnázium 1624–1999. Almanach k 375. výročí založení. Jičín 1999, s. 43–46.

8 Státní oblastní archiv v Zámruku – Státní okresní archiv Jičín (dále jen SOKA Jičín), fond Lepařovo gymnázium Jičín, i. č. 957, Příspěvky k jubilejnímu věstníku; František KUTNAR, *Na okraj vzpomínek*, Jubilejní věstník 3–4, 1933, s. 3–8.

neměli. Hostinští jejich situaci většinou respektovali, protože věděli, že mladíci dluhy splatí po prázdninách, až půjdou vybaveni od rodičů zpět do Jičína.⁹

O jízdu vlakem, který v tu dobu již město s několika místy spojoval,¹⁰ velký zájem studenti podle svých vzpomínek nejevili: „*Jedinou »moderní« komunikací byla proslulá jičínská lokálka, nevyčerpateľný to zdroj dobrých i nechutných vtípů, které byly – žel! – někdy blízky pravdě. Mezi několika nákladními vagony krčil se stydlivě jediný pouze osobní vůz s postranními dveřmi a plechovými kamínky uvnitř vozu. Když několik odvážných studentů jelo o Vánocích touto lokálkou domů, neopominuli vzít s sebou na cestu palivo – staré sešity, polámaná pravítka apod. Přes to, že škvírami mezi chatrnými prkny, jimiž byl »osobní« vůz sbit, profukoval mrazivý vítr, bylo o vánoční jízdě útulno ve voze. Oheň praskal vesele v »elefantíku« a sám konduktér se těšil z dobrodiní tepla i darované cigarety, odvěčňuje se pasažérům vyprávěním neuvěřitelných příhod ze života loudavé lokálky.*“¹¹

C. k. vyšší gymnázium v Jičíně a jeho studenti

Ze tří jičínských vyšších škol mělo bezesporu nejdelší tradici původně jezuitské gymnázium, založené roku 1624 Albrechtem z Valdštejna jako sedmá nejstarší škola podobného druhu v českých zemích.¹² Jednalo se o ústav, který šířil slávu města do širokého okolí, a tak není divu, že k němu místní přilnuli nejsilněji a na konci 19. století by se s nadsázkou dalo říci, že „*Jičín a gymnázium byly tehdy dvě duše v jednom těle.*“¹³

Nesmazatelnou zásluhu na rozvoji gymnázia v druhé polovině 19. století nelze upřít klasickému filologu Františku Lepařovi.¹⁴ Za dvacet let ve funkci ředitele (1871–1891) dokázal zajistit pro ústav především postavení nové budovy, což bylo vzhledem k podmínkám v původní jezuitské koleji nezbytné (zapáchající toalety, dýmající kamna, špatné osvětlení, sousedství kasáren

9 Jan ROUBAL, *Jak se nám studovalo na gymnasiu v Jičíně*, in: Památník státního čs. gymnázia Františka Lepaře v Jičíně, Jičín 1933, s. 240.

10 Do Jičína byla železnice kvůli počátečnímu odporu radních zavedena poměrně pozdě, až roku 1871. První dráha spojovala Jičín s Ostroměří, jednalo se však o nekvalitní vedlejší trať, postavenou především pro potřeby cukrovarů. Po deseti letech byla trať prodloužena do Hradce Králové a ve stejném roce se navázalo přímé spojení do Nymburka. Až roku 1903 vyjel první vlak z Jičína do Turnova.

11 Ferdinand MAČENKA, *Před padesáti lety*, in: Památník státního čs. gymnázia Františka Lepaře v Jičíně, Jičín 1933, s. 247–248.

12 Tradice školy byla přerušena po zrušení jezuitského řádu, výuka v Jičíně skončila k roku 1777. Po vytrvalých snahách občanů města, především radního Jana Karla Kneisse, se podařilo školu jako c. k. státní gymnázium roku 1807 obnovit.

13 Ferdinand MAČENKA, *Před padesáti lety*, in: Památník státního čs. gymnázia Františka Lepaře v Jičíně, Jičín 1933, s. 249.

14 Více o Františku Lepařovi viz Jana HOFMANOVÁ, *František Lepař*, Jičín 1999 nebo Vojtěch HANAČÍK, *K stému výročí narozenin Františka Lepaře*, zvláštní tisk, Jičín 1931.

atd.).¹⁵ Lepařovým nástupcem se stal Adam Fleischmann (ředitel v letech 1891–1905), po němž půl roku školu spravoval senior sboru Josef Vlček a s působností od 1. ledna 1906 do úřadu nastoupil Jan Sommer (odešel na konci roku 1910).

Novinkou od školního roku 1904/1905 byla tzv. jednoduchá frekvence. Jičínské gymnázium bylo první venkovskou školou v Rakousko-Uhersku, kde byl tento typ polodenního vyučování úspěšně zaveden. Výuka se odbyla během dopoledne v padesátiminutových hodinách, odpoledne přišly na řadu pouze nepovinné předměty (krasopis, kreslení, zpěv, těsnopis, francouzština). Profesori se z počátku obávali zahálení studentů v delším volném čase, ale nakonec klady tohoto experimentu převážily. Nikdo si již nemusel v zimě kazit zrak nad knihou v pozdním odpolední v sešeržené místnosti (ve škole tehdy nebylo žádné umělé osvětlení) a výhodu toto uspořádání znamenalo především pro žáky bydlící mimo Jičín, kteří se dostali dříve domů.

Studia na gymnáziu se na přelomu století týkala zásadně chlapců. První nástin možnosti koedukovaného vyučování na jičínském gymnáziu se objevil roku 1906 v žádosti profesora Karla Štětiny, Gottharda Smolaře a tří dalších jičínských občanů, aby jejich dcery směly hospitovat při hodinách.¹⁶ Povolení nakonec dívky dostaly pouze k náslechu přírodopisu, což je neuspokojilo, a tak nenastoupily vůbec. O tři roky později se však brány ústavu již definitivně otevřely prvním devíti studentkám.¹⁷

Technickou novinkou zavedenou na počátku století byl elektrický zvoněk, jenž se prvně rozezněl školou roku 1906.¹⁸ Ve stejné době se postupně začal do budovy zavádět plyn.

Na přelomu století zažívalo gymnázium menší krizi v otázce počtu studentů, což bylo způsobeno nejen obecným poklesem zájmu o klasické vzdělání, ale především rozšiřující se nabídkou středních škol v místě a v okolních městech.¹⁹ Jestliže v roce 1881 ústav navštěvovalo rekordních 468 chlapců, tak

15 Podrobný popis nevyhovujících podmínek v bývalé jezuitské koleji viz: Josef VAŇAUS, *Zpráva o předstílení gymnázia*, in: Jubilejní památník c. k. vyššího gymnasia v Jičíně, Jičín 1907, s. 164; snahy o postavení nové budovy podrobně vyličil Václav BUCHAR, *Ze staré koleje do nynější budovy*, in: Památník státního čs. gymnázia Františka Lepaře v Jičíně, Jičín 1933, s. 162–181.

16 SOKA Jičín, fond Lepařovo gymnázium Jičín, kniha č. 746, Pamětní kniha (1879–1939), s. 133.

17 V Jičíně prosazoval možnost vzdělávání dívek především Lycejní spolek, vedený profesorem gymnázia Jakubem Všečkou. Po dlouholetých sporech s radnicí o zřízení dívčího lycea nakonec uspěl a roku 1907 byla otevřena první třída této nové školy. Více viz: SOKA Jičín, fond Soudobá dokumentace okresu Jičín, V/6-287, Vladimír ŮLEHLA, *PhDr. Jakub Všečka. Dávný, stálý a stejně oddaný přítel T. G. Masaryka*, počítačový tisk, s. 35–42.

18 Miloš CHLUMSKÝ, *Obnovení gymnázia a jeho rozvoj v 19. století*, in: Jičínské gymnázium 1624–1999, Almanach k 375. výročí založení, Jičín 1999, s. 30.

19 Nejvíce studentů odebírala jičínská vyšší reálka. V široké oblasti, v níž jediné město nabízející středoškolské vzdělání býval Jičín, vzniklo například v 70. letech gymnázium v Novém Bydžově, v 80. letech ve Dvoře Králové.

v roce 1902 už to bylo pouze 225.²⁰ Škola si ale stále držela velké renomé, a tak o přijetí na jičínské gymnázium usilovali zájemci z širokého okolí (výjimkou nebyli chlapci z Krkonoš). Poměrně překvapivé však je, že množství uchazečů nebylo nikdy tak vysoké, aby jejich počet museli profesori výrazně redukovat již během přijímacích zkoušek, požadavkům vyhověli obvykle téměř všichni. Počet studentů v primě dosáhl rekordu 125 v roce 1880, tehdy byli ale žáci rozděleni do dvou paralelních tříd. Na přelomu století do lavic usedalo mezi čtyřiceti až padesáti primány.

V zápisech z přijímacích zkoušek najdeme hodnocení „odmrštěn“ poměrně řídké – např. ve školním roce 1898/99 se jednalo pouze o jednoho chlapce ze 43.²¹ Tehdy byly pro uchazeče nastaveny následující podmínky: „V mluvnici hbitě a dle rozdělovacích znamének čísti, druhy a tvary slov a jednoduchou rozvinutou větu rozebrati, pravopisně, správně a úhledně psáti,“²² v náboženství ovládat vše, co se lze naučit na obecné škole za čtyři roky docházky a v počtech „hbitě počítati celými čísly ve všech čtyřech způsobech početních.“²³ Uchazeči se dále museli prokázat křestním (rodným) listem na doklad toho, že již dovršili desátý rok věku, a přinést frekventační vysvědčení se známkami, s nimiž prospěli po absolvování nejméně čtyřletého vyučování v obecné škole. O přijetí rozhodovaly především známky ze zkušebních předmětů (náboženství, mluvnice a počty). Zkouška se skládala ze dvou částí, v první (písemné) se očekávaly vědomosti alespoň dobré, kdo vyhověl požadavkům, postoupil k ústní části, která mohla být prominuta za předpokladu, že se uchazeč prokázal nejhůře známkami dobrými i na vysvědčení z obecné školy.

Jaké pocity provázely deseti až jedenáctileté chlapce, když poprvé vstupovali do velké, moderní dvoupatrové budovy, na níž se skvěl zlatý nápis „c. a k. vyšší státní gymnasium“ nastiňuje student Josef Jakubec: „Zde jsme se tehdy sešli při přijímacích zkouškách v doprovodu starostlivých rodičů, pod pažďím několik archů čistého papíru, podložku a v ruce nové držátko s perem. Srdce bylo ustrašeno, že ani ten jičínský rohlík nechtěl chutnat. S posvátnou úctou vcházeli jsme do široké chladné chodby, kde se na nás usmívala široká tvář školníková, jako by nám dodávala kuráže. Když pak zkouška dobře dopadla, dojedl

20 Jednalo se o nejnižší číslo, od školního roku 1902/1903 se počet chlapců navštěvujících gymnázium zase pomalu zvedal. Přehled počtu studentů na gymnáziu v letech 1808–1907 viz: Karel ŠTĚTINA, *Stručné dějiny jičínského gymnasia od jeho založení po naše časy*, in: Jubilejní památník c. k. vyššího gymnasia v Jičíně, Jičín 1907, s. 77–79.

21 SOKA Jičín, fond Lepařovo gymnázium Jičín, kniha č. 660, Konferenční protokol škol. roku 1898/1899, Výsledek zkoušek přijímacích pro I. třídu na počátku školního roku 1898/1899.

22 Adam FLEISCHMANN, *Zápis a přijímací zkoušky žáků cís. král. státního gymnasia v Jičíně pro školní rok 1898–99*, Výroční zpráva c. k. státního gymnasia vyššího v Jičíně za školní rok 1898, s. 62. (Všechny dále citované výroční zprávy jsou uloženy v SOKA Jičín – knihovna, i. č. 1880.)

23 *Tamtéž*.

se s chutí kus bílého rohlíku, nebo černého, slaného »lantvera«,²⁴ tak chutě, jakoby všechny starosti končily - - a ony teprve začínaly!²⁵

Některé problémy před začátkem školního roku za své děti ještě vyřešili rodiče – zaplatili zápisné (dva zlaté a deset krejcarů), příspěvek dva zlaté na učební pomůcky,²⁶ v případě, že byli mimojičínská, se poohlédli po vhodném bytě pro syna a rovněž museli opatřit nezbytné knihy. Ty se obvykle kupovaly na burze učebnic, studentském svépomocném hlučném trhu. Takzvaný tandlmark se odehrával v době zápisů na náměstí před knihkupectvím Jana Paška²⁷ a býval velkou společenskou událostí pro celé město. Chudí žáci si obvykle nemohli dovolit novou učebnici, raději si zakoupili levnější, i když poničenou, a tak pokud profesori nevyžadovali novější vydání, mohla jedna kniha projít postupně rukama až pěti majitelů.²⁸

Chudí studenti byli podporováni z různých sbírek, akademií a darů, nejpodstatnější příspěvky však činila stipendia, která zařídil po dlouhém vyjednávání František Lepař. Od dob Valdštejna mělo být udělováno jičínskému gymnáziu sto stipendií pro chudé, v 70. letech 19. století to však byla pouze tři až čtyři. Po ředitelových intervencích u rakousko-uherských úřadů a samotného císaře bylo škole navráceno dvaadvacet stipendií po osmdesáti zlatých.²⁹ V té době byl také kromě

24 Lantver je místní označení pro púlenou žemli z tmavé pšeničné mouky sypanou mákem a hrubou solí. Peče se obvykle za velkého tepla. Viz: Zdeněk BURKET, *Pekařina v Nové Pace*, Achat 1, 2008, s. 11. Podle Příručního slovníku jazyka českého (dostupné z: <http://psjc.ujc.cas.cz>) se pojmenování vyskytuje v tvorbě autorů z Jičínska a Novopacka Josefa Štefana Kubína, Josefa Karla Šlejhara a Karla Václava Raise. Ve vzpomínkách na studia na učitelském ústavu v Jičíně K. V. Rais píše: „*Otec mne v svých dopisech často nabádal k šetrnosti, ačkoliv jsem nikdy zbytečně neutrácel; ve škole jsem si o desáté hodině málokdy koupil za krejcar »lantvera« (u nás doma se říkalo »krušinka«).*“ Karel V. RAIS, *Ze vzpomínek II*, 2. vydání, Praha 1934, s. 106.

25 SOkA Jičín, fond Lepařovo gymnázium Jičín, i. č. 955, Časopisy studentů 1872–1914, Památník abiturientů jičínského gymnasia z roku 1904 /nestr./, Vzpomínku na průběh přijímacích zkoušek v roce 1896 s odstupem třiatřiceti let sepsal vrchní policejní komisař v Praze Josef Jakubec, jenž vytvořeni památníku při příležitosti abiturientského srazu po 25 letech inicioval.

26 Adam FLEISCHMANN, *Zápis a přijímací zkoušky žáků cís. král. státního gymnasia v Jičíně pro školní rok 1898–99*, Výroční zpráva c. k. státního gymnasia vyššího v Jičíně za školní rok 1898, Jičín 1898, s. 62. Poplatek za učebniny se zvýšil v letech 1903–1907 na 4 koruny, viz: SOkA Jičín, fond Lepařovo gymnázium Jičín, kniha č. 746, Pamětní kniha (1879–1939), s. 116.

27 Tento obchod sídlil do roku 1893 na západní straně velkého náměstí u trestnice, pak jeho majitel zakoupil dům čp. 61 na náměstí a živnost provozoval tam. Zda se s obchodem přesunulo i místo studentského trhu, není jasné. O Paškově obchodu více viz: *Historie a současnost podnikání na Jičínsku, Hořicku, Novopacku a Sobotecku*, Žehuše 2002, s. 66–67.

28 Ferdinand MAČENKA, *Před padesáti lety*, in: Památník státního čs. gymnasia Františka Lepaře v Jičíně, Jičín 1933, s. 247–250; Augustin SEIFERT, *Vzpomínka mládí – posilou v životě*, in: *Tamtéž*, s. 250–265.

29 František Lepař se veřejně ohradil proti nízkému počtu stipendií udělených chudým jičínským studentům několikrát – prvně roku 1872. Tehdy se na jeho popud jičínská městská rada obrátila na c. k. ministerstvo kultu a vyučování. Když se stav nezlepšil (naopak bylo uděleno jen jedno stipendium), ozval se František Lepař o dva roky později s důraznější stížností, za níž byl dokonce disciplinárně vyšetřován, musel se omluvit a zaplatit pokutu. Ani tato nepřijemnost ho však v úsilí neodradila a roku 1877 vypracoval memorandum, které předložily ve Vídni samotnému císaři dvě významné osobnosti tehdejšího jičínského života (děkan Josef Šturma a právník František Lohař). Až po této intervenci se podařilo zříditi nápravu. Více viz: Karel ŠTĚTINA, *Stručné dějiny gymnasia jičínského od jeho založení až po naši dobu*, in: Jubilejní památník c. k. vyššího gymnasia v Jičíně, Jičín 1907, s. 39–40.

jiných nadací založen z iniciativy katechety Josefa Příbyla Spolek ku podporování chudých žáků c. k. gymnázia jičínského.³⁰ Někteří žáci rovněž dostávali volné permanentky na kluziště a do koupelí, jiní bezplatnou stravu na bytech, další nemajetní byli například zdarma ošetřeni u doktora nebo dostali v lékárně značnou slevu na léky.

Salve imperator! aneb Výchova k oddanosti trůnu a oltářů

Školní rok začínal v polovině září o deváté hodině ranní v kapli gymnázia. Tam se konala slavnostní mše vzývání Ducha svatého se zpěvem písně Veni, Sancte Spiritus a končila modlitbou, aby Hospodin sílil a zachoval císaře pána. Společné církevní obřady provázely žáky celým studiem, na jejich nedostatek si rozhodně nemohli stěžovat. Naopak velké množství povinných bohoslužeb a nezáživných kázání silně kritizovali starší, především pokrokářsky zaměřeni studenti a mnoho absolventů si uchovalo negativní vzpomínku po celý život: „Vyčnívající věž jezuitského kostela sv. Ignáce za západním rohem náměstí a při cestě k Novému Městu vyvolala vzpomínky na každonedělní školní návštěvy kostela se starou gotickou patinou a barokními, překrásně hrajícími varhanami, vyvolávala vzpomínky na zpovědi zcela jezuitsky myslícího katechety a na jeho nezáživná kázání.“³¹ Kromě nedělních mší se studenti scházeli po celý rok v úterý, ve čtvrtek a v sobotu před vyučováním k bohoslužbě v gymnazijní kapli. Krátkou modlitbu pronesl profesor i na začátku každé vyučovací hodiny.³² Významnější církevní obřady byly slouženy 2. listopadu, ve dny svaté zpovědi a přijímání, první a poslední dny semestrů, na Popeleční středu, k uctění památky jednotlivých českých patronů či sv. Aloise, patrona studentů (21. června).

Velkou podívanou pro celé město bývala slavnost Božího těla (14. června), které se povinně účastnili žáci gymnázia v doprovodu profesorů oděných v úřední uniformy s kordem. Na všech čtyřech stranách náměstí byly v podloubí postaveny oltáře vyzdobené větvemi stromů s rašícími listy a květinami. Procesí, v jehož čele byla nesena monstrance, obešlo celé náměstí a u každého oltáře vystřelila četa vojáků a ostrostřelců.³³

Mezi významné školní církevní akce patřily i zádušní mše za zemřelé studenty, pedagogy či slavné absolventy, z přelomu století jmenujme smutné

30 Více viz: František KASKA, *Sociální péče o studentstvo*, in: Památník státního čs. gymnázia Františka Lepaře v Jičíně, Jičín 1933, s. 199–231.

31 František KUTNAR, *Reminiscence z nemocničního pokoje*, in: Jičínské gymnázium 1624–1999. Almanach k 375. výročí založení, Jičín 1999, s. 61. Historik František Kutnar maturoval na jičínském gymnáziu v roce 1923.

32 Někteří profesori si tento zvyk přenesli i do doby první republiky, kdy už to nebylo povinné.

33 Více viz: Literární archiv Památníku národního písemnictví (dále jen LA PNP), fond Antonín Fingerland, Paměti, počítačový tisk, s. 42. Antonín Fingerland (1900–1999) byl špičkovým patologem a univerzitním profesorem na lékařské fakultě v Hradci Králové, kterou spoluzakládal. Ve volném čase se věnoval fotografování a vlastivědné práci.

rozloučení se zesnulým Františkem Lepařem (4. ledna 1900), s bývalým dějepisářem a zeměpisářem Matějem Hauserem (8. listopadu 1902) či s Františkem Ladislavem Riegerem (11. března 1903).³⁴ Všechny mše obvykle doprovázeli hrou na varhany studenti.

Po katechetovi Josefu Příbylovi byl za nejhrolivějšího katolíka na škole považován (tím pádem i značně neoblíben) němčinář Antonín Trnka. Podle pozdějších vzpomínek historika Františka Kutnara profesor Trnka během slavnostních mší „*chodil kolem studentských řad, dbal, aby všude byl pořádek a vzorný klid a svým zpěvem v posledních letech rakouské monarchie a první světové války povzbuzoval počínající nevěrce k náboženské aktivitě a akordy rakouské hymny k jejich loajalitě k nenáviděnému mocnářství a Vídni. Trnka ve své prostoduché víře utvrzoval nás o národně nepřátelském spojení oltáře a trůnu, a tak i když bezděky, přece jen logicky podporoval v mladých myslících duších podněty ke vzpouře proti zděděné víře a mocnářství.*“³⁵

Skrytý odpor ke katolické církvi někdy přerostl v otevřený protest. Stalo se tak například, když královéhradecký biskup Josef Doubrava přijel do Jičína na svěcení hřbitovní kaple sv. Petra a Pavla u Kbelnice v červnu roku 1906.³⁶ Během pobytu ve městě měl být také slavnostně přijat na gymnázium, což se snažili překazit pokrokářsky smýšlející abiturienti. Ve školní kronice najdeme o události tento zápis: „*Jménem žáků uvítal Jeho Milost Vojtěch Plíva, studující VII. tř. delší, dobře promyšlenou řečí. Abiturienti [...] zejména Gust. Šmejce (stipendista!) působili ve smyslu zdejších pokrokářů, v jichž čele stojí bohužel i jeden člen sboru, na septimány [...], aby žádný z nich neoslovil pana biskupa uvítací řečí, až do gymnasia zavítá. Ani katechetovi prof. Příbylovi, ani třídnímu Všetečkovi nepodařilo se žáky od jich úmyslu odvrátiti. Teprv ředitel přiměl žáky k rozumu, takže nebylo třeba zavést disciplinární vyšetřování. Štváči žáků – zdá se, že Šmejce – dali tisknouti plakát nárožní, jimž ohlašovali obecnstvu, že studenti budou vítat p. biskupa jen z přinucení. [...] Projevují-li jičínská pokrokáři v tom svou osvětovou činnost, štváti lid a zejména studentstvo dosud nevyspěle proti kněžstvu a stěžovati výchovu a ukázněnost žactva, pojistí si u potomstva smutnou pověst.*“³⁷

K výše uvedenému výčtu církevních obradů je nutno ještě mezi významné dny ve školním roce přidat všechna data, při nichž se vzpomínali či oslavovali členové habsburské dynastie. Značně loajální profesorský sbor

34 Staročeský politik F. L. Rieger navštěvoval jičínské gymnázium v letech 1830–1835.

35 František KUTNAR, *Reminiscence z nemocničního pokoje*, in: Jičínské gymnázium 1624–1999. Almanach k 375. výročí založení, Jičín 1999, s. 61.

36 Roku 1906 bylo u Kbelnice, na místě jedné z bitev prusko-rakouské války, vybudováno ossarium postavené podle návrhu architekta Václava Weinzettela. Královéhradecký biskup Josef Doubrava ho vysvětil v den čtyřicátého výročí bitvy, 29. června 1906.

37 SOKA Jičín, fond Lepařovo gymnázium Jičín, kniha č. 746, Pamětní kniha (1879–1939), s. 134–135.

c. k. gymnázia konal mše za spásu duše císařovny Alžběty v den jejího svátku (19. listopadu), 28. června se sloužily obřady za Ferdinanda V., velkolepé bohoslužby se pořádaly v den jmenin Františka Josefa I. (4. října) a ještě radostnější měli studenti oslavit kulatá výročí nástupu císaře na trůn. Chlapci se nemuseli účastnit pouze mše v den císařových narozenin, protože se konala mimo školní rok. U kantorů pobývajících v Jičíně se však ani 18. srpna žádné omluvenky neúčasti netolerovaly. V ten den, stejně jako při všech podobných událostech, odešla deputace slavnostně oděných profesorů v uniformách přímo z kostela k c. k. místodržitelskému radovi Felixi Buchnerovi, aby skrze něho zaslala Františku Josefovi blahopřání.

Panovníkovy sedmdesáté narozeniny roku 1900 si však museli hromadně připomenout i studenti, a proto byla hlavní oslava přesunuta na den jeho jmenin. Kromě bohoslužeb se také konala školní slavnost, na níž zazněly různé sbory, profesor Jan Čapek zazpíval Mozartovu Modlitbu za blaho vládce, ředitel přednesl výklad o rodě, mládí a povaze císaře a slavnost zakončila hymna Zachovej nám, Hospodine. Za vrchol akce lze považovat recitaci ódy *Salve Imperator!*, již složil místní profesor češtiny František Pösl.

Salve imperator!

*Hle, před Tvým žezlem všickni poklekají
od výšin Alp až k luzným Karpatům,
modlitby za Tě k Bohu vysílají
od břehů Adrie až k Sudetům.
Ó monarcho, jenž tamo na Dunaji
půl století již vládneš národům:
jak nemá v obdivu a lásce k Tobě
dnes velduch zaplesat i slabé robě?*

*Ó monarcho, ó velké říše Pane,
jenž Habsburků jsi slavný vladař náš,
hle, majestát Tvůj v září věčné plane
a gloriolu světců dnes již máš.
Nuž, dožij míru v zemi milované
a posléze ať ještě zaplesáš,
až národové v objetí si klesnou
a budoucnost jim stálou bude vesnou!³⁸*

38 Úryvek z oslavné básně Františka Pösla, viz: *Výroční zpráva c. k. stát. gymnasia vyššího v Jičíně za školní rok 1901 /nestr./*. Této ódy si jičínští profesori vážili a o tři roky později zadali studentům její rozbor a prozaický přepis díla jako školní písemnou práci. Viz: *Výroční zpráva c. k. stát. gymnasia vyššího v Jičíně za školní rok 1904 /nestr./*.

Jednou z nejpůsobivějších akcí konaných na paměť člena vládnoucí dynastie, po níž se na celý půlrok škola naopak zahalila do černého, bylo rekviem za zavražděnou císařovnu Alžbětu na začátku školního roku 1898/1899. Kapli do smutečního převlékl člověk ve městě nejpovolanější – majitel pohřebního ústavu a čalouník Antonín Porč. Atmosféru události popsal ředitel Adam Fleischmann takto: „...po celé přední polovici [kaple; pozn. autorky] černým sukem zastřena a drapírována, před oltářem bylo zřízeno rozsáhle Castrum doloris, na něm poprsí zesnulé císařové, zastřené černým závojem; osm studujících stálo při castrum s rozžatými svícemi po celé služby Boží; zpěvy řídil na choru vedlejší učitel Záděra, Miserere a jiné zpěvy přednesli úchvatně žáci a páni prof. Trnka, Čapek; po zpěvech byla modlitba společná za zemřelou císařovou královou, konečně ředitel promluvil k žactvu několik přiměřených slov.“³⁹ Adam Fleischmann v tomto proslovu zavzpomínal na svou soukromou cestu do Vídně předchozí léto, během níž si nenechal ujít návštěvu habsburské kapucínské hrobky. Tam se prý jako správný vlastenec neubráníl pohnutí a nepřál si nic jiného, než aby v brzké době nepřibyla žádná ke 126 rakvím. Dojemný projev, v němž vylíčil strastiplný život císařovny „Sissi“, zakončil ředitel slovy: „...s ustrnutím vyslechl svět víře nepodobnou zprávu, že nalezl se v lidstvu jeden, jenž vetkl dýku vražednou do srdce již tolika bolestmi prorytého.“⁴⁰

Podobně loajální projevy vůči představitelům habsburské monarchie byly samozřejmě povinné na všech školách, ale pamětníci se shodnou, že učitelé jičínského gymnázia na přelomu 19. a 20. století byli v prorakouském smýšlení nadmíru horliví. Možná i proto často dosahovali významné vyšší kariéry – Jan Sommer například povýšil na ředitele Strakovy akademie v Praze, která sloužila jako škola pro šlechtickou mládež,⁴¹ a profesor Gotthard Smolař se zase stal ředitelem ústavu v Roudnici, kde měly být vzdělávány děti císaře Karla.

K lásce k monarchii měla navádět také výzdoba školy – na čestném místě, na schodišti do druhého patra krásně osvětleném širokým oknem, visely dva velké obrazy s bohatě zlacenými rámy. První znázorňoval sňatek Ferdinanda Aragonského s Isabelou Kastilskou a byl doplněn nápisem: Bella gerant alii. Tu, felix Austria, nube. Druhý představoval papeže Urbana VIII., kterému žáci říkali podle nápisu „vrban“.⁴² Do hlav studentů se tak od mládí

39 SOkA Jičín, fond Lepařovo gymnázium Jičín, kniha č. 746, Pamětní kniha (1879–1939), s. 90.

40 *Tamtéž*. Sám ředitel si byl zřejmě vědom přehnaně emotivních slov ve prospěch panovnického domu použitých v projevu i v popisu smutečního aktu a omluvil se čtenářům gymnaziální kroniky tím, že k vládnoucí dynastii silně přilnul již během svého studia ve Vídni. Celý projev ředitele i s popisem zádušní mše byl také otištěn ve *Výroční zprávě c. k. stát. gymnasia vyššího v Jičíně za školní rok 1899*, s. 72–73.

41 O Strakově akademii např. Zdeněk BEZECNÝ, *Akademie hraběte Straky – pokus o český Eton?* in: *Vzdělání a osvěta v české kultuře 19. století*. Sborník příspěvků z 24. ročníku symposia k problematice 19. století, Plzeň 4.–6. března 2004, Praha 2004.

42 LA PNP, fond Antonín Fingerland, Paměti, počítačový tisk, s. 41.

měly podvědomě vrývat dva symboly rakouské říše – sňatková politika a spojenectví s Vatikánem. U mnoha studentů však všechny tyto projevy loajality k mocnářství měly opačný efekt a mladíci se vůči Rakousku začali vymezovat. Projevovalo se to i daleko větší oblibou profesorů, kteří se zdáli ve vztahu k monarchii vlažnější, nebo tím, že se nechtěli učit němčinu a raději soukromě studovali ruštinu.⁴³

Stát se profesorem na jičínském gymnáziu bylo vyznamenáním

Kdysi se skutečně tvrdilo, že stát se profesorem na gymnáziu v Jičíně je vyznamenáním (a jeho absolventem doporučení).⁴⁴ I na přelomu 19. a 20. století, po odchodu slavného Františka Lepaře či Antonína Vánkomila Malocha, se v profesorském sboru našlo mnoho osobností, které byly ve svých oborech skutečnými odborníky. Studenti prý dokázali ocenit učitele, který se jim nebal sdělit rozšiřující, nepředepsané znalosti – jasně pak viděli odborníka, který vědecky badá v určitém předmětu, a víc si ho vážili.⁴⁵

Do náplně práce dobrého středoškolského pedagoga v té době alespoň v Jičíně patřila i různá publikační činnost či zapojení do veřejného života. Až do doby první světové války obsahovala každá výroční zpráva gymnázia odbornou stať, kterou sepsal některý z vyučujících. Přírodovědec Gotthard Smolař se zaměřil na krystalografii,⁴⁶ filosof Jakub Všetečka sepsal úvahu o reformě gymnázia,⁴⁷ dějepisář Josef Vítke otiskoval na pokračování dějiny jičínského gymnázia,⁴⁸ klasický filolog Jan Ladislav Čapek rozebral málo známé Alkifronovy epistoly,⁴⁹ češtinář František Pösl zpracoval studii o české národní poezii atd.⁵⁰

Většina z kantorů také přispívala do *Věstníku českých profesorů*, někteří se stali spolupracovníky redakce Ottova slovníku naučného nebo autory

43 Velkým podporovatelem slovanských jazyků byl již ředitel František Lepař, který jistě těžce nesl, že musel studentům roku 1888 oznámit oficiální zákaz výuky ruštiny ve školních budovách. Byl tak sice zrušen dobrovolný kroužek v prostorách ústavu, studenti však nadále pokračovali ve výuce mimo budovu. Více viz: Augustin SEIFERT, *Vzpomínka mládí – posilou v životě*, in: Památník státního čs. gymnasia Františka Lepaře v Jičíně, Jičín 1933, s. 254.

44 Jana HOFMANOVÁ, *František Lepař*, Jičín 1999, s. 40.

45 LA PNP, fond Antonín Fingerland, Paměti, počítačový tisk, s. 55.

46 Gotthard SMOLAŘ, *Některé nové úlohy matematické krystalografie*, Výroční zpráva c. k. stát. gymnasia vyššího v Jičíně za školní rok 1901, s. 3–42.

47 Jakub VŠETEČKA, *Několik myšlenek o reformě gymnasia*, Výroční zpráva c. k. stát. gymnasia vyššího v Jičíně za školní rok 1902, s. 3–32.

48 Josef VÍTKE, *K dějinám gymnasia Jičínského II*, Výroční zpráva c. k. stát. gymnasia vyššího v Jičíně za školní rok 1902–1903, s. 3–52; TÝŽ, *K dějinám gymnasia Jičínského III*, Výroční zpráva c. k. stát. gymnasia vyššího v Jičíně za školní rok 1905–6, s. 3–46; TÝŽ, *K dějinám gymnasia Jičínského IV*, Výroční zpráva c. k. stát. gymnasia vyššího v Jičíně za školní rok 1906–1907, s. 3–42.

49 Jan Ladislav ČAPEK, *O Alkifronovi a jeho epistolách. Překlad vybraných epistol Alkifronových*. Výroční zpráva c. k. stát. gymnasia vyššího v Jičíně za školní rok 1904, s. 2–36.

50 František PÖSL, *Kapitoly o české poezii národní*. Výroční zpráva c. k. stát. gymnasia vyššího v Jičíně za školní rok 1905, s. 3–32.

hodnotných učebnic. Například Antonín Trnka sestavil několik dílů německé čítanky, biolog Gotthard Smolař zase napsal řadu všeobecně přijímaných učebnic: Rostlinopis pro nižší oddělení středních škol, Ilustrovaný klíč k určování jevnosubných rostlin, Živočichopis, Botanika pro vyšší třídy středních škol aj.

Jičínským profesorům se rovněž dařilo rozšiřovat knihovnu a budovat kabinetní sbírky. V roce 1900 se zde nacházelo 3820 titulů,⁵¹ o šest let později to bylo již 4141 titul, resp. 7760 svazků a 7426 programů. Z dalších 4183 svazků si mohli vybírat studenti v žákovské knihovně.⁵² Podobně rozsáhlé a hodnotné byly i sbírky (fyzikální, zeměpisné a dějepisné, numizmatické, archeologické a především přírodopisné), mezi exponáty se nacházely i dary slavného cestovatele Emila Holuba. Ve školním roce 1905/1906 byl například přírodovědný kabinet přeplněn 4808 exponáty.⁵³ Za chloubu školy se rovněž považovala velká botanická zahrada, na níž se pěstovalo na šest set druhů rostlin, všechny pečlivě označeny latinskými názvy. Správce zahrady profesor Gotthard Smolař významoval dobré a snaživé žáky právě tím, že jim dovolil upravovat některé záhony. Součástí školní zahrady byly i včelí úly.

Profesoři se tehdy běžně zapojovali do místního spolkového a kulturního života. Například přírodovědec Gotthard Smolař byl svého času nejen předsedou Včelařského spolku pro Jičín a okolí, ale zároveň předsedou a následně i čestným členem Muzejního spolku. Češtináři Antonín Truhlář a Josef Čapek stáli u založení Literární jednoty, kde později aktivně působil i profesor Josef Vlček. Češtinář František Pösl se angažoval ve Vzdělávacím sboru Svazu osvětového pro Jičín a okolí. Nepřehlédnutelnou osobností Vzdělávacího klubu, Lyceijního spolku a Spolku turistů byl Jakub Všeťečka. V seznamech členů Spolku pro udržování ossaria, pomníků a hrobů na bojišti jičínském najdeme zase jména ředitele Jana Sommera a profesora Antonína Trnky.⁵⁴ Někteří kantoři také zasedali ve výboru Obecní spořitelny jičínské (Karel Štětina, Jan Sommer).⁵⁵

51 Katalog knihovny sestavil v roce 1900 z nařízení c. k. ministerstva kultu a vyučování (ze dne 30. prosince 1896) správce učitelské knihovny Jindřich Neudert. Seznam byl otiskován ve výročních zprávách v letech 1898–1900. Jindřich NEUDERT, *Katalog knihovny učitelské I*, Výroční zpráva c. k. státního gymnasia vyššího v Jičíně za školní rok 1898, s. 3–32; TÝŽ, *Katalog knihovny učitelské II*, Výroční zpráva c. k. státního gymnasia vyššího v Jičíně za školní rok 1899, s. 3–48; TÝŽ, *Katalog knihovny učitelské III*, Výroční zpráva c. k. státního gymnasia vyššího v Jičíně za školní rok 1900, s. 3–38.

52 Výroční zpráva c. k. státního gymnasia vyššího v Jičíně za školní rok 1905–1906, s. 25 a 59.

53 Cenné sbírky byly rozprášeny během druhé světové války a následně v 50. letech, když bylo třeba z prostorových důvodů školy vyklidit některé kabinety. Podstatná část rozsáhlé knihovny byla tehdy převezena do místního muzea a odtamtud v první polovině 60. let rozhodnutím Okresního národního výboru v Jičíně darována Státní vědecké knihovně v Hradci Králové. V muzeu tehdy směla zůstat pouze část regionálních tisků, které tamní pracovníci stihli narychlo zachránit.

54 SOKA Jičín, fond Spolek pro udržování ossaria, pomníků a hrobů na bojišti jičínském Jičín, kniha č. 20. Seznam členů.

55 *Pamětní spis k padesátiletému trvání Obecní spořitelny jičínské. 1861–1911*, Jičín 1911, s. 50–51.

Většina učitelů se rovněž věnovala popularizaci svých oborů – přispívali různými články do regionálních novin nebo vzdělávali veřejnost při přednáškách. V rámci těchto tzv. středoškolských extenzí konaných nejen v samotném Jičíně, ale i na venkově, vystupovali nejčastěji Karel Štětina, Gotthard Smolař, Josef Vlček, Jakub Všečetka a Václav Trojan.

Většinu pedagogů rozhodně nebyla cizí ani politika a aktivní účast v ní. Členem obecního zastupitelstva byl ředitel Jan Sommer, Antonín Trnka i dějepisář Karel Štětina. Z řady převážně mladočeských profesorů vystupoval Václav Trojan, výrazný představitel jičínských realistů Jakub Všečetka a také Matěj Řehořovský.

Se strachem do školy i po pilné přípravě

*„Tak odtud z těch gymnaziálních škamen jičínských vyrůstal jeden z podnětných a mocných kořenů mého historického myšlení a pozdější literární práce,“*⁵⁶ vzpomínal po letech na střední školu historik František Kutnar a nejinak tomu bylo i u jiných absolventů. Mnoho z nich mohlo díky přísnosti a drilu svých tehdy nesnášených učitelů ještě po desítkách let recitovat úryvky latinských děl nebo trávit volný čas četbou antických autorů v originále.

Nároky na znalosti byly na jičínském gymnáziu velké. Na samé jedničky tehdy mohl pomýšlet snad jedině velmi nadaný Jaromír Volf.⁵⁷ Většina mladíků se svými výsledky blížila opačnému konci stupnice a byla ráda, když nemusela dělat reparát, opakovat ročník nebo ze školy odejít. Z počtu přijatých dokončila studium zpravidla jen polovina, někdy pouhá třetina chlapců. Za vysokou „úmrtností“ stály rodinné a majetkové potíže, výjimkou nebyla ani skutečná úmrtí některých žáků, ale nejčastěji museli mladíci gymnázium opustit právě z důvodu vysokých studijních (a kázeňských) nároků, kterým nestačili. Někdy se nad přísností jičínských profesorů pozastavovala dokonce i zemská školní rada a nechávala prošetřit množství reparátů v jednotlivých třídách. Chlapci, kteří neuspěli na jičínském gymnáziu, obvykle přestoupili na stejný typ školy v jiném místě (Mladá Boleslav, Nový Bydžov, Hradec Králové či Praha), kde většina z nich pohodlně k maturitě došla.⁵⁸ V Jičíně někdy nedostudovali ani nadaní a později velmi úspěšní muži (například ministerský úředník a vlastivědný pracovník generál Jan Kasalický⁵⁹) nebo děti

56 František KUTNAR, *Reminiscence z nemocničního pokoje*, in: Jičínské gymnázium 1624–1999. Almanach k 375. výročí založení, Jičín 1999, s. 62.

57 Jaromír Volf (1886–1941), bratr Svatopluka Volfa, vystudoval s výborným prospěchem jak jičínské gymnázium, tak pražskou právnickou fakultu. Ovládal osm jazyků a pracoval v prezidiu ministerstva veřejných prací.

58 Vladimír ŮLEHLA, *Ještě k historii jičínského gymnázia*, Muzejní noviny 17, 2000, s. 18.

z intelektuálních rodin (například Otakar Menčík, syn historika Ferdinanda Menčíka⁶⁰ či Jaroslav Lohař, syn známého advokáta).

Studenti chodili do školy každý den se strachem i po pilné přípravě. Veškerý čas po vyučování sice proseděli nad knihami (téměř všechny jiné aktivity měli zakázány, aby se nerozptylovali), ale ani toto vynaložené úsilí na dobré výsledky obvykle nestačilo. Ze dne na den se žáci měli obvykle naučit několik listů poznámek z každého předmětu. Znalosti mladíků byly prověřovány jak při ústním zkoušení, tak psaním písemných prací. Částečnou úlevu získali studenti pouze nařízením, že se během jednoho dne nemohou psát dvě náročné kompozice, a tak byl na začátku školního roku na poradě stanoven konkrétní den v týdnu, kdy se mohla zadat písemná práce z určitého předmětu.

Samostatné myšlení učitelé příliš nepodporovali, důraz se kladl především na memorování. I když kabinety byly plné všemožných učebních pomůcek, mnoho profesorů je v hodinách, v nichž dominoval teoretický výklad učitele, nevyužívalo. Názné vyučování propagoval pouze biolog Gotthard Smolař a fyzikář Václav Trojan (ten zřídil například roku 1908 v budově gymnázia povětrnostní stanici). Tito profesori motivovali studenty k zakládání sbírek a herbářů, k děláním pokusů, chodili s nimi na botanické a astronomické vycházky a prosadili na gymnáziu praktika. Při nich žáci pracovali s mikroskopem a jinými pomůckami, dělali různá mineralogická cvičení atd.⁶¹

Známkování se tehdy vybíralo z šesti stupňů (výborný, chvalitebný, dobrý, dostatečný, nedostatečný, zcela nedostatečný), přičemž šestý stupeň dávali profesori výjimečně a pouze v průběžném známkování. V celkovém hodnocení znamenala šestka reparát. Od školního roku 1907/1908 se začaly v normální klasifikaci ke známkování používat jen čtyři stupně.⁶² Vysvědčení s vyznamenáním si odnášela hrstka studentů, drtivá většina z nich dosahovala vysvědčení první třídy (to se získalo i za čtyřku). Do hodnocení výsledků

59 Jan Kasalický (1894–1965) byl nadšeným propagátorem Českého ráje, ze svého odborného zaměření se zajímal především o válku 1866. Z jičínského gymnázia odešel kvůli špatným výsledkům – musel opakovat již terci, a když propadl i v kvintě, rodiče ho poslali na nově otevřené gymnázium ve Dvoře Králové. Vyrážovat syna na studiích v jiném městě ale bylo nakonec pro rodinu neúnosné, a tak dostudoval na kadetní škole v Krakově, která veškeré náklady na studenty hradila. LA PNP, fond Antonín Fingerland, Paměti, počítačový tisk, s. 16.

60 Ferdinand Menčík žil ve Vídni, ale své tři syny (Alexandra, Jaroslava a Otakara) poslal na studia na školu, kterou sám absolvoval a kterou zřejmě považoval za nejkvalitnější, na jičínské gymnázium. O chlapce se tam starala teta Evelina Veitová. Starší dva hoši na studiích uspěli, nejmladšímu Otakarovi hrozilo opakování třetího ročníku kvůli matematice, a ze školy raději odešel. Více viz: Oldřich TURČÍN, *Historik Ferdinand Menčík, jeho potomci a firma Tomáše Bati*, Z Českého ráje a Podkrkonoší 11, 1998, s. 99–116.

61 Patolog Antonín Fingerland tvrdil, že praktika na gymnáziu snesla srovnání s vysokoškolskými semináři. Více o Gotthardu Smolařovi a jeho vyučovacích metodách viz: LA PNP, fond Antonín Fingerland, Paměti, počítačový tisk, s. 44–45.

62 Miloš CHLUMSKÝ, *Obnovení gymnázia a jeho rozvoj v 19. století*, in: Jičínské gymnázium 1624–1999. Almanach k 375. výročí založení, Jičín 1999, s. 30.

žáků patřila také kategorie pilnost. Podle pětibodové stupnice (vytrvalá, náležitá, dostatečná, nestálá a nepatrná) posuzovali profesori přípravu a soustavné učení svých svěřenců.

Zkouška dospělosti se skládala ze všech předmětů. Písemná část probíhala v polovině května: student musel zvládnout překlad z latiny do češtiny i z češtiny do latiny, překlad z řečtiny, vypočítat pět matematických úloh a napsat kompozici z češtiny i z němčiny. Na konci června se pak konala ústní část, při níž byly hodnoceny znalosti ze všech předmětů. Ke zjednodušení došlo od školního roku 1907/1908, kdy byla maturitní zkouška stanovena jen ze čtyř předmětů: čeština, jeden klasický jazyk, vlastivěda a matematika. Maturant také neobdržel hodnocení z jednotlivých předmětů, ale jen celkové (prospěl s vyznamenáním, prospěl všemi hlasy, prospěl většinou hlasů).⁶³

Rodiče bývali o špatném prospěchu nebo o jakémkoli problému probíraném na poradě informováni censurním listem. Někteří ale starost o prospěch svých synů nechávali na poslední chvíli, místo toho, aby využili konzultační hodiny během roku (stanovené většinou na neděli). Rozhořčení profesori varovali ve výročních zprávách: „*Avšak vyzvídání v posledních dnech semestrů, jak dopadne klasifikace a všeliké žadonění, jest nemístné a bezúčelné.*“⁶⁴

Největší problémy dělala většině studentů němčina, především nároky profesora Antonína Trnky.⁶⁵ Učitelský sbor jičínského gymnázia si zvolil němčinu jako povinný jazyk, i když podle osnov patřila mezi dobrovolné, a kladl na ni důraz. Profesor Trnka vedl výuku opravdu svérázným stylem – i dobrého žáka dokázal za hodinu vyzkoušet desetkrát a dát mu deset nedostatečných za sebou. Při překladech se projevoval jako naprostý pedant – uděloval pětky a šestky například i za překlad „obraz“ místo „obrázek“. Jako odborník byl však vynikající – spolupracoval s redakcí Sterzingrova německo-českého slovníku a sestavil několikadílnou německou čítanku pro různé stupně škol.⁶⁶ Kolegové Trnku v této práci podporovali, a dokonce se přimlouvali, aby učebnice byla schválena ministerstvem kultu a vyučování. Pochvalný posudek na čítanku napsal v roce 1900 jičínský profesor Jindřich Neudert a ministerstvo ji záhy povolilo. Naprosto odlišný názor na čítanky měli ale studenti, kteří je nenáviděli, považovali za nepřiměřeně obtížné a ze zoufalství si z nich tropili legraci:

63 Vojtěch HANAČÍK, *K dějinám gymnasia jičínského. III. období, od r. 1894 po naši dobu*, Výroční zpráva Státního gymnasia v Jičíně za školní rok 1926–1927, s. 20.

64 *Výroční zpráva c. k. stát. gymnasia vyššího v Jičíně za školní rok 1901*, s. 63.

65 Více o Antonínu Trnkovi viz: Vojtěch HANAČÍK, *Ředitel Antonín Trnka*, Výroční zpráva Státního gymnasia v Jičíně za školní rok 1926–1927, s. 3–6; *Jubilejní památník c. k. vyššího gymnasia v Jičíně*. Jičín 1907, s. 92; František KASKA, *Z minulosti jičínského gymnasia, 3. část. Gymnasium za světové války*, in: *Památník státního čs. gymnasia Františka Lepaře v Jičíně*, Jičín 1933, s. 90.

66 A. Trnka sestavil čítanky pro třetí a čtvrtou třídu gymnázií (1892), pro pátou a šestou třídu téhož typu škol (1894, druhé vydání 1901, třetí 1904), pro vyšší třídy středních škol společně s Karlem Veselíkem (1900), pro sedmou třídu gymnázií (1906) a pro osmou třídu (1907).

*Jestliť jedna blbá kniha
a v ní vládne blbý duch.
A ta kniha jmenuje se
„Trnka´s deutsches Lesebuch“⁶⁷*

Tato posměšná parafráze buditelské básně se dědila z generace na generaci stejně jako čítanka. Jednou se dokonce objevila na vnější zdi kaple Loreta u Hlásné Lhoty nedaleko Jičína. Profesor Trnka tehdy hanopis rychle tajně za asistence svého syna Jaroslava odstranil. S odstupem času ale asi většina studentů uznala, že čítanka byla sestavena kvalitně a mnoho se z ní naučili.⁶⁸

„Povzbudit a prorazit ten shnilý život“

Tehdejší studenti se však rozhodně nebránili vzdělávání jako takovému. Naopak téměř u všech převažovala chuť získávat nové vědomosti, ale praktičtější pro život, než jim dopřávaly osnovy gymnázia. Vyučovací látka nedostačovala potřebám pokrokových studentů, cítili, že jejich mozky jsou zbytečně zahlcovány klasickou filologií na úkor čtení moderních knih. I z tohoto důvodu přispěvatelé pokrokářského časopisu apelovali na zakládání vlastních knihovniček, debatních kroužků atd.

V Jičíně se o sebevzdělávání dbalo dokonce s občasnou podporou učitelů. Například díky pochopení Františka Lepaře byly studentské literární dýchánky přesunuty z nevhodných prostor hostince U České koruny přímo do budovy gymnázia, kde se konaly zpravidla po nedělních bohoslužbách. Na přelomu století pomáhal zakládat malý, zpočátku tajný čtenářsko-literární kroužek češtinář Josef Vlček s profesorem Jakubem Všetečkou. Nebylo to jednoduché, protože konzervativní většina profesorského sboru neviděla ráda jakoukoli iniciativu mladíků. Hlavním organizátorem těchto programů byl nadějný básník a houslista Jan Šamal.⁶⁹ Považoval přednášky, které si většinou na literární nebo filosofická témata připravovali sami studenti, jako možnost

67 LA PNP, fond Antonín Fingerland, Paměti, počítačový tisk, s. 89. Báseň v trochu jiné podobě zaznamenal ve svých pamětech Svatopluk Volf: „*Jestliť jedna blbá kniha/a v ní pramizerný duch/a ta blbá kniha lže:/ Trnkas deutsches Lesebuch.*“ LA PNP, fond Svatopluk Volf, Z putování životem, díl I., strojopis, s. 78. 68 *Tamtéž*, s. 78.

69 Jan Šamal, absolvent jičínského gymnázia z roku 1902. Za svůj krátký život (zemřel 6. 3. 1904) stihl vydat pouze jednu básnickou sbírku *Mladá duše*, která se setkala s velkým ohlasem mezi vrstevníky: „*Ne bez důvodu byla označena za »dokument doby a generace«: verše její vyznačující se teplou něhou slova a jemnou noblesou obrazu, zpívají tichým smutkem životní a světové filosofie posledních generací, oklamanych výchovou a prostředím, neukojených vědeckým positivismem, otrávených skepsí a připravených tak o podmínky štěstí: prostotu a důvěru.*“ *Časopis pokrokového studentstva* 2–3, 1903, s. 43. Šamalovy básně byly často otiskovány v *Časopise pokrokového studentstva*, i když on sám s radikálními pokrokáři nesouhlasil. Torzo jeho osobního fondu je uloženo v LA PNP.

„povzbudit a prorazit ten shnilý život.“⁷⁰ Podporoval ve spolužácích samostatné uvažování a tázání se, ale poznával, že jeho kolegové jsou deformováni převládajícím stylem výuky, kdy musí pouze poslouchat a přijímat dogmata, a nedokážou aktivně vystupovat. Alespoň tak si stěžoval v dopisech staršímu příteli, sociologovi a inženýrovi Jindřichu Fleischnerovi.

Šamalovou spřízněnou duší byl jeho spolužák, také nadaný básník, Karel Zelenka.⁷¹ Ani jeden neměl problémy s prospěchem, s hodnocením jejich chování to však bylo horší (především kvůli častým návštěvám hospod a kulturních akcí bez povolení dostával Karel Zelenka karcer /školní vězení/ nebo sníženou známku z chování).

Podobné přednášky studentů pro kolegy se obnovily dokonce s podporou ředitele Jana Sommera od školního roku 1906/1907 v podobě hudebně vzdělávacích večírků. Témata setkání lze leckdy označit za kontroverzní: Masaryk a studentstvo, J. S. Machar, Otakar Březina, socialismus a umění, vědecké domněnky o zániku světa, dandismus aj. Velký rozruch vyvolalo také povídání studenta Prokopa Válka o Slovensku. Tuto problematiku si vybral pod vlivem čerstvé události – maďarského masakru proti Slovákům v Černové v roce 1908.⁷² Za nevybíravá slova vůči Maďarům byl sice ředitelem Sommerem pokárán, ale celá přednáška se uskutečnila včetně zpěvu slovenských lidových písní.

Mnoho studentů si budovalo ze skromných příjmů (získaných například kondicemi, prodejem buchet z domova nebo děláním mládenců na pohřbech) svou knihovničku. V 90. letech 19. století gymnazisté sháněli především spisy klasiků z levných edic: Nerudu, Čecha, Krásnohorskou, Vrchlického, Zeyera a Jirásků. Často odebírali časopisy *Světovzor*, *Květy*, *Osvěta*, *Zlatá Praha*, *Lumír* aj.⁷³ Mezi sebou rádi o literatuře, především zakázané, debatovali – nejčastěji při procházkách kolem jičínského rybníku Šibeňák. Několik studentů si kolem roku 1905 dokonce založilo tajnou středoškolskou knihovnu – z drobných příspěvků kupovali tituly, které by se ve školní knihovně nikdy

70 LA PNP, fond Jindřich Fleischner, Jan Šamal Jindřichu Fleischnerovi 2. 2. 1902.

71 Karel Zelenka (1883–1903) publikoval verše pod pseudonymem Svato Zelenka v časopisech *Nový kult*, *Moderní život*, *Moderní revue* nebo *Časopis pokrokového studentstva*. Zemřel na tuberkulózu již rok po maturitě. O jeho smrti se zmínil i ředitel Adam Fleischmann ve školní kronice, kde však neopomněl poznamenat, že nemoc byla jistě podpořena Zelenkovým častým ponocováním v hospodách. SOKA Jičín, fond Lepařovo gymnázium Jičín, kniha č. 746, Pamětní kniha (1879–1939), s. 120.

72 Ve vesnici Černová bylo postříleno několik nevinných lidí kvůli požadavku, aby jejich kostel vysvětil slovenský farář Andrej Hlinka a ne křák vyslaný maďarským biskupem. Tato událost se natolik dotkla gymnazisty Válka, že začal odebírat *Slovenský týdeník* a rozhodl se o Slovensku poučit kolegy. Prokop VÁLEK, *Jaké bývaly naše zájmy studentské*. (Vzpomínka na léta 1906–1913), in: Památník státního čs. gymnázia Františka Lepaře v Jičíně, Jičín 1933, s. 284–286 a SOKA Jičín, fond Lepařovo gymnázium Jičín, i. č. 956, „Prolek“ /= Prokop VÁLEK/, *Jaké bývaly naše zábavy v letech 1903–1911?*, výstřížek z novin Krakonoš, září 1931.

73 Jan ROUBAL, *Jak se nám studovalo na gymnasiu v Jičíně*, in: Památník státního čs. gymnázia Františka Lepaře v Jičíně, Jičín 1933, s. 241.

neobjevily. Svazky měl uskladněny na bytě jeden z nich a půjčoval je úzkému kroužku spolehlivých přátel, u nichž měl jistotu, že nepovolenou aktivitu neprozradí. Obezřetnost byla na místě – stačilo, aby student četl zakázanou literaturu pod lavicí, a hned by nastalo vyšetřování, kde danou knihu získal.⁷⁴

Naopak povolenou aktivitou bylo členství v abstinenčním kroužku, který založil profesor Jakub Všeťka. V rámci pravidelných setkání referovali studenti i profesori o špatném vlivu alkoholu i kouření na zdraví jedinců.

Jičínští středoškoláci se velmi aktivně zajímali také o dění na české politické scéně, což samozřejmě jejich profesori neradi viděli. Dělili se na příznivce realistů a státoprávních pokrokářů, zatímco drtivá většina pedagogů sympatizovala s mladočechy. Velkou událostí pro studenty se staly tři jičínské přednášky profesora Tomáše Garrigua Masaryka v lednu 1905. Na rozdíl od kolegů z reálky neměli gymnazisté účast na těchto univerzitních extenzích zakázanou. Ředitele Adama Fleischmanna možná ukolébalo ohlášené nekontroverzní téma – Národnostní filosofie doby novější. Profesori ale představitele realistů nenáviděli, a tak alespoň před každou přednáškou proti němu rozpoutali kampaň. Nejostřejší kázal proti „*ubohé persóně a Messiášovi z Hodonína*“⁷⁵ učitel náboženství Josef Příbyl, profesor František Pösl sebejistě prohlašoval: „*My mu v neděli dáme!*“⁷⁶ a Antonín Trnka s Karlem Štětinou brojili proti pořádání univerzitních přednášek nejen na půdě školy, ale i v městské radě. Do kampaně se z pochopitelných důvodů nepřidal pouze filosof Jakub Všeťka,⁷⁷ který naopak pozvání svého dlouholetého přítele Masaryka do Jičina inicioval, a neutrálně vystupoval fyzikář Václav Trojan.

Své mladé příznivce z řad gymnazistů Masaryk během přednášek nezklamal, když v diskusi před zaplněným sálem jičínského hotelu U Města Hamburku prohlásil: „*Ne univerzita, ale Vaše střední a nižší školy kazí mládež, otupují mozky mládeže.*“⁷⁸ Reagoval tak na glosu profesora Trnky o tom, že se na české univerzitě v Praze kazí mládež, protože není vedena ke správnému národnímu citění. „*Já jsem profesor Masaryk, vy jste ten krupař z trhu*

74 „Tajnou“ gymnazijní knihovnu převzal kolem roku 1910 studentský spolek Akademická čtenářská jednota (AČJ). Více viz: Vláška HAJNÝ, *10 let středoškolské knihovny při A.Č.J.*, in: Akademická čtenářská jednota v Jičíně. 1870–1920, Jičín 1920, s. 63–76.

75 Archiv Národního muzea (dále jen ANM), fond Karel Kazbunda, i. č. 1428, Jičín. T. G. Masaryk v Jičíně 1905. Masaryk ante portas (Vzstřížek z nezjištěných novin, 1920).

76 LA PNP, fond Svatopluk Volf, Z putování životem, díl I., strojopis, s. 97.

77 Jakub Všeťka (1850–1931) pocházel z Třebíče a s T. Masarykem se seznámil během vysokoškolských studií ve Vídni. Stal se jeho celoživotním obhájcem a šířitelem jeho politických i filosofických názorů. Všeťka přišel do Jičina ve 45 letech a zdárně zde rozvířil konzervativní život jak ve městě, tak částečně na gymnáziu. Více o J. Všeťkovi včetně podrobnějšího popisu univerzitních extenzí T. G. Masaryka viz SOKA Jičín, fond Soudobá dokumentace okresu Jičín, V/6-287; Vladimír ŮLEHLA, *PhDr. Jakub Všeťka. Dávny, stálý a stejně oddaný přítel T. G. Masaryk*, počítačový tisk.

78 ANM, fond Karel Kazbunda, i. č. 1428, Jičín. T. G. Masaryk v Jičíně 1905. C. k. vyšší gymnázium v Jičíně c. k. zemské radě školní 18. 4. 1905 (opis).

/zmýlil si jej s p. Hamzíkem,⁷⁹ neboť prof. Trnka nosil podobný vous na bradě/, a kdo je to ten „se?“ a dodal: »Jestli někdo kazí mládež, pak jste to vy, kantoři s ptačími mozky!«⁸⁰ Přítomní studenti gymnázia (a nejen oni) okamžitě ocenili Masarykovy výroky nadšeným potleskem, členové profesorského sboru zko-prněli a následně nechali své svěřence raději vyvést ze sálu. Oni se ale v zápětí druhým vchodem vraceli zpět, a tak mohli přihlížet nastalé rozjitřené atmo-sféře, kdy představitel jičínských realistů JUDr. Jaroslav Lohař posměšně uka-zoval prstem na přítomné středoškolské profesory. Spory se po skončení před-nášek přesunuly na stránky jičínských novin i nároží ulic a utichly až v dubnu. V mnoha studentech zůstal Tomáš Garrigue Masaryk po jičínském vystoupení jako hrdina bojující za jejich pravdu a velká morální opora v zápase s učiteli.

Zálibou studentů, která profesorům nevadila, byla hudba. Hodně mla-díků ovládalo hru na nějaký hudební nástroj, nejčastěji na housle. Učitelé je v těchto aktivitách podporovali, Josef Vlček dokonce několikrát navrhoval, aby bylo povoleno neobligatorní učení hry na nástroje. Odpovědí zemské školní rady však bylo opakované zamítnutí. Studenti zakládali i různá smyčcová kvar-teta, či dokonce dvaceti až třicetičlenné orchestry. Chlapci obvykle nacvičovali ve studentských bytech, ty však byly leckdy těsné, a tak uvítali možnost hrát v prostorech školy. To jim nabídlo ředitelství s podmínkou, že každá zkouška bude probíhat pod dozorem jednoho člena profesorského sboru. Asi nejslav-nější koncert se uskutečnil 20. dubna 1902 v tělocvičně, kromě studentů tehdy hrou na klarinet zazářil školník Antonín Toman.⁸¹ Vybrané vstupné žáci daro-vali podpůrnému spolku.

Cestování, turistika a tělesná výchova

Za součást sebevzdělávání považovali studenti také cestování spojené s poznáváním cizích zemí a kultur a překvapivě se v tomto názoru shodovali s konzervativním pro-fesorským sborem, v němž se našlo mnoho aktivních turistů. Prázdninové pobyty za hranicemi si bez problémů mohly dopřát děti z bohatších rodin – bývaly posílány především do Německa, aby si procvičily cizí jazyk. Chudší studenty v cestování limi-tovaly peníze, ale obvykle jim nechyběla kuráž, a dobrodružně se tak dostali kamkoli.⁸²

79 Představitelě jičínských mladočechů krupaře Hamzika zahlědl profesor Masaryk téhož dne na nádraží. Hamzik tam však nevítal Masaryka, ale poslance Josefa Fořta. Mladočeši totiž na stejný čas, kdy se měla konat třetí univerzitní extenze, pozvali do města na přednášku svého poslance Josefa Fořta. K překvapeně místních politiků, kteří se vzájemně nemohli vystát, přijeli oba poslanci společně a přátelsky si povědali.

80 LA PNP, fond Svatopluk Volf, Z putování životem, díl I., strojopis, s. 97.

81 František GREPL, *Studentský koncert r. 1902*, in: Památník státněho čs. gymnázia Františka Lupaře v Jičěně, Jičěn 1933, s. 281–284.

82 Antonín Fingerland vzpoměnã na pěší prázdninové cestování do Krkonoš (1913) a Dráždan (1914) s přespáváním ve studentských noclehárnách. LA PNP, fond Antonín Fingerland, Paměti, počítačový tisk, s. 49–53.

Za nejběhlejšího cestovatele z řad tehdejších jičínských učitelů můžeme označit Josefa Vlčka. Tento klasický filolog během let důkladně poznal Itálii, Řecko, Alpy, Egypt, ale i Palestinu či Alžír. Kondici si pro turistiku udržoval svérázným způsobem – chodil bosý v ranní rose a během dne se rád opaloval na slunci. O svých cestách často přednášel spoluobčanům a s jeho zápisky z cest se lidé setkávali i na stránkách místních novin a časopisů.⁸³ O tom, že místa, která navštěvoval, znal skutečně důkladně, vypovídá i vzpomínka tehdejšího studenta Svatopluka Volfa. O prázdninách roku 1911 náhodně potkal při výletě s kamarádem do Salzburgu svého profesora, který mu doporučil nezapomenutelnou alpskou túru, při níž gymnazista viděl nejhezčí východ slunce v životě.⁸⁴

Dalším zkušeným cestovatelem, a především výborným organizátorem výletů, byl obávaný němčinář Antonín Trnka. Po jedenáct let (1899–1910) plánoval prázdninovou výpravu do různých končin Evropy pro dvacet až třicet účastníků nejen z řad studentů, ale i ostatních zájemců. Profesor nejprve na začátku prázdnin podnikl výpravu přesně podle vytyčené trasy sám, vše prozkoumal a na místě zajistil ubytování, stravu i dopravu. Když se vrátil domů, vyzvedl ostatní a v roli „zkušeného“ průvodce si zopakoval stejnou cestu. Jičínští se tak díky profesoru Trnkovi podívali do Alp, Tater, Itálie, Dalmácie, Skandinávie, Berlína, Lurd či Budapešti.

Cesty za poznáním a zkušenostmi nevedly ale pouze do zahraničí. Již od dob Františka Lepaře a Antonína Vánkomila Malocha podporovali jičínští profesori turistiku a snažili se spolu se studenty zpřístupnit zájemcům své nejbližší okolí. Vše začalo roku 1879, kdy po výletě Amerického klubu dam do Prachovských skal zkontaktovali Vojtu Náprstka synové Františka Lepaře a na jeho podnět začali se spolužáky vyznačovat turistické cesty ve skalách. Vladislav Lepař také roku 1883 vydal prvního průvodce této lokality, který byl doplněn mapkou vytvořenou jeho bratrem Zdeňkem.⁸⁵

Prvním předsedou jičínského odboru Klubu českých turistů byl roku 1892 zvolen František Lepař, profesor Jakub Všečetka byl zase velmi aktivní

83 Úspěšný cyklus přednášek proběhl například na konci roku 1904 v zasedací síni městského zastupitelstva na radnici. Profesor Vlček tehdy přiblížil jičínským občanům Kerkyru (Korfu), Athény a Řím. Před každou přednáškou zapělo mužské kvarteto a sbor žáků gymnázia několik písní. Pozvánka na akci viz: ANM, fond Karel Kazbunda, i. č. 1387, Rukopisy – Jičín. Gymnázium. Zápisky z cest profesor Vlček publikoval například v letech 1911 až 1912 v *Jičínských novinách*, tehdy referoval o Řecku, Itálii, Švýcarsku a Palestině.

84 LA PNP, fond Svatopluk Volf, Z putování životem, díl I., strojopis, s. 44–46. Svatopluk Volf (1893–1990) byl jičínským advokátem, výborným zpěvákem a hudebníkem. Působil velmi aktivně v komunální politice i spolkovém životě.

85 Největší zásluhu na těchto pracích kromě Vladislava a Zdeňka Lepařových mají pozdější ministr spravedlnosti František Veselý, Gotthard Smolař a Augustin Miříčka. Více viz: František VESELÝ, *1873–1891*, in: Jubilejní památník c. k. vyššího gymnasia v Jičíně, Jičín 1907, s. 199–207; Augustin SEIFERT, *AČJ a turistika na Jičínsku*, in: Akademická čtenářská jednota v Jičíně. 1870–1920, Jičín 1920, s. 91–94.

v později vzniklém Spolku turistů. Kromě členství v těchto organizacích pomáhali profesori propagaci skal i sepisováním dalších průvodců: Gotthard Smolař vydal průvodce Prachovskými skalami v Körberově ilustrované sbírce Průvodce po Čechách, podobné dílo sepsal i autor dějin turistiky na Jičínsku Jakub Všetečka. Láska učitelů k Prachovským skalám se někdy projevila také při zadávání písemných prací – jeden úkol maturitní písemné práce z matematiky roku 1905 zněl: „Hledíme-li z místa A na skálu v Prachovských skalách, na níž je druhé kanape, vidíme dolejší část skály v úhlu výstupném $\alpha = 7^{\circ}30'$ a hořejším úhlu výstupném $\beta = 39^{\circ}15'$. Jdeme-li 8 m od A k Císařské chodbě do bodu B, vidíme z něho dolejší část skály v úhlu výstupném $\gamma = 5^{\circ}56'$ a hořejší v úhlu výstupném $\delta = 34^{\circ}23'$. Jak vysoká jest skála?“⁸⁶

Díky cestovatelské vášni svých kantorů mohli studenti podnikat i několik školních vycházek a výletů ročně, což v té době na jiných ústavech ještě vůbec nebývalo obvyklé. Turistické vyžití profesori spojili s plnohodnotnou výukou – cíl dvacetikilometrové vycházky primánů v roce 1899 na zřícenině hradu Kumburk byl například stanoven tak, aby žák „botanizoval, prohlédl rozvaliny hradu, pohlédl na panorama krkonošské, sbíral zkameněliny útvaru křídového pod Těšínem.“⁸⁷ Na exkurze se chodilo do místních knihtiskáren, pivovarů, cukrovarů či plynáren a profesori organizovali i speciální botanické či astronomické procházky.

Tradici školních výletů na jičínském gymnáziu založil na konci 60. let 19. století učitel tělocviku Josef Vaňaus. Tehdy se jednalo o celoškolskou akci, konanou kolem svátku sv. Aloise, s významem pro celé město. Účastnit se hromadného výletu totiž mohl kdokoli – kromě rodinných příslušníků se události nemohly dočkat především dívky, pro něž to byla jedna z mála příležitostí seznámit se s gymnazisty. Před odchodem z města si na náměstí někdy až pětisethlavý dav zazpíval české písně (Hospodine, pomiluj ny, Sv. Václave či Kde domov můj). V čele průvodu pochodoval stuhou opásaný primus oktávy s maršálskou hůlkou a trubkou. Za hudebního doprovodu směřovali účastníci výletu do Sobotky, Kopidlna, Libáně, Nové Paky, Lomnice či jiného blízkého městečka. Tam bývali uvítáni radními a společně zhlédli pamětihodnosti města i připravený studentský program.⁸⁸

V polovině 80. let se od hromadných slavnostních výletů s prapory upustilo a jednotlivé třídy začaly podnikat výpravy zvlášť. Profesor Trnka se nebál jet se studenty ani na delší výjezdy do Moravského krasu, na čtyři dny

86 Výroční zpráva c. k. stát. gymnasia vyššího v Jičíně za školní rok 1905, s. 47.

87 SOKA Jičín, fond Lepařovo gymnázium Jičín, kniha č. 35, Hlavní protokol, Katalog-maturitní protokoly, škol. rok 1898–99, Hlavní katalog prvé třídy školního roku 1898/99, s. 68.

88 Hromadné studentské výlety popsal Zdeněk LEPAŘ, *Studentské výlety celého gymnasia (1868–1885)*, in: Jubilejní památník c. k. vyššího gymnasia v Jičíně, Jičín 1907, s. 195–198; August MÍŘČKA, *Několik vzpomínek*, in: Památník státního čs. gymnasia Františka Lepaře v Jičíně, Jičín 1933, s. 235–237.

na Sázavsko, na tři dny do Lužických hor nebo čtyřdenní poznávání krás Povltaví od Zvíkova až do Prahy (spojeno s jízdou parníkem). Studenti rádi vzpomínali také na dvoudenní výlet do Kladska zakončený výstupem na Králický Sněžník. Protože vzdálené destinace přece jen znamenaly pro chudší rodiny studentů větší finanční zátěž, založil profesor Trnka (věren zřejmě svému silnému křesťanskému přesvědčení) fond, z něhož nemajetné chlapce na cestách podporoval.

Na jičínském gymnáziu byla v porovnání s jinými ústavy velmi brzy zavedena povinná tělesná výchova – jako obligatorní předmět do osnov zařazena od školního roku 1898/1899. Do té doby se vyučovala nepovinně, a to již od 50. let 19. století. Během svého krátkého působení v Jičíně (1853–1855) ji propagoval budoucí slavný pedagog Gustav Adolf Lindner. Zájemci z řad studentů mohli cvičit dvakrát týdně dvě hodiny po ránu na zahradě u měšťana Mikendy. Z vlastních prostředků si postavili i lešení k lezení (žebříky, dvojí bradla, rovný a nakloněný chodník, hrazdu, žebříky spojené a žebřík vodorovný).⁸⁹

Problém vyvstal s výběrem vyučujícího tohoto nového povinného předmětu. Profesorský sbor byl přetížen, a tak požadoval, aby byl do Jičina dosazen skutečný učitel tělocviku, nejlépe s aprobací ještě i pro jiný předmět, aby měl u studentů větší autoritu. Přes počáteční nesouhlas zemské školní rady se zařazením nového místa nakonec ředitel vymohl přidělení vedlejšího učitele s úvazkem čtrnáct hodin tělesné výchovy. Na výzvy v novinách se přihlásilo asi deset cvičitelů sokolských jednot a učitelů obecných škol, vybrán byl nakonec medik Václav Velkoborský, bývalý cvičitel v Tyršově tělocvičně v Praze.

S jeho stylem výuky ale nebylo ředitelství spokojeno, a tak ho po roce nahradil Matěj Řehořovský. I s tímto učitelem však brzy začaly potíže: Nejenže si často vybíral dovolené za účelem dostudování druhého oboru (dějepisu a zeměpisu), ale především nebyl psychicky zdrav a jeho stav se zhoršoval. Měl několik vážných sporů s kolegy, ale i s některými žáky, kteří si stěžovali, že je bije. Některým chlapcům ale naopak jeho volný styl vyučování vyhovoval (zadával například dotazníky, jestli chodí studenti do hospod a vykřičených domů). Zanedbávání výuky a dluhy se dokonce rozebíraly i na stránkách jičínských novin, což nenapomáhalo jičínským realistům, do jejichž řad profesor patřil.⁹⁰

89 Více o počátcích tělocviku na jičínském gymnáziu viz: *Zavedení tělocviku na zdejší ústavu*, in: Programm c. k. Gymnasium in Jičíně roku 1852. Programm des kais. königl. Gymnasiums zu Jičín im Jahre 1852, s. 45–46.

90 Představitel jičínských realistů Jindřich Fleischner referoval v dopisech Janu Morávkovi (absolvent gymnázia a pozdější archivář Pražského hradu) o osudu Matěje Řehořovského. Jeho psychické problémy přičítal atmosféře v učitelském sboru, proti němuž byl zaměřen. Tělocvikář dělal všude dluhy a kupoval si prý lístky do nebe. Když si jednou zapomněl kufr na nádraží, byl mu prodán v dražbě, což se Fleischnerovi nelíbilo. LA PNP, fond Jindřich Fleischner, Jindřich Fleischner Janu Morávkovi 14. 11. 1905.

Na trvalý odpočinek s jednorčním odbytným byl dán až na konci prosince 1905. Místo něho na rok nastoupil velmi přísný Jan Pivoňka, který netoleroval žádné kázeňské přestupky,⁹¹ a tak si studenti jistě oddechli, když byl dne 28. července 1906 přeložen na reálku do Hradce Králové a Jičín opustil. Situace kolem místa tělocvikáře se definitivně zkonsolidovala až příchodem Františka Fleischmanna (1. září 1906).

O hodinách tělocviku se kromě obratnosti při hrách s míčem hodnotilo, zda student umí bruslit, plavat, veslovat a jezdit na kole. Hry byly provozovány za příznivého počasí dvakrát týdně brzy ráno (6:00–7:30, někdy 5:30–7:00) bezplatně na vojenském cvičišti. Za vstup na plovárnu či kluziště se vybíralo od 4 do 8 halířů, s tím, že nemajetní studenti dostali od městské rady slevu.

Profesoři neviděli moc rádi provozování sportovních aktivit svých svěřenců v jejich volném čase – samozřejmě kromě turistiky. Studenti měli zakázáno i cvičení v Sokole, aby prý nebyli odtrháváni od učení. Jedinou hrou, kterou kantoři podporovali, byl tenis a kvitovali s povděkem, že sportovní klub propůjčoval bezplatně jedno tenisové hřiště studentům vyššího gymnázia od dvou do čtyř hodin odpoledne. „*Jen tak mohli se žáci věnovati i této ušlechtilé hře, začež ředitelství činí slavnému výboru povinné díky.*“⁹² Zcela opačně však pohlíželi například na fotbal, jak dokládá zápis v gymnazijní kronice: „...*pozorováno bylo, že hoši náruživě se oddali míčové hře »kopané« trvající při ní po mnohé hodiny denně, v hlomozu a hrubosti, jež tato hra za sebou vede.*“⁹³

„Přílišný šramot při otvírání desek“ a jiné kázeňské přestupky

*„O kázni školní. Nejjednodušší prostředek udržeti klid žáků jest zachovati vlastní klid, neodbočiti okamžikem od práce určené, nepřipouštěti řeči k učení nepatřících, žáku nedati mluvit, nevyžádal-li si dovolení, žáka bez vlastního rozčlenění vyslechnouti, ale jen v pravý čas (ve věcech školní práce mezi tou prací, ve věcech osobních před učením nebo po učením), na žákovu řeč dávat klidné rozhodnutí. Kdo se rozčiluje a zlobí mezi žáky, nedává jim dobrého příkladu mužné rozvahy, naopak neodbytnou komikou působí na žáky. Jak snadno jest udržeti kázeň, toho svědkem byl referent nedávno, když mladší člen sboru lehkým poklepnutím prstem o stůl utišil šumot v pozadí třídy.“*⁹⁴

91 Konflikty žáků s Janem Pivoňkou končily často karcerem pro všechny studenty, kteří si mu dovolili odmouvat. Suplent měl plnou podporu správce ústavu Josefa Vlčka, jenž chodil z hospitací jeho hodin spokojen a naopak přísnou disciplínu chválil. Stejný postoj později zaujal i ředitel Jan Sommer.

92 Výroční zpráva c. k. stát. gymnasia vyššího v Jičíně za školní rok 1905–6 /nestr./.

93 SOKA Jičín, fond Lepařovo gymnázium Jičín, kniha č. 746, Pamětní kniha (1879–1939), s. 125.

94 SOKA Jičín, fond Lepařovo gymnázium Jičín, kniha č. 666, Konferenční protokol škol. roku 1904/1905, Protokol XII., 2. porada cenzurní v 1. běhu 21. 12. 1904.

Velmi přísný disciplinární řád přikazoval studentům vzorné chování jak ve škole, tak i v době, kdy se za nimi dveře budovy gymnázia zavřely. Při vyučování se za přestupek považoval dokonce i „*přílišný šramot při otvírání desek*“,⁹⁵ poposednutí si na židli bez dovolení, šeptání se sousedem nebo to, že se někdo rád směje.⁹⁶ Neomluvitelné bylo zapominání sešitů a úkolů, úmyslné napovídání či opisování, nedbalá úprava v sešitě či jakákoli poznámka vůči profesorovi. Jasná pravidla stanovovala, jak se mají studenti chovat o přestávkách či jak dlouho se kde mohou zdržovat. Tato nařízení platila dokonce i pro návštěvu toalety, jak vyplývá ze zápisu v konferenčním protokolu: „*Dne 21. března přistihl ředitel na záchodě žáky: Chmelaře Miloslava, Nožičku Ladislava, Jirů Přemysla, Gebauera Josefa, Stumpfa Jaroslava, Šindeláře Richarda, Tichého Ferdinanda a Válka Prokopa, ani se baví slovy dvojsmyslnými (soustava kosočtverečná; zdvojnásobování). Poněvadž zdržovati se na záchodě bez potřeby bylo přísně zakázáno, potrestání první dva jako původci důtkou ředitelovou, ostatní třídním.*“⁹⁷

Chování studentů bylo přísně hlídáno i mimo školu. Chlapci nemohli hrát fotbal, bez dovolení navštívit divadlo, taneční zábavu, koncert, přednášku, natož oslavy Mistra Jana Husa.⁹⁸ Nelibě učitelé pohlíželi i na hodiny tanečních – v případě, že jejich konání vůbec schválili, musel se každé lekce jako dozor účastnit jeden z členů profesorského sboru. Na to, zda studenti nekouří, ne navštěvují hostince, neponocují či jestli se neprocházejí s dívkami, nedohlížely jen „studentské matrony“, ale i sami profesori. Střežení mravní výchovy mládeže si bral za své především katecheta Josef Příbyl. Po svém nástupu do funkce roku 1906 se pro jičínské studenty stal ale ještě větším postrachem ředitel Jan Sommer. Tento muž špehování doslova propadl – nejenže rád kontroloval veškerou korespondenci, která studentům do školy přišla, ale večer se obvykle procházel zahalen do pláště setmělými ulicemi města, aby mohl „načapat“ některého neposlušného mladíka. Z počátku mu nevadilo, když se o nedělních korzech student procházel s dívkou, ale ve školním roce 1909/1910 prý vydal nařízení, že student smí být viděn s děvčetem, jen pokud má písemné potvrzení od rodičů. Mnoho mladíků tehdy asi stálo před dilematem, zda doma o potřebné povolení požádat, a prozradit tak svůj zpravidla tajný vztah.

95 SOKa Jičín, fond Lepařovo gymnázium Jičín, kniha č. 143, Třídní katalogy, 2. třída (1899/1900).

96 „*Lukešovi se vytýká, že se rád směje.*“ SOKa Jičín, fond Lepařovo gymnázium Jičín, kniha č. 170. Třídní katalogy, 5. třída (1902/1903).

97 SOKa Jičín, fond Lepařovo gymnázium Jičín, kniha č. 667, Konferenční protokol škol. roku 1905/1906, Protokol XXIV, 4. obdobní porada v 2. běhu 31. 3. 1906.

98 Každoroční setkání u Husova pomníku v Jičíně se konávalo 5. července večer. Studenti všech středních škol akci i přes přísný zákaz navštěvovali. Většinou se na oslavy připravovali již od konce června na tajných tzv. zpěvných sněmeh v obecním lomu u rybníku Šibeňák, kde rozepisovali písně (např. Hranice vzplála tam na břehu Rýna). Více viz: Augustin SEIFERT, *Vzpomínka mláďát – poslou v životě*, in: Památník státního čs. gymnasia Františka Lepaře v Jičíně, Jičín 1933, s. 250–265.

Svatopluk Volf tehdy chodil s dcerou jičínského vedoucího státního zástupce. „Po vnitřním boji rozhodl jsem se pro první; a tu můj otec k mému nemalému překvapení mi ředitelem požadovaný »glejt« vystavil s poznámkou: »Je to dívka z pořádné rodiny, proč bych tomu bránil.«⁹⁹ Povolení tehdy prý přinesl jenom on a ještě jeden chlapec, ale ředitel Sommer stejně v profesorském sboru brzy prosadil všeobecný zákaz korzování studentů s dívkami.

Učitelé se všemožně snažili dohlížet na mravní vývoj svých svěřenců a nechtěli jim zavdávat sebemenší podnět k hříšným myšlenkám týkajícím se například erotických představ. Mezi studenty se tradovalo, že na jedné konferenci profesorského sboru na začátku století byl probírán jako vážný problém text písně Nad Berounkou pod Tetínem. V národní písni se zpívá: „Nad Berounkou pod Tetínem růže se tam červená, pode strání tam s vojínem dlí panenka blažená.“ Inovace textu od jednoho profesora zněla: „Nad Berounkou pod Tetínem červená se růžinka, pode strání tam s vojínem dlí blažená matinka.“ U ještě horlivějšího člena sboru však ani tato úprava neobstála, a tak vymyslel text, kde se vůbec nevyskytuje příslušnice závadného, tj. ženského, pohlaví: „Nad Vltavou pod Orlíkem bělá se tam lilium, pilný student se slovníkem koná tam své studium.“ Návrh byl jednomyslně přijat a pozměněná „lidová“ píseň mohla vstoupit do hodin zpěvu.¹⁰⁰

Nejčastější výhrůzkou pro neposlušného žáka bylo zapsání do třídní knihy a napomenutí či důtka třídního učitele, popřípadě ředitele. Pokud student vyrušoval v nepovinném předmětu, mohl z něho být vyloučen. Za velmi závažné (nebo opakované) přestupky byli hříšníci posíláni do školního vězení. Znamenalo to strávit osamocně (nebo se spoluvínikem) dvě až šestnáct hodin v jedné zamčené místnosti. Tento druh trestu býval udělován například za doprovázení děvčete za město, za návštěvu hostince, za opakované vyrušování nebo za drzost.

V zápiscích konferenčního protokolu o neposlušných studentech poměrně často narazíme na jméno pozdějšího váženého historika a archiváře: „Kazbunda Karel z VIII. třídy na napomenutí téhož učitele [tělocvikáře Jana Pivoňky; pozn. autorky] odpověděl: »Nemáte práva mi něco vytýkati, to si nenechám líbit a budu si na vás stěžovati.« V tom přišel zástupce ředitele prof. Vlček. Kazbunda vystoupil bez dovození z řady a na učitele si stěžoval a byl ovšem zástupcem ředitele odmítnut. Při vyšetřování toho výstupu shledáno, že Kazbunda svým urážlivým jednáním vyvolal ve třídě demonstraci proti učiteli tělocvikovi a bezdůvodně naň u představeného si stěžoval. Mimo to sepral se se spolužákem ve třídě. Za to vzpurné, neuctivé a neslušné chování potrestán po návrhu tříd-

99 LA PNP, fond Svatoopluk Volf, Z putování životem, díl I., strojopis, s. 51.

100 LA PNP, fond Antonín Fingerland, „Socha studenta s knihami...“, strojopis /nestr./.

*ního, profesora A. Trnky, karcerem 8 hodinovým, pro karcer 16 hodinový navržený učitelem tělocviku byly 2 hlasy.*¹⁰¹

Další stupeň postihu pro nepokojné studenty byla zhoršená známka z chování, kterou profesori vybírali z pětibodové stupnice: Mravy považovali za chvalitebné, uspokojivé, zákonné, méně zákonné a nezákonné. Snížená známka z chování bývala většinou spojena se zamítnutím žádosti o prominutí školního. Prvního stupně dosáhlo jen malé procento studentů, většina si odnášela hodnocení druhého stupně. Horší známku (zákonné mravy) nedostával velký počet chlapců – obvykle zhruba patnáct až třicet z celkového počtu 230–250 studentů. Za neustálé porušování kázeňského řádu bývalo největším výtržníkům (návštěvníkům hostinců či přistiženým kuřákům) vepsáno na vysvědčení do kolonky mravné chování: „méně zákonné.“ Poslední stupeň se uděloval v naprosto výjimečných případech a znamenal vyloučení ze školy.

Nejvyšším trestem bylo vyloučení z ústavu, případně vyloučení ze všech jičínských středních škol, anebo dokonce ze všech škol monarchie. Takto postižen byl například septimán Karel Matoušek, který na sebe dlouho poutal pozornost celého profesorského sboru kvůli nepovoleným návštěvám hostinců, tanečních zábav a jiných akcí, až byl nakonec za účast na Husově slavnosti, věnečku abiturientů pedagogia a následném protestu před hostincem, kde bydlel školní inspektor, vyloučen ze všech jičínských ústavů.

Ještě přísnější rozsudek (vyloučení z veřejného studia na všech školách monarchie a z privátního studia v Jičíně) si vyslechl po dlouhém vyšetřování oktáván Rudolf Kretschmer. Provinil se tím, že pravidelně navštěvoval nevěstinec na jičínském Novém Městě. Chodíval tam tajně společně se svými spolubydlícími Jindřichem Melicharem a Bedřichem Vlčkem. Osudným se jim stalo, když k návštěvě nalákali také studenta čtvrté třídy reálky Václava Šípa, který se ke svému provinění přiznal a při výslechu udal ostatní.¹⁰²

Vyloučen ze všech středních škol monarchie byl také synovec gymnazijního profesora Štětiny, který navštěvoval reálku. Hoch ještě s jedním kamarádem při odpykávání trestu karceru v zamčené třídě obrátil svůj hněv proti císaři, resp. jeho obrazu, který sundali ze stěny, vykáleli se na něj a zase pověsili. V tomto případě mohli být chlapci za podobný „rozsudek“ ještě rádi, kdyby byli dospělí, postihl by je za urážku panovníka jistě daleko horší trest.¹⁰³

101 SOKA Jičín, fond Lepařovo gymnázium Jičín, kniha č. 667, Konferenční protokol škol. roku 1905/1906, Protokol XVI., 2. řádná porada cenzurní v 1. běhu 16. a 17. 12. 1905. Více o studiích Karla Kazbundy viz: Jitka BÍLKOVÁ, *Historik Karel Kazbunda a jeho rodné město Jičín*, diplomová práce, Pedagogická fakulta Univerzity Karlovy v Praze, 2010, s. 50–81.

102 Zápis výslechu viz: SOKA Jičín, fond Lepařovo gymnázium, kniha č. 662, Konferenční protokol škol. roku 1900/1901, Protokol VIII., mimořádná konference 16. 11. 1901.

103 LA PNP, fond Svatopluk Volf, Z putování životem, díl I., strojopis, s. 55.

Přísná pravidla slušného chování pro žáky panovala samozřejmě ve všech rakousko-uherských školách, ale zdá se, že jičínské gymnázium mělo kritéria týkající se mravů značně přemrštěná. Místní profesori si často stěžovali na nekázeň nově přichozících žáků, kteří přestoupili z jiného ústavu. I když se jednalo o chlapce, s nimiž na původních školách většinou problémy nebývaly, jičínská profesoria je zpravidla považovali za daleko rozjívenější a stěžovali si, že strhávají ke špatnému chování zbytek třídy. Za přehnaně vysoké nároky na chování studentů kritizovala místní gymnázium i samotná zemská školní rada, která se podivovala nad množstvím trestů udělených žákům. Rada držela přísný dohled nad chodem všech středních škol, musel jí být zasílán ke kontrole každý zápis z porady profesorského sboru, a mohla tak školy navzájem porovnávat.

Například ve školním roce 1905/1906 zemská školní rada napomínala profesorský sbor za abnormálně vysoký počet těžkých trestů udělených v prvním pololetí. Jednalo se o dvanáct karcerů pro deset žáků a jedno rozhodnutí o vyloučení. Ani po připomínkách se však ve druhém pololetí velké změny nestaly (devět žáků dostalo jedenáct karcerů a jeden mladík byl vyloučen).

Nadřízený orgán při hledání příčiny vysokého počtu trestů nastiňoval, zda není větší problém v kantorech a jejich přístupu ke studentům než v žácích samotných. Možný problém hledal v tom, že profesori mohou se studenty jednat příliš povýšenecky, tento tón si student osvojí a na autoritu si pak dovoluje podobným stylem.

Ze zápisů profesorských porad by se zdálo, že stejný pohled na věc jako zemská školní rada měli i ředitelé školy. Jan Sommer kolegům připomínal, že „*přísná sice, ale nikoli zamračená, tvář získá si srdce žáků nejsnáze*.“¹⁰⁴ Přál si, aby se škola stala salonem a profesori gentlemany, jen poté by měli právo požadovat po chlapcích uhlazené chování.

Přání ředitele rozhodně nedokázal naplnit afektovaný Antonín Trnka, jehož hodiny bývaly plné křiku, vzruchu a napětí, což vedlo k vyčerpání obou stran – jak žáků, tak samotného kantora. „...*jakási podrážděnost a nedostatečná trpělivost vůči žákům, která u staršího učitele velmi dobře kvalifikovaného bývá dosti řídká, svědčí o přepracovanosti*“,¹⁰⁵ psal ředitel jičínského gymnázia do doporučení k žádosti o půlroční dovolenou pro tohoto učitele. Dovolenu si chtěl profesor vybrat z důvodu klidného dokončení dalšího dílu německé čítanky. Ředitel v doporučení naznačoval, že pokud

104 SOKa Jičín, fond Lepařovo gymnázium Jičín, kniha č. 667, Konferenční protokol škol. roku 1905/1906, Protokol XXXVIII., závěrečná porada v 2. běhu 13. 7. 1906.

105 ANM, fond Karel Kazbunda, i. č. 1433, Rukopisy, Jičín – osobnosti, výpisky. Jan Sommer zemská školní radě 2. 7. 1907.

nebude Trnkovi přidělena dovolená z vědeckých důvodů, přinese profesor za rok potvrzení na dovolenou od lékaře z důvodu diagnostikované nervózy.

I za sebemenší prohřešek následoval v Trnkových hodinách trest – studenta Antonína Fingerlanda dokonce profesor jednou málem uskrtil za to, že se tajně posmíval spolužákovi, který se trápil s latinským překladem. Rozohněný profesor vyskočil ze židle, přiběhl k posmívajícímu se studentovi, levou rukou ho popadl za klop kabátu, pravou za kravatu a začal s ním cloumat tak silně, že utažený uzel kravaty postižený nemohl ještě dlouho rozvázat.¹⁰⁶

Mladší studenti se „nelaskavého a despotickeho prof. T.“¹⁰⁷ vyložené báli, starší jeho drsnější metody již znali a takový strach z učitele neměli, ale vyrušovat si přesto nedovolili. Nervózního profesora Trnku prý dokázalo k nepřičetnosti dovést i to, když si mladíci o hodině pokrúcovali vousy. Rovněž nemohl vystát jejich dlouhé vlasy, jak dokládá vzpomínka Svatopluka Volfa: „Z toho důvodu si nechal přerůst svou kštici také student Bredler (abiturient z r. 1906) a prof. Trnka, když vešel do třídy a viděl toho vlasatce, prohlásil: »Bredlere, dejte se ostříhat, na ty vaše dlouhé vlasy se nemohu dívat.« Bredler poslušen tohoto pokynu páně profesorova došel ke kadeřníkovi a dal si své bujné kadeře nejen do hola ostříhat, nýbrž i oholit celou lebku, takže se mu hlava leskla jako plešatá. Následujícího dne byl však Trnka při vstupu do třídy pohledem na tuto lebku přímo šokován a zvolal prý celý rozčilen: »Bredlere, co jste to učinil, na to se vůbec nemohu dívat, dělejte, co chcete, ale zítra ať máte vlasy!«“¹⁰⁸

Na první pohled nepřilíš uctivý ke studentům byl rovněž klasický filolog Jan Ladislav Čapek, který používal sice ostřejší oslovení, ale jinak byl mírný a u studentů oblíbený. Studenty obvykle oslovoval „ty svině babylonská“ nebo „štěnice narentská“, pro tyto nadávky se inspiroval při překládání Plauta. Často také chlapcům říkal „ty blbe“, oblíbenějším z nich „ty blbečku“. Na začátku hodiny si zjednával klid zpravidla slovy: „Už jste se nařvali dost, vy bando a holoto sprostá!“¹⁰⁹ Když si nějaký student při kompozici nevěděl rady a dlouze přemýšlel, dodával mu profesor Čapek kuráže: „Hora ruit tertius quadrans iam praeteriit, piš, blbe!“¹¹⁰ Mladíci si z něho ale tropili legraci, protože věděli, že je dobrák a výše uvedená oslovení nemyslí jako nadávky. Na jeho mírnost a nekázeň v hodinách naopak poukazovali jak hospitující ředitelé, tak inspektoři.

106 LA PNP, fond Antonín Fingerland, Paměti, Počítačový tisk, s. 88.

107 Časopis pokrokového studentstva 7–8, 1904, s. 168–169.

108 LA PNP, fond Svatopluk Volf, Z putování životem, díl I., strojopis, s. 79.

109 Tamtéž, s. 76.

110 Tamtéž, s. 75.

Studenti kontra profesoři

„Osud učitele není vždy záviděníhodný. Antagonismus mezi žáky a učiteli byl na našem gymnáziu jako na každé škole. Teprve později v dospělosti jsme znovu vážili svůj vztah ke svým učitelům a začali jsme je objektivněji a z méně nepřátelské pozice posuzovat.“¹¹¹ Tak vystihl pocity většiny bývalých studentů Antonín Fingerland, absolvent jičínského gymnázia z roku 1918. „Dnes jsou všichni moji středoškolští profesoři již dávno mrtví. Vzpomínám na ně s vděčností. V dobách studií i později jsem si některých velmi vážil, jinými přímo pohrdal. Ale o mnohých těchto posledních jsem se později přesvědčil, že to byli dobří lidé, někteří mnohem lepší, než jsem si dříve myslel. Přijdu-li na jičínský hřbitov, kde část učitelů leží, mám trochu pocit viny, že jsem jim po léta krivdil. Vždyť i ti, kterými jsem pohrdal, se hleděli jen přizpůsobit realitě, ve které žili, a snažili se prostě zachovat svou i naši existenci.“¹¹²

Podíváme-li se však na autentické svědectví tehdejších studentů, nepřátelství vůči profesorům bylo opravdu velké a kantoři se rozhodně neřídili radami zemské školní rady a ředitelů ohledně vstřícného tónu a mílého jednání se žáky. Studenti ve své kritičnosti neviděli, že sami profesoři byli pod přísným dohledem nadřízených orgánů. Každý školní dokument byl kontrolován zemskou školní radou, která například vytkla ředitelství školy i zadání řečnického cvičení Za Františkem Lepařem.¹¹³ Učitelé se museli striktně držet osnov a naplňovat doporučení inspektorů.

Autentické stížnosti rozhněvaných mladíků najdeme nejen na stránkách tajných časopisů vydávaných svépomocí jednotlivými studenty a předávanými pod lavicemi,¹¹⁴ ale i v celostátním tištěném *Časopise pokrokového studentstva*. Toto periodikum bylo samozřejmě jednostranně zaměřeno proti podobě tehdejších středních škol, studenti se předháněli v pomlouvání svých učitelů. Stížnosti na postupy profesorů jičínského gymnázia (a reálky) se vyskytovaly kolem roku 1905 velmi často. V rubrice Středoškolská hlídka se pravidelně objevoval „Dopis z J.“, nejčastěji pod šifrou G, pod kterou se s největší pravděpodobností skrýval horlivý pokrokář a pozdější redaktor tohoto časopisu Gustav Šmejč.

111 LA PNP, fond Antonín Fingerland, Paměti, počítačový tisk, s. 49.

112 *Tamtéž*, s. 90.

113 SOKA Jičín, fond Lepařovo gymnázium Jičín, kniha č. 662, Konferenční protokol škol. roku 1904/1905, Protokol XXII., závěrečná porada cenzurní v 2. běhu 6. a 10. 7. 1901.

114 Studenti vydávali různé časopisy již od 70. let 19. století, ale všechny měly jepičí život. Za ředitele Jana Sommera začaly vycházet téměř ve všech vyšších třídách, roku 1908 pak dokonce ředitelství jeden časopis povolilo. Jmenoval se *Vlastní silou* a namísto kritiky poměrů na gymnáziu v něm převládaly literární a hudební příspěvky (vyšla ale pouze čtyři čísla). Více o studentských časopisech viz: Prokop VÁLEK, *Jaké bývaly naše zájmy studentské. (Vzpomínka na léta 1906–1913)*, in: Památník státního čs. gymnázia Františka Lepaře v Jičíně, Jičín 1933, s. 284–286.

Nejostřeji se mladíci v časopise vymezovali proti klerikalismu obecně, proti katechetům a hodinám náboženství. Vadily jim i vyučovací metody, především memorování a odmítání vlastního úsudku studentů, zakazování vlastního názoru. Domnívali se, že jim profesori brání v osobním rozvoji, potlačují jejich individualitu a osobní svobodu. Pokrokářští mladíci také vyčítali svým kolegům, že se nechávají přísným režimem zotročit a vůbec se pak nezajímají o věci veřejné.

*„I zde indiferentnost mladých duší jest výsledkem nepřiliš utěšeného poměru mezi žáky a jejich vychovateli. Rovněž i zde jako na nesčetných jiných ústavech objevují se podivné rarity pedagogické, starých a jednostranných pánů, kteří vidí výchovný prostředek v jízlivých, nemístných pošklebcích a výsměších.“*¹¹⁵

Ještě více než přezíravý postoj starých profesorů vadila studentům arogance a nafoukanost mladých učitelů. Jičínské gymnazisty například urážel mladý učitel tělocviku Jan Pivoňka. Pokrokáři sice zavedení tělesné výchovy do škol maximálně podporovali, ale cvičení pod vedením profesora, který s nimi jedná jako se stroji a potlačuje jejich duševní stránku, považovali za torturu. Tělocvikář je prý hlavně neustále ponižoval – například výrocky, že si nejdříve mají utřít nudit u nosu, než se s ním začnou bavit. Mluvit nesměli ani v šatně před hodinou, natož si něco sdělit přímo při hodině.¹¹⁶

Přerod ze studenta v profesora ale jistě nebyl jednoduchý a často se stalo, že mladík s radikálními názory a touhou změnit podobu středního školství byl po nástupu do učitelského úřadu brzy pohlcen zaběhlým systémem a opojen vyšším postavením. Například problémový student Bruno Valoušek, známý jičínský hudebník, se jako člen vysokoškolského spolku Akademická čtenářská jednota velmi silně vymezoval proti tehdejšímu profesorům. Když ale nastoupil na místo učitele na gymnázium, noví kolegové, vůči nimž se dříve svými názory stavěl, mu rychle vysvětlili, že je zapotřebí, aby si svého postavení vážil a s bývalými přáteli se již nestýkal. Inženýr Jindřich Fleischner o Valouškově proměně suše konstatoval: *„Poznal jsem tu teprv, jak cichnutím k úřadu přestávají býti lidé lidmi. Hájí [Bruno Valoušek; pozn. autorky] totiž tento úkaz jako nezbytný k zachování autority. Nenapravitelní pedagogové!“*¹¹⁷

O odporu žáků vůči chování mladých profesorů vypovídá báseň studenta Jana Šamala:

115 ŠTÍREK, *Dopis z J.*, in: Časopis pokrokového studentstva 4–5, 1904/1905, s. 97.

116 *„Na jičínském gymnasiu...“*, in: Časopis pokrokového studentstva 6–7, 1905–1906, s. 156–157.

117 LA PNP, fond Jindřich Fleischner, Jindřich Fleischner Janu Morávkovi 10. 2. 1912. Bruno Valoušek učil na jičínském gymnáziu přírodopis, fyziku a matematiku ve druhém pololetí roku 1912 a pak ještě ve školním roce 1919/1920. Poté odešel na reformované reálné gymnázium do Břeclavi.

Modlitebný povzdech (p. prof. Henčlovi)¹¹⁸

*Díky tobě bože, už jsem profesorem,
jak Hauptmannů formán nadávám už skorem,
každý pozdravit mě musí, musí se mi klonit.*

*Kdo ne, toho mohu třeba po ulici honit.
V konferenci udávat smím celý houf těch kluků,
pozor, bych jen při tom nezved' ku hlášení ruku.*

*Z toho každý poznal' by, že před krátkými časy
i já býval ještě členem také „blbé chasy“.*

*Pane bože, jak to byly tenkrát krásné doby,
když jsme plní spravedlivé na kantory zloby,
o reformě středoškolské rázně rokovali,
o sblížení učitelů s žáky horovali...*

Nejvíc ovšem doufali jsme v mladé profesory.

Člověk míní, pánbů mění s ubohými tvory.

*Však při té své profesuře také leccos slyším,
chci-li vyjít na ulici, viržino mít musím,
aby poznal každý, zvláště holky na podsíní,
že jsem něco více nežli holobrádci jiní.¹¹⁹*

K rozporům mezi studenty – čerstvými absolventy – a profesory došlo i při oslavách stého výročí obnovení této školy, které se konaly na konci září 1907. Do přípravného výboru sice byli přizváni i někteří abiturienti a také spolek Akademická čtenářská jednota, ta ale pozvání přijala až po dlouhém váhání a po vydání ostrého stanoviska: „*Akademická čtenářská jednota po dokonale úvaze rozhodla se účastniti se slavnosti, jelikož většina jejích členů byla žáky tohoto ústavu. Avšak rozpor mezi panujícími poměry na českých středních školách a mezi snahami národa i intelektuálním pokrokem lidstva, nutí Akademickou čtenářskou jednotu, aby podala při této příležitosti toto ohrazení [...] Protestujeme tudíž proti zpátečnickému klerikalismu a protinárodnímu byrokratismu, jež na středních školách znemožňují předpoklady pedagogiky opravdu*

118 Emanuel Henčl působil na jičínském gymnáziu jako pomocný učitel ve školním roce 1903/1904, poté přijal místo profesora ve Strážnici. Vedl hodiny latiny a řečtiny, dostal dokonce třídnictví v primě. Jana Šamala neučil, antipatie vycházela asi pouze z chování mladého profesora na veřejnosti.

119 LA PNP, fond Jan Šamal, Modlitebný povzdech, rukopis. Autor k rukopisu básně poznamenal datum 23. 11. 1903. Verše se tak rozšířily bleskovou rychlostí, protože byly otištěny ve studentském časopise již v prosinci stejného roku (*Časopis pokrokového studentstva* 2–3, 1903, s. 66).

národní a pokrokové. Neseme s bolestí, že vzdělávací ústavy národa, jež heroické oběti za svobodu svědomí a pokrok lidstva (Mistr Jan Hus) učinily dle slov Denisových »věřitelem lidstva«, jsou ovládnány institucí církevní, a to právě tou, jejíž vítězství po Bílé hoře by český národ málem byl zaplatil smrtí. Stejně těžce neseme, že rozvoj národního ducha ve středním školství je potlačován tendencí, odporující dějinné pravdě a snahám našeho národa.«¹²⁰

Výsledný program velkolepých oslav (programu se účastnilo na tři tisíce lidí) rozhodně nebyl podle představ studentů. Podle článku otištěného v *Časopise pokrokového studentstva* bylo možno stručně shrnout celé oslavy do dvou mší, návštěvy kostela, kaple a hřbitova. Anonymní pisatel pak také ještě zmiňuje, že při banketu zaslal organizační výbor holdovací telegram panovníkovi jakožto příznivci českého středního školství. Zpravodaj škodolibě dodává, že vlastenecky smýšlející hudebníci odmítli zahrát na závěr banketu rakouskou hymnu s výmluvou, že ji neumí, a sálem se rozezněla místo toho píseň *Kde domov můj*.¹²¹

Z objektivního hlediska musíme ovšem doplnit, že oslavy gymnázia měly i veselejší a lidovější charakter, než nastínil radikální student v referátu. Pátek si účastníci mohli zpříjemnit hudebním večerem v sokolovně, proměnným koncertem na náměstí či benátskou nocí na rybníku Kníže. V sobotu ráno kromě mší proběhla také prohlídka staré i nové budovy školy. Večer následovala slavnostní akademie, při níž vystoupili bývalí i současní žáci a místní hudební spolek. Nedělní část programu sice začala bohoslužbou za zemřelé profesory a žáky a návštěvou hřbitova, pokračovala však průvodem lipovou alejí, slavností v Libosadě (divadelní představení, předcvičování studentů) a vyvrcholila věnečkem v sokolovně.

Závěr

Jičínské gymnázium bývalo v historii považováno za jedno z nejlepších v českých zemích. Podle jakých kritérií však doložit toto tvrzení? Dnešní oblíbené měřítko – úspěšnost u přijímacích zkoušek na vysoké školy – vzhledem k tehdejšímu systému uplatnit nelze. Z hlediska počtu významných absolventů se jičínské gymnázium jeví jako hodně kvalitní, ale nemůžeme tvrdit, že se všechny tyto osobnosti v životě prosadily díky znalostem nabytým právě na střední škole. Musíme si uvědomit, že studenti tehdy do Jičína přicházeli z daleko rozsáhlejší spádové oblasti a že se mezi nimi logicky našlo vysoké množství skutečně přirozeně nadaných. Někoho samozřejmě zase mohla výrazně ovlivnit

120 SOKA Jičín, fond Lepařovo gymnázium Jičín, i. č. 924, Sjezd 1907, Akademická čtenářská jednota v Jičíně Výboru gymnaziální oslavy v Jičíně srpen 1907.

121 *Oslava střední školy*, in: *Časopis pokrokového studentstva* 1, 1907, s. 19.

až vysokoškolská studia, jiný se chopil vhodné životní příležitosti až později. Vysokou náročnost jak po stránce studijních nároků, tak po stránce kázeňské na jičínském gymnáziu (nejen) před sto lety však objektivně potvrzují závěry zemské školní rady. Tomuto dozorčímu orgánu prošly rukama výsledky a zprávy ze všech středních škol a u jičínského gymnázia se často pozastavoval nad vysokým počtem reparaátů a udělených přísných kázeňských trestů.

Ve studii jsem se především zaměřila na popsání každodenního života studenta a profesora na počátku 20. století. Snažila jsem se obsáhnout co největší množství pramenů, aby byl pohled na tehdejší školu vyvážený, ale přiblížit se v popise realitě není jednoduché – úřední prameny mohou tvrdit něco jiného, než se skutečně dodržovalo a než se přímo dělo. Mnozí studenti již tehdy vystupovali radikálně proti svým učitelům (například i na stránkách studentských časopisů), odmítali se podříditi pravidlům a tropili různé vylomeniny. Vůči škole se vymezovali, ale čím větší byl odstup od absolvování, vzpomínali na svá studia s větší a větší láskou, své profesory dokázali ocenit, chápat jejich nelehkou situaci a na gymnázium byli hrdí. Bývalí studenti ve svých vzpomínkách psaných s odstupem mnoha let tak leckdy velmi zkreslují své tehdejší postoje, názory i poměry na gymnázium.

Ani pohled na tehdejší profesory by se neměl jevit černobíle. I když se neustále potýkali s přísným dohledem zemské školní rady, dokázali si někteří prosadit na jičínském gymnáziu pokrokové metody výuky, podporovat tělesnou výchovu a turistiku, případně i některé jiné (přínejmenším nedoporučené) aktivity. I když v očích studentů vystupují především jako nelidští, konzervativní prorakouští úředníci, zasadili se v mnohém o kulturní rozvoj města a neměli bychom na ně zapomínat ani jako na skutečné odborníky ve svých oborech.

Klínec – nástin dějin středočeské obce. Mikrohistorická črta¹

Ivana ČORNEJOVÁ

Abstrakt

Studie se zabývá dějinami malé obce Klínec ležící jihozápadně od Prahy. Počátky její existence jsou spjaty s těžbou zlata, ale z této doby pochází jen málo zpráv. Více informací lze doložit až od 14. století, kdy se ves stala součástí pozemkového panství zbraslavského cisterckého kláštera. Po zpusťování kláštera husity se vystřídali v držení Klínce různí majitelé, vesměs příslušníci okolní nižší šlechty. V 16. století se Klínec vrátil ke statkům zbraslavského kláštera, jemuž patřil až do jeho zrušení v době josefinských reforem. Klínec byl vždy nevelkou vesnicí ležící stranou hlavních komunikací, což jeho obyvatele uchránilo od přímých následků válečných tažení až do moderní doby. Hlavním způsobem jejich obživy bylo zemědělství, chov dobytka a pěstování plodin na nepřiliš úrodné půdě. Od 19. století mnozí obyvatelé dojížděli za prací i na Zbraslav, nebo do smíchovských továren. Po roce 1948 byl Klínec jednou z obcí, kde obyvatelé dlouho vzdorovali založení JZD. V nejnovější době se obec rozrostla o satelitní městečko, jehož obyvatelé ovšem už ztrácejí kontinuitu s životem původní obce.

Abstract

The study focuses on the history of the small village of Klínec near Prague in Central Bohemia. First inhabitants of the village came due to gold mining at the site. For this early period of its existence we are unfortunately deprived of satisfactory amount of records. In the 14th century the village got under the hold of Zbraslav Cistercian monastery. During the 15th century Klínec changed owners, in the 16th century it returned to Cistercians and remained the property of the order until the reforms of Josef II. The mostly agricultural village of Klínec is situated off the major routes, which helped it avoid major damage during war times. From the 19th century on some of the villagers started to commute to Zbraslav and Prague for work. The study also pays attention to 20th century events related to the village and even the most recent history, building of a satellite town, whose inhabitants have a very different lifestyle from the original villagers.

Klíčová slova

Region – mikrohistorie – střední Čechy – 14.–20. století – každodennost – malá obec

Key words

Region – microhistory – Central Bohemia – 14th–20th century – everyday life – village

1 Tato studie vznikla přepracováním textu, který vyšel k oslavám sedmistého výročí první zmínky o obci, vydaného péčí Obecního úřadu v Klínici v roce 2010 (Ivana ČORNEJOVÁ, *Dějiny Klínce*, Klínec 2010, s. 3–34). Text je součástí řešení Výzkumného záměru MSM 0021620827 *České země uprostřed Evropy v minulosti a dnes*, jehož nositelem je Filozofická fakulta Univerzity Karlovy v Praze.

Hned na počátku se sluší zdůraznit, že práce na vylíčení historie nevelké vesnice nedaleko současných hranic Prahy rozhodně nebyla snadná. Zdrojem obtíží byla absence dostatečného množství pramenů, které by umožnily průnik do vnitřního dění obce. Neexistoval tu kostel ani škola, chybí tedy písemné zdroje, jež jinde umožňují průhled do osudů obyvatel i rekonstrukci každodenního venkovského života, a navzdory všem předpisům a nařízením Klíнец postrádá i obecní kroniky. Stará se údajně ztratila a nová není vůbec vedena... Přitom jedním z nejvýznamnějších rodáků byl historik a regionalista Zdeněk Boháč,² který sepsal dějiny většiny okolních lokalit, s výjimkou té své rodné.

Obec Klíнец se nachází na závětrné straně Brd (Hřebenů), které zde jen nepatrně převyšují náhorní planinu rozkládající se mezi Jílovištěm a Mníškem pod Brdy. Na západním a jihozápadním okraji se krajina prudce sklání do údolí malebného Bojovského potoka, který doposud lemují bohaté lesní porosty. Nynější smíšené lesy se svým složením podobají dřevinám, které tu rostly v dávných dobách před začátkem středověké kolonizace – v hojném počtu zde bylo možné nalézt duby, buky, javory prostoupené v menší míře jedlemi a smrky či jalovci. V bezprostředním okolí Bojovského potoka byly lužní háje, tady se dařilo jilmům, olším a vrbám.³

Zdejší geologické podloží je typické výskytem sedimentů, jako jsou šterky, jílovité písky a jíly ze středního miocénu vzniklé jako výplně vodních toků nebo lokálních jezerních pánví. Významná naleziště v okolí obce jsou dokonce v geologii důležitým pojmem: Hovoří se přímo o klíneckých šterkopiscích.⁴ V tomto podloží lze nalézt nejen zbytky pravěké mikroflóry, ale usazují se tu i částičky drahých kovů, v tomto případě konkrétně zlata. Pozůstatky po dolování jsou patrné v terénních propadlinách, většinou oválného tvaru, tzv. pinkách. Ty najdeme nejen v Pinkousích (tento pomístní název se na tyto útvary přímo odvolává), ale také v koutech, Čertově díře i jinde na březích Bojovského potoka. Termín pinka pochází z německého hornického výrazu, pro který neexistuje adekvátní český ekvivalent. Odborný slovník z roku 1931 uvádí tyto klopotné překlady: „kotlovitý obval jámy“, či „provalina jámová“. Dokladem někdejší těžby je i nedaleká, téměř 100 m dlouhá štola vylámaná ve skále i další menší štoly. Pojmenování V rejžích zase upo-

2 Klínec věnoval rozsahem nevelké studie: Zdeněk BOHÁČ, *Sídelně-geografický, hospodářský a sociální vývoj obce Klíнец*, in: Sborník k dějinám 19. a 20. století 2, Praha 1974, s. 69–80; TÝŽ, *The Share of the Medieval Colonization in the Alteration of the Inland Part of Bohemia during the Feudalism Period*, *Historická geografie* 27, 1988, s. 153–172.

3 K tomu Zdeněk BOHÁČ, *Dějiny osídlení středního Povltaví v době předhusitské*, Praha 1978, s. 14–15.

4 Zdeněk MISAR a kol., *Geologie ČSSR I. Český masiv*, Praha 1983, s. 310.

míná na nejstarší techniku získávání zlata z vodních naplavenin – rýžování.⁵ Zlatonosná naleziště se rozkládala od Klínce až ke Kocábě a do okolí Slap.

Půda v klíneckém okolí není příliš úrodná, i všechny starší prameny vždy uváděly půdu střední a nižší bonity, kde se dařilo jen méně náročným plodinám. Srážkové úhrny v průběhu roku nebyly a nejsou příliš vysoké, ale Klíнец, ležící v zavlhčené úžlabině, nestrádal nedostatkem vody jako lokality situované přímo na náhorní rovině (např. Jíloviště, Líšnice nebo Řitka).

S postupem kolonizace lesy musely ustoupit lidským obydlím a lidské činnosti. Dřevo bylo zapotřebí na stavby, výrobu nejrůznějších předmětů, otop. K topení se užívalo jednak dříví přímo, jednak se pro potřeby železných hamrů a hutí, které vznikaly na opačné straně brdského pohoří, vyrábělo dřevěné uhlí. Dýmající milíře na pasekách byly až do 18. století naprosto obvyklým jevem. Zároveň se zlepšovaly nebo budovaly nové komunikace. Přírozenou spojnicí bývaly vodní cesty – v jihozápadním okolí Prahy takovou roli hrála hlavně Vltava (splavná byla tehdy jenom pod Štěchovice, zhruba do míst, kde stál na Ostrově u Davle starobylý benediktinský klášter). Vory svazované až z několika desítek kmenů se plavily po proudu řeky, jak dosvědčují prameny už ve 14. století.⁶ Není divu, že lesů značně ubývalo... Částečně splavná byla i Mže-Berounka, její splavnost ovšem výrazně ovlivňoval kolísavý stav vody.

Dosažitelnost jednotlivých míst zlepšovaly i cesty, silnice a zemské stezky. O směru nejstarší spojnice mezi Prahou a jihem Čech, tzv. cestě pražsko-bechyňské, nemají historikové a historičtí geografové dosud zcela ujasněnou představu. Soudí se, že z Prahy mířila do Radotína, odtud přes brod na Mži (Berounce) vzhůru na Hřebeny a někde u Klínce se spojovala se starou cestou.⁷ Zdá se tedy, že tato trasa se od Prahy obracela ke Zbraslavi až po založení zdejšího kláštera, kdy místo nabylo na významu. Podle znění starých dokumentů se ale často z Prahy na Zbraslav cestovalo lodí, tímto způsobem sem směřovaly později i pohřební průvody českých králů.

Název Klíнец (ve starších dobách, v podstatě až do poloviny 20. století se ovšem psalo Klinec) se většinou vysvětluje od polohy obce, která je „vklíněna“ do terénu, či že původní ves tvořila jakýsi terénní „klín“.⁸ Antonín Profous s tím částečně souhlasí a píše, že se může jednat jak o zdobnělinu podstatného jména klín – tedy pruh země v podobě klínu, ale současně se do-

5 Rýžování ve středním Povltaví znali už Keltové ve 2.–3. století před Kr. K tomu Jiří WALDHAUSER – Gerhard LEHRBERGER – Giulio MORTEANI, *4000 let rýžování a dolování zlata na obou stranách Vltavy*, Praha 1994, s. 15. Dále též Miloš ZÁRYBNICKÝ, *Antropogenní útvary u Klínce a Všenor*, Studie z dějin hornictví 22, Praha 1992, s. 47–54.

6 Zdeněk BOHÁČ, *Dějiny osídlení středního Povltaví v době předhusitské*, s. 17.

7 *Tamtéž*.

8 To se lze dočíst např. i v nyní velmi využívané internetové encyklopedii Wikipedia.cz, kde jsou ovšem v textu týkajícím se historie i různé nepřesnosti.

mnívá, že toto vlastní jméno vzniklo z obecného podstatného jména klíнец, tzn. kousek země.⁹ Obě možnosti jsou ostatně dost podobné a jméno obce samo dává tušit, že se ves nachází v nerovné krajině na nepravidelném půdorysu, zahlušená pod okolní terén.

Zdejší oblast byla od dob nejstaršího doloženého správního rozdělení Čech až do 19. století součástí Podbrdského kraje (který bývá, zejména později, označován i jako Berounský).

Zbraslavské panství od založení kláštera do roku 1785

Starší dějiny obce Klíнец jsou z velké části spjaty s osudy cisterckého kláštera ve Zbraslavi. V květnu roku 1304 vydal Václav II. pro Zbraslav důležitou listinu, která se označuje jako druhá zakládací. Zde je mj. výčet všech lokalit, které klášter získal. Patřily k němu tyto vesnice a městečka: Zbraslav, Řevnice, Velká Chuchle, Malá Chuchle, Lahovice, Komořany, Radotín, Horní Černošice, Dolní Černošice, Lipany, Lipence, Žabovřesky, Záběhllice, Lety, Nová Ves, Slapy, Buš, Přestavlký, Malá Lečice, část Štěchovic a Krámy. Byly to lokality ležící jednak v povodí Berounky, jednak v okolí nynější Slapské přehrady.¹⁰ Území mezi nimi ještě nebylo kolonizováno, tedy ani o Klínci nenalezneme zmínku. Tyto statky zajišťovaly slušné výnosy, aby klášter mohl vzkvétat, ovšem přesto se opatství neubránílo zadlužení. Z berního rejstříku, který vznikl zhruba ve třicátých až čtyřicátých letech 14. století se dozvíme, že z míst na březích Berounky a Vltavy se odváděly ryby, jinde tradičně poddaní dodávali své vrchnosti slepice a vejce. V Řevnicích se pěstoval chmel – výnos z jednoho strychu náležel klášteru – a v Lipanech byla rozsáhlá vinice. Peníze dostávali mniši také z hospod, taveren a krčem.¹¹ Vedle toho hospodařili cisterciáci také ve vlastní režii – ve dvorech (tzv. grangiích), kde pracovali „robotarii“ a které vedli většinou jejich laičtí bratři – konvrši.

Obrovská pohroma postihla zbraslavský klášter hned na počátku husitské revoluce. Dne 10. června 1420 ho přepadly oddíly táborů a pražanů, vyrabovaly, zapálily a znesvětily i královské pohřebiště. Sem byly před nedávným časem převezeny i ostatky krále Václava IV. (2. října 1419). Podle pozdní pověsti, nebo spíš historické anekdoty vzniklé někdy na konci 15. století, měli

9 Antonín PROFOUS, *Místní jména v Čechách. Jejich vznik, původní význam a změny, II*, Praha 1949, s. 43–44.

10 Ferdinand TADRA (ed.), *Listy kláštera Zbraslavského*, Praha 1904, 8–10. Kromě toho měli tehdy zbraslavští mniši rozlehlé panství ve východních Čechách, v Podorlicku, mezi Českou Třebovou a Jablonným nad Orlicí.

11 Josef EMLER (ed.), *Decem registra censuum Bohemica compilata aetate bellum hussiticum praecedente*, Praha 1881, s. 309–310. O hospodaření cisterciáků píše Zdeněk BOHÁČ, *Hospodářsko-spoločenské poměry zbraslavského panství v XV. a XVI. století*, diplomová práce, FF UK, Praha 1957, dále i Kateřina CHARVÁTOVÁ, *Dějiny cisterckého řádu v Čechách 1142–1420 II.*, Praha 2002, s. 228–236.

husité napájet Václavovu mrtvolu pivem a pokřikovat na něj: „Jen pij, vždyť za života jsi s námi také rád pival.“ Toto je jen žertovná vyprávěnka, smutnou pravdou ale je, že klášter přišel nejen o skvostné gotické stavby opatství a chrámů, ale rozchváceny byly i jeho statky. O ně se vesměs podělili drobní šlechtici z nedalekého okolí a karlíštejnští manové. Tyto zisky jim posléze řádně potvrdil Zikmund Lucemburský jako český král. Cisterciáci se sice ještě ve dvacátých letech 15. století na Zbraslav vrátili, později se jim podařilo částečně obnovit i budovy, ale klášter živořil až do sklonku 16. století. Jeho bývalá majetková držba byla sice postupně obnovena, už král Ladislav Pohrobek v roce 1454 zajistil vrácení některých statků i cenných liturgických předmětů a vzácných rukopisů, ale o zvláštní prosperitě nebylo možno mluvit. Mariánský kostel zůstal rozbořený, bohoslužby a jiné obřady se konaly v menších kostelících sv. Jana Křtitele a sv. Jakuba.

Zhruba ze čtyřicátých let 16. století jsou doloženy v soupisu zbraslavských statků stejné lokality jako v roce 1304, k tomu přibýly vesnice, které byly založeny nebo přičleněny ke klášternímu majetku ve 14. století – tedy Lišnice, Jíloviště a Vrané i Klíнец. Po roce 1547 přibýly ještě Modřany.¹² Zbraslavský klášter získal zpět své bývalé panství, ale opětovné ztráty utrpěl za vpádu pasovských v roce 1611 a následně i za třicetileté války. Především při průtazích vojsk švédského generála Banera v roce 1639 a o válečné strasti se postarala i císařská vojska pod velením generála Götze, který prchal po prohrané krvavé bitvě u Jankova. Neštěstí se Zbraslavským nevyhnulo ani na samém konci třicetileté války, kdy zde měl své ležení švédský generál Arvid Wittenberg. Zde také měla skončit svou životní pouť jeho manželka a přímo ve Zbraslavi byly pobořeny některé domy.¹³ V těchto krušných dobách trpěli i poddaní na zbraslavském panství, neměli osivo a dobytek byl buďto vybit, nebo zrekvírován vojáky. Lhostejno, zda „cizími“ nebo „domácími“.

Z března roku 1649 pochází „zpráva o stavu dvorů a vesnic kláštera zbraslavského“, kde jsou zvláštními komisaři vypočítány největší škody. Mnohé grunty byly pusté, dobytka málo, někde dokonce sedláci hospodářská zvířata postrádali zcela, zaseto bylo jen málo. Nejhuř dopadla Chuchle: „*Stavení na most a do ležení generála Wittenbergkera jest roznešené a na zimu dokonce ani jedné čtvrtce obilí není zaseto a dobytka žádného nemají.*“¹⁴

Nicméně po ukončení ničivého a vleklého válečného konfliktu počal klášter znovu prosperovat. Markantní důkaz o jeho rozkvětu máme stále na očích – skvostná barokní stavba klášterní prelatury (nyní označovaná jako

12 Ferdinand TADRA (ed.), *Listy kláštera Zbraslavského*, Praha 1904, č. 503, s. 369–371. Listina postrádá přesné datum, v roce 1310 je dílem pozdějších historických výzkumů.

13 Zdenka NYPLOVÁ, *Zámek Zbraslav. Dějiny a popis*, Zbraslav nad Vltavou 1933, s. 19–20.

14 Ferdinand TADRA (ed.), *Listy kláštera zbraslavského*, s. 369–371.

zámek Zbraslav) dominuje širokému okolí. Se stavbou této monumentální budovy se započalo v roce 1704 a dokončena byla v roce 1732 za opata Tomáše Budecia. Plány stavby vypracoval asi Jan Blažej Santini, v jeho díle potom pokračoval další vynikající barokní architekt František Maxmilián Kaňka. Interiéry vyzdobil freskami František Xaver Palko.¹⁵ V roce 1743 poctila svou návštěvou obnovený klášter Marie Terezie při návratu ze své pražské korunovace. Přízeň panovníků ovšem neměla trvat dlouho. Už syn Marie Terezie Josef II. se pustil do plošného rušení mnoha klášterů nejen v Čechách, ale i v celém habsburském soustátí. Této „očistě“ padla za oběť i Zbraslav: „Dne 2. prosince 1785 oznámil krajský hejtman v refektáři shromážděným bratřím nejvyšší rozhodnutí, jímž se konvent rozpouští, a statky klášterní náboženskému fondu pod správou administrace státních statků přidělují.“¹⁶

Klínec od nejstarších dob na práh moderní doby

Přesné datum založení Klínce neznáme. První zmínku o jeho existenci nalezneme v písemných pramenech v roce 1310. V tomto roce se vyměřovaly hranice lesního hospodářství mezi královským majetkem a zbraslavským klášteřem.¹⁷ Zde se hovoří o tom, že k užítku kláštera mají sloužit „právem dědičným a věčným“ lesy mezi Jegerdorfem (Zdeněk Boháč přičleňuje tento název nynějšímu Bojovu) a Klínцем. V latinském originále zní zápis takto: „... *monasterio B. Virginis in Aula Regia silvam versus Jegerdorf et Glyncz sitam ad usum ipsius monasterii aliis presentibus et audientibus jure hereditario et perpetum possidendam liberaliter dedit contulit et donavit...*“ V předchozím textu ovšem stojí, že takto určil už „vznešený kníže, pan Václav, blahé paměti král český a polský“. Hypoteticky tedy lze vznik Klínce posunout ještě o několik let nazpět. V připomenutém vyměření hranic lesů se dále hovoří o tom, že jedna hraniční linie postupuje „přes potok, kterému se říká Bukovnice ke kameni, jemuž se říká Vrytý kámen“ („*ad lapidem, qui dicitur Writi kamen*“).¹⁸ Dále pak lesní hranice měla pokračovat k polím u Klínce, jenž ještě náležel ke královským statkům.

Zdejší zlatokopecká činnost je ale ještě staršího data: Je pravděpodobné, že na území Klínce se zlato těžilo už ve 13. století, jak uvádí Zdeněk Boháč. K podobnému závěru nevedou jen náznaky písemných pramenů, ale i archeologické výzkumy. Podle nich je pravděpodobné, že původní sídliště se

15 Pavel VLČEK a kol., *Encyklopedie českých klášterů*, Praha 1998, s. 595.

16 Zdenka NYPLOVÁ, *Zámek Zbraslav*, s. 24.

17 Ferdinand TADRA (ed.), *Listy kláštera zbraslavského*, s. 11 a dále.

18 Potok Bukovnice se vlévá u Skochovic do Vltavy, umístění „Vrytého kamene“ (či „Rytého kamene“) klade Zdeněk Boháč poblíž Trnové. Vrytý, nebo Rytý kámen byl obvyklým mezníkem mezi hranicemi panství.

nalézalo blíže Bojovskému potoku a že bylo poměrně rozsáhlé.¹⁹ Je těžké dnes rozhodnout, zda toto zlatokopecké středisko existovalo ještě vedle vsi Klíнец, nebo v průběhu 14. století zaniklo.

Na pevnější půdu historických svědectví se dostáváme dne 3. ledna 1319. Tehdy královna česká a polská Eliška darovala ves Klíнец zbraslavskému klášteru.²⁰ Je třeba připomenout, že královna Eliška, dcera Václava II., chovala zbraslavský klášter v podobné úctě jako její otec. Proto se snažila rozhojnit i jeho statky, a tak darovala cisterckým mnichům Klíнец („*villam nostram Glincz*“) se všemi důchody a jinými náležitostmi. V běžném výčtu těchto náležitostí příslušejících ke vsi, která je darována se „*všemi právy, užitky, výnosy a polnostmi a lesy*“, nechybí ovšem ještě ani připomínka zlatonosných nalezišť („*cum [...] aurifodinis et aliis pertinentiis*“). Dá se také předpokládat, že cisterciáci se na těžbě zlata podíleli, ačkoliv o tom nemáme přesné doklady.²¹ Klíнец se dostal do majetku zbraslavského kláštera spolu s dalším územím, které končilo u „*staré veřejné cesty*“ mezi Jílovištěm a Vrytým kamenem. Jihozápadně od Trnové byly hranice panství břevnovského benediktinského kláštera a na jihu, k vltavským břehům, spravovali své statky benediktini z Ostrova u Davle.²² Pozemky směrem k Berounce patřily králi a jeho manům. Dohady o přesné vymezení hranic mezi jednotlivými majiteli se ovšem vlekly prakticky až do šedesátých let 14. století.

Již v roce 1317 nacházíme další popis vymezení hranic. Opět je tu zmínován Rytý (či Vrytý) kámen a jedním z orientačních bodů jsou „*pole patřící ke Klínci*“, vodní hranici tvoří potůček Bukovnice (zde ve zkomolené podobě jako „*Bukolonize*“).²³ Tím, že Klíнец přešel v roce 1319 z královského majetku do vlastnictví zbraslavského kláštera, bylo třeba nově ohraničit panství a také vyrovnat spory s ostrovským benediktinským sídlem. Stalo se tak v roce 1323 a text listiny je velmi zajímavý. Desátek ze zlatonosných rýžovišť v Klínci totiž tehdy náležel kostelu sv. Kiliána na Ostrově. Tento plat byl potom převeden na zbraslavské cisterciáky. Kromě toho ostrovští mniši v Klínci podávali obyvatelům svátosti oltářní a měli patronátní práva ke zdejší kapli. Toto je bohužel jediná zmínka o tom, že by v Klínci stál nějaký svatostánek. Už nikdy nebyl připomínán. Je možné, že se jednalo o nějaký menší objekt (dle všeho zbudovaný jen ze dřeva), který zanikl poté, co byl v sousední Líšnici založen kostel.

19 Miroslav RICHTER, *Zaniklá hornická osada u Klínce*, in: Praehistorica VIII, Varia archaeologica 2, Praha 1981, s. 301–306 a též Josef ŽEMLIČKA, *Osídlení Zbraslavka od 10. do počátku 15. století*, Památky archeologické 2, 1974, s. 419–465. Blíže nespecifikovaný amatérský archeologický výzkum odhalil nějaké staré hroby u zatačky silnice na Bojov, jak upozorňuje Zdeněk Boháč (snad tam kopal on sám).

20 Ferdinand TADRA (ed.), *Listy kláštera zbraslavského*, s. 17–18.

21 Kateřina CHARVÁTOVÁ, *Dějiny cisterckého řádu v Čechách 1142–1420 II.*, s. 232.

22 K tomu Zdeněk BOHÁČ, *Líšnice v minulosti a současnosti*, Líšnice 1995, s. 9.

23 Ferdinand TADRA (ed.), *Listy kláštera zbraslavského*, s. 16–17.

O rok později se znovu popisovaly hranice zbraslavského panství – a zde se hovoří o Klínci dokonce jako o městečku! – „*Glincz oppidum*“. Zase je to jediná zmínka svého druhu, ale možná, že šlo jen o omyl písaře.²⁴ Ovšem spojení na ostrovské benediktiny nebylo zpřetrháno ani v druhé polovině 14. století: V roce 1382 dlužil „cliens“ Vacek či Vaněček z Klínce spolu se svým kmotřencem Johlinem, líšnickým rychtářem, tamnímu opatovi dvacet kop grošů pražských.²⁵

Klínecká „zlatá horečka“ pokračovala nejméně do poloviny 14. století, poté zprávy o zdejším zlatu zcela utichají. Ještě v roce 1345 se v listině, v níž se oznamuje založení vsi Líšnice, mluví o jisté paní Kateřině z Klínce, která může po určitý čas sbírat zlato i v nové vesnici. Zdeněk Boháč k této, blíže neznámé, ženě vztahuje i pomístní název U Bábiný strouhy (tuto kontrakci ale pokládám za nepravděpodobnou a velmi násilnou). V této době už nezůstal Klíнец v oblasti náhorní podbrdské planiny jediným osídlením: 1342 vzniká Trnová, 1345 Líšnice a 1347 Jíloviště.²⁶

Pomineme-li nejasnou (a pravděpodobně chybnou) zmínku o Klínci jako o městečku, zjistíme, že vesnice se nijak nelišila od jiných nevelkých osad v této oblasti, ať už vznikly ve 13. století, nebo při kolonizaci ve 14. věku. Bylo tu pět až šest usedlostí skromných rozměrů. Pole, k nim náležející, nebyla rozmístěna hned za staveními, jako tomu bývá u lokalit umístěných v nečlenitém terénu, ale nepravidelně „rozhozena“ na příhodných stráních, oddělena mezi sebou zahradami. Poddaní z těchto usedlostí odváděli klášteru peněžní rentu. Konkrétně víme o tom, že během pěti let měla zaplatit pět kop grošů českých (tj. 300 grošů) úroků jistá, blíže neznámá, vdova po Velislavovi. Z pole, „*které leží na kopci vedle klíneckého lesa*“ se platilo 12 grošů.²⁷ Jeden z gruntů ovšem patřil člověku svobodnému, je to už výše připomenutý Vacek, který byl nápravníkem, nepatřil vrchnosti, ale podléhal přímo králi. Je možné, že tento svobodný grunt pocházel ještě z doby, kdy byl Klíнец královským majetkem (podle Zdeňka Boháče se jedná o nynější čp. 4).²⁸ O tom, zda se v Klínci nacházela krčma, jak bývalo zvykem i v malých vsích, nemáme žádné doklady.

Vedle toho zde existoval také klášterní dvůr (grangia nebo curia) – dnes je to čp. 1. Tento dvůr vznikl podle všeho nedlouho po roce 1319, ale první zpráva se o něm zachovala až z roku 1356. Tehdy se poznovu vymezo-

24 Ferdinand TADRA (ed.), *Listy kláštera zbraslavského*, s. 22–23; 24–25. K tomu též Zdeněk BOHÁČ, *Líšnice v minulosti a současnosti*, s. 8–9.

25 Ivan HLAVÁČEK – Zdenka HLEDÍKOVÁ (eds.), *Visitační protokol pražského arcijáhensví pražského arcijáhna Pavla z Janovic z let 1379–1382*, Praha 1973, s. 322 a 323.

26 Zdeněk BOHÁČ, *Líšnice v minulosti a současnosti*, s. 10; Ivana ČORNEJOVÁ, *Jíloviště v dobách minulých*, Jíloviště 1998, s. 3–5.

27 Josef EMLER (ed.), *Decem registra censuum*, s. 311.

28 Zdeněk BOHÁČ, *Sídelně-geografický, hospodářský a sociální vývoj obce Klíнец*, s. 70.

valy hranice, k jejich potvrzení byli povoláni „čestní a zdvořilí“ mužové, mezi nimi i nějaký Tomík z Klínce. Předpokládám, že tento Tomík, i dříve zmíněný Velislav, mohli být klíneckými rychtáři. Podrobný popis hraniční linie uvádí, že „z levé strany veřejné cesty jsou rozloženy všechny kopce, lesy, křoviny a pole náležející ke dvoru v Klínici...“²⁹ V obci nebyl kostel, a tak se obyvatelé vydávali za duchovní útěchou a udělením svátostí do nedaleké Líšnice, kde byl kostel založen asi krátce po roce 1345. O prvním zdejší farářovi víme k roku 1357.³⁰ Klíнец byl k Líšnici přifařen po několik století.

V roce 1420 došlo, jak už jsem výše napsala, k dramatické proměně. Snad se nedotkla přímo samotných obyvatel vesnice, ale citelně zasáhla jejich vrchnost. Všechny zdejší statky zbraslavského kláštera přešly záhy poté do světských rukou. Klíнец konkrétně dostal dva nové pány: Vesnici získal rytíř Hynek Škoda z Valdeka, což mu potom potvrdila listina krále Zikmunda Lucemburského, a klínecký dvůr připadl jistému pražskému měšťanovi jménem Matoušek.³¹ Hynek Škoda z Valdeka byl členem karlíštejnské posádky, stejně tak jako např. Zikmund Bolochovec, který uchwátí Jíloviště a Dobřichovice. Kromě toho se ze záznamů dozvíme, že jistý Augustin z Klínce koupil 5. prosince 1429 ze Zbraslavi osm kusů dobytka, za které zaplatil 49 kop grošů pražských.³² Kdo byl tento muž, ovšem už nezjistíme (podle všeho se jednalo o některého ze sedláků).

Ačkoliv zbraslavský klášter vydobyl některé své statky zpět už za Ladislava Pohrobka, Klíнец mezi ně nepatřil. V roce 1497 pořizoval svou závěť Václav ze Světic, královský dvorský číšník a pražský staroměstský měšťan. V ní odkázal veškerý svůj movitý i nemovitý majetek svému strýci Tomáši ze Světic. Jmenovitě jsou tu zmíněny také tři vsi zbraslavského kláštera: Libčice, Klíнец a část Líšnice. Václav ze Světic dokládá své dědictví i dalšími zápisnými listinami, z nichž zjistíme jména předešlých držitelů Klínce v průběhu 15. století. Hynek Škoda z Valdeka držel ves spolu se svým synem Petrem a v roce 1453 ji prodal za 115 kop grošů pražských Bořivojovi z Lochovic a Okoře. Vedle něho se uvádějí ještě Burian z Valdeka, Jan z Čečelic a Zdeslav Tluksa z Buřenic (tehdy byl karlíštejnským purkrabím), po nich se objevuje Oldřich Medek z Valdeka s manželkou Annou ze Břví a konečně Hanuš ze Stupic. Od něho už tyto statky převzal

29 Ferdinand TADRA (ed.), *Listy kláštera zbraslavského*, s. 85.

30 Zdeněk BOHÁČ, *Líšnice v minulosti a současnosti*, s. 40.

31 František PALACKÝ (ed.), *Archiv český I*, s. 499–500; seznam konfiskovaných statků měšťany měst pražských 1421–1423, in: Konstantin HÖFLER, *Geschichtsschreiber der hussitischen Bewegung in Böhmen II*, Wien 1865, s. 294 (za upozornění na tento odkaz děkuji svému manželovi), též Ferdinand TADRA (ed.), *Listy kláštera zbraslavského*, s. 241.

32 Josef PELIKÁN (ed.), *Účty hradu Karlíštejna za let 1423–1434*, Praha 1948, s. 129.

Václav ze Světic.³³ Všichni byli příslušníky nižší šlechty, bohužel nic přesnějšího o nich většinou není známo.

Nedlouho poté, co Škoda prodal Klíнец a „čtyry člověky v Leštnici“ Borivojovi z Lochovic, vydal král Ladislav Pohrobek několik listin, kde ustanovil, aby se statky a další majetek neprávem odcizený zbraslavskému klášteru, vrátil do jeho vlastnictví, aby nadále už nebyl odcizován. V letech 1454–1455 se tak skutečně částečně stalo. Nešlo ovšem o nějaké dobrovolné vrácení – mniši si museli svůj majetek vykoupit. Tehdy znovu získali např. obojí Chuchli, Radotín, Černošice, Žabovřesky.³⁴ Klíнец ale, jak jsem doložila, zůstal v cizích rukou až do počátku 16. století. Jistě není bez zajímavosti, že v dokumentech, jimiž si páni rytíři předávají Klíнец, o něm vždy připomínají, že se jedná o „ves kláštera zbraslavského“.

Návrat rozchvácených vesnic ke zbraslavskému klášteru nebyl jednoduchý. Ladislav Pohrobek sice slíbil, že původní klášterní majetek se nebude dál zastavovat, ale podle tehdejšího právního názoru, že klášterní statky, nota bene statky klášterů založených panovníkem, jsou královským zbožím, které bylo církevním institucím jen propůjčeno, nebyl tento slib důsledně plněn. Sami panovníci využívali tyto statky k umořování dluhů – světským pánům je bez větších výčitek zastavovali a místo peněžitého proplacení dlužné částky jim ponechávali jejich výnosy. Podobně i Klíнец byl vlastně jenom zastaven, nikdy tedy de iure z klášterního vlastnictví nezmizel.

Kdy přesně se stal Klíнец znovu bezvýhradným zbraslavským majetkem, nevíme. Přibližně ze čtyřicátých až padesátých let 16. století pochází soupis zbraslavských vesnic, kde se Klíнец už opět připomíná. Seznam vznikl nejspíš až po roce 1548, kdy klášteru připadly i Modřany, které jsou zde už zapísány.³⁵ Co se dělo s Klínцем v předchozím půlstoletí, zůstává zahaleno tajemstvím.

Přesné informace máme k roku 1587 ze zbraslavského urbáře, kde jsou evidováni klínceští obyvatelé a rozepsány jejich poddanské povinnosti. Největší část z nich činily peněžní odvody – úroky, které se tradičně platily na den sv. Jiří a sv. Havla (tj. 24. dubna a 16. října). Podle tohoto pramene bylo v Klínci tehdy sedm gruntů. Největší z nich vznikl z bývalého klášterního dvora, který vzal za své někdy kolem první poloviny 15. století. Připomeňme si jen, že po rozchvácení klášterství husity se ho „ujal“ pražský měšťan Matoušek. Nynější majitel Matěj Svobodník odváděl do klášterní pokladny té-

33 Josef TEIGE (ed.), *Archiv český XXVI*, Praha 1909, s. 406–408; Ferdinand TADRA (ed.), *Listy kláštera zbraslavského*, s. 248–249.

34 *Tamtéž*, s. 249–251.

35 Národní archiv v Praze, fond Stará manipulace, sign. SM K 52/12, fol. 22 ad., též Zdeněk BOHÁČ, *Hospodářsko-společenské poměry zbraslavského panství v XV. a XVI. století*, s. 18.

měř čtvrtinu z celkové sumy (jednu kopy grošů v každém termínu). Označení „svobodník“ se bezpochyby vztahuje k jeho právnímu postavení, nejedná se o „příjmení“ v dnešním smyslu slova. Ostatní platili z větších usedlostí mezi 40–48 groši a z menších 17–22 grošů. Mezi těmi bohatšími najdeme Vaňka Šimůnka, Vaňka Svrchnička, Jakuba Roubala a Havla Krčmáře (nepochybně se jednalo o provozovatele místní krčmy). Robotní povinnosti naproti tomu byly zcela zanedbatelné – z každého gruntu byl jen jeden poddaný povinen jedním dnem roboty „na žetí vobíl“. Kromě toho ještě někteří odváděli dvě až šest slepic v rámci tradičního a starého zvyku „vybírání slepic ouročních při sv. Havle a vejce při Velikonoci“. Jiné povinnosti poddaní vůči své vrchnosti neměli.³⁶ Obec platila i z „rybníčku“ – nepochybně vznikl v 16. století a jistě sloužil k chovu ryb pro místní spotřebu. Klíнец nebyl bohatou vsí, už v této době ho velikostí i počtem obyvatel předstihla sousední Líšnice. Je možné usoudit, že Klíнец po ukončení těžby, resp. rýžování zlata stagnoval a ochuzen byl také ztrátou klášterního dvora.

Na sklonku 16. stol. se začínají rozlišovat zbraslavské statky „dolní“, které ležely v úrodnější oblasti mezi Vltavou a Berounkou (např. Malá a Velká Chuchle, Radotín, Černošice ad.) a „horní“, ležící v méně úrodné náhorní plošině ve stínu Brd, mezi něž patřil Klíнец, Líšnice či Jíloviště. Nenalezla jsem zmínky, že by se bouřlivé období první poloviny 17. století nějak citelně dotklo přímo Klínce. Události spojené s vpádem pasovských v roce 1611 postihly jen „dolní“ statky v předpolí pražských měst a podobně i průtahy armád během třicetileté války poškodily jednak opět tuto oblast, jednak lokality ležící poblíž hlavních silnic (Řitku, Jíloviště). Klíнец však naštěstí ležel stranou,³⁷ takže hrůzy válek na něj doléhaly jen z povzdálí. Nelze se však domnívat, že by zdejší obyvatelé o válce nevěděli – ústní zprávy, svědectví ze sousedních vesnic, letákové a kramářské informace dospěly jistě i do těch nejdlehlých vsí. Vesniční obyvatelé měli většinou dobré zprávy o pohybech vojsk, aby se včas stačili ukrýt v lesích, kam odnesli vše cenné a odvedli i svůj dobytek, jak bývalo běžným zvykem. Tak si dokázali zachránit životy i majetek i tehdy, kdy jejich domy lehly popelem.

O tom, jak vypadala situace v Klínci po „velké válce“ máme už více informací, především díky záznamům v *Berní rule* a *Soupisu poddaných podle víry*. V *Berní rule* jsou shromážděny údaje o všech statcích příslušejících ke zbraslavskému panství. Jedná se o tato místa v Podbrdském kraji: Zbraslav,

36 Státní oblastní archiv v Litoměřicích, fond Řád cisterciáků, sign. ŘC D II 67 – *Registra všech a všelijakých důchodův kláštera zbraslavského opět znovu a pilností spravená a sepsaná, úrok svatojiřský a svatohavelský Anno 1587*, pag. 1062, 1093, 1108.

37 Poloha vsi stranou hlavních cest (a tedy i stranou dění) byla sice pro obyvatele pozhánáním, ale pro historika neštětím, protože zmínky v pramenech povětšinou chybí.

Řevnice, Lety, Černošice, Horní Mokropsy, Dolní Mokropsy, Kosoř, Lipany, Lipence, Jíloviště, Líšnice, Třebotov, Radotín, Malá a Velká Chuchle, Roblín, Modřany, Vonoklasy, Žabovřesky, Lahovice, Vrané, Záběhllice, Skochovice, Štěchovice, Krámy, Nové Dvory, Malá Lečice, Přestavlkvy a samozřejmě i Klíнец. Tvrzení, že se válka posledně zmíněné vsi vyhnula, dosvědčují i zápisy v tomto katastru, kde není uveden žádný grunt jako pustý. Pro srovnání připomenu, že tentýž pramen uvádí v Líšnici osm pustých gruntů a v Jílovišti čtyři. Je zřejmé, že Klíneci opět napomohla jeho poloha stranou hlavních cest.³⁸

Berní rula nás seznamuje se sedmi selskými majiteli gruntů: Matějem Holubem, Jiříkem Benákem, Janem Němcem, Janem Markem, Matějem Strejčkem, Adamem Roubalem a Janem Sakařem.³⁹ Je zřejmé, že oproti stavu v roce 1587 se ves nerozrostla, ale ani nedoznala újmy. Vedle polností a luk náležejících k selským gruntům nalezneme v sousedství i panské, tzn. klášterní lesy a louky.

První místo mezi zdejšími sedláky zaujímal Jan Marek, který osíval největší rozlohu polí (celkem 79 strychů ozimů i jařin), vlastnil čtyři potahy, tři krávy, tři jalovice, čtyři ovce a tři prasata. Ovšem ani on nebyl velkým boháčem, který by se mohl rovnat majitelům polností v úrodnějších oblastech. Vždyť už třeba jen v nedalekých Modřanech, patřících k témuž zbraslavskému panství, měl největší sedlák 110 strychů a ve Velké Chuchli (ještě v roce 1649 značně poničené) 108. *Berní rula* uvádí, že klínecká „role“ jsou „dobrý žitný“, louky postačují potřebě a žijí zde i „tříselníci a uhlíři“. Nejednalo se o specializované profese – někteří obyvatelé se kromě polních prací navíc věnovali i pálení uhlí a výrobě třísla.

Shodně s *Berní rulou* zjistíme i podle *Soupisu poddaných podle víry*, že v Klíneci bylo sedm selských gruntů, kde kromě hospodáře a jeho rodiny žili i podruzi a děvečky. K dotvrzení předpokladu, že tehdejší klíneckí obyvatelé nepatřili mezi boháče, svědčí i tento *Soupis*. Většinou hospodářům sloužili maximálně jeden podruh a podruhyně, někdy na statcích posluhovala ještě děvečka. Jen Adam Roubal měl k ruce manželský pár podruhů, dvě děvečky a jednoho pacholka. Jeho grunt byl druhý největší ve vsi. Naproti tomu tehdejší rychtář Jan Marek měl jen podruhyni a děvečku. Matěj Strejček je uváděn i jako uhlíř – z *Berní ruly* víme, že obhospodařoval i statek ve vsi. Téměř všichni obyvatelé Klínce se hlásili ke katolickému vyznání. Není divu, vždyť vesnice nejpozději od druhé poloviny 16. věku patřila znovu mezi statky zbraslavského kláštera. Ovšem najdeme zde i dva nekatolíky: Byli to pacholek Tomáš a děvečka Dorota u sedláka Roubala. Tito dva jsou ale zapsáni jako osoby

38 Emil HRADECKÝ (ed.), *Berní rula 26. Kraj Podbrdský*, Praha 1952, s. 116–117.

39 *Tamtéž*.

„cizopanské“, které pak „vzala jejich vrchnost“, takže Klíнец zůstal ryze katolickou obcí⁴⁰ a to i navzdory tomu, že dostupnost duchovní správy byla ztížena.

Líšnický kostel po dlouhá léta po Bílé hoře nefungoval, a tak byl na nějaký čas Klíнец přifařen do Modřan ke kostelu Nanebevzetí Panny Marie,⁴¹ kde byli duchovními správci zbraslavští cisterciáci, ale ani zde neexistoval zcela náležitý „provoz“. U kostela Všech svatých v Líšnici je sice k roku 1651 uveden páter Jan Černošský, který „posluhuje při tom chrámu“, ale o dalších kněžích nemáme zprávy, nekonal se zde pravidelně ani křty. Skutečnost, že líšnický kostel po roce 1620 na několik desetiletí přestal být osazován stálými faráři, potvrzuje i dochovaná matrika narozených (resp. křestní matrika) z této oblasti.⁴² Téměř až do konce 17. věku se většina křtů odehrává v kostele sv. Jana na Zbraslavi, až od osmdesátých let se sice objevují i kostely Nanebevzetí Panny Marie v Modřanech a Všech svatých v Líšnici, ovšem až do sklonku století jen sporadicky. Stálá duchovní správa byla v Líšnici obnovena definitivně v roce 1696 a farnost zahrnovala Líšnici a „mlýn za obcí Líšnice“ (tj. Spálený Mlýn), Řitku, Klíнец a Jíloviště.⁴³

V období od roku 1652 do roku 1700 jsem napočítala 63 pokřtěných dětí z Klínce. Průměr sice činí 1,3 křtů na jeden rok, ale v některých letech není evidován ani jeden přírůstek do rodin, nejvíce dětí – pět – se narodilo v roce 1679. Z této matriky také vyčteme, že velmi oblíbenými jmény mezi novorozenými dívkami v Klínci byla v druhé polovině 17. století Mariana, Alžběta, Rosina, Ludmila (často psána jako Lidmila) či Dorota a mezi chlapci Jan, Jiří, Václav a Martin. Opakují se tu jednak jména oblíbených světců a světic, jednak děti často dostávaly jména po svých kmotrech a kmotrách. Kmotři a kmotry pocházeli z Klínce nebo z okolních vsí, jejichž obyvatelé bývali s klíneckými často spřízněni.⁴⁴

Kmotři hráli důležitou roli i v případech nemanželských potomků. Ačkoliv žena, která takto zhřešila, se netěšila valně úctě, její dítě bylo vždy řádně pokřtěno a obdařeno náležitými kmotry. I v Klínci jsem objevila nemanželská dítká: V letech 1679 a 1682 je porodila jistá Kateřina Benáková. V obou případech se jednalo o dcery, jedna se jmenovala Anna Kateřina, druhá Dorota. Otec je vždy neuveden, ale kmotrovství obstarali řádní mužové a ženy z rodu

40 Helena KLÍMOVÁ (ed.), *Soupis poddaných podle víry z roku 1651. Berounsko*, Praha 1995, s. 332.

41 *Tamtéž*, s. 370.

42 Národní archiv v Praze, fond Archiv pražského arcibiskupství, *Liber vitae seu nomina inscripta zrum qui per fontem baptismatis in Christo renati sunt...*, sign. APA I, B 58/8.

43 Zdeněk BOHÁČ, *Líšnice v minulosti a současnosti*, s. 40–41. Vizitace líšnického kostela je zaznamenána v Archivu pražského arcibiskupství (Národní archiv v Praze, fond Archiv pražského arcibiskupství, sign. B 4/15, fol. 1a–18a).

44 O tom svědčí i stejná příjmení vyskytující se nejčastěji v Líšnici a Jílovišti: Benákové, Roubalové, Sakařové, Strejčkové, Kreperátové, později i Petrákové. Rodová jména, která čteme v pramenech 17. a 18. století, se vyskytují až do 20. věku.

Kalendů, Kreperátů, Chaloupků a Strejčků. Kateřina Benáková rozhodně nepatřila mezi služební personál, podle jména lze usoudit, že pocházela z jednoho z klíneckých statků.⁴⁵

Po Bílé hoře se změnily, jak známo, i vztahy mezi poddanými a vrchností. Zatímco předtím se většina poddanských povinností realizovala v peněžní rentě, naturální odvody byly jen okrajové, v 17. a 18. století počalo hrát větší roli robotování. Pokusy o zavedení robot se datují už do 16. století, ale prosadily se až ve věku následujícím. A rozhodně ne ihned – ve středních Čechách k tomu došlo až v druhé polovině 17. století. Nejinak tomu bylo i na zbraslavském panství. Hospodaření ve vlastní režii probíhalo i nadále ve dvorech, který v Klínici ale už od doby pohusitské chyběl.

Je doloženo, že robota nebyla příliš výnosnou formou hospodaření. Poddaní se s prací na panském většinou doslova „nepřetrhli“, jejich vlastní polnosti byly obdělávané mnohem lépe. Uvádí se, že produktivitu práce na „panském“ vzhledem k produktivitě vlastních selských hospodářství lze vyjádřit poměrem 1 : 8 až 1 : 10.⁴⁶ Rozumné vrchnosti si také přehnanými nároky nehodlaly ničit pracovní síly. Špatné poměry poddaných měly vliv i na jejich prosperitu. Ostatně kdybychom porovnali moderní daňové zatížení obyvatel a odvody s robotami našich dávných předků, výsledek by se možná od sebe příliš nelišil.

V nejistotě nás prameny ponechávají i v hledání možností vzdělání klíneckých obyvatel. Kdy skutečně vznikla v Líšnici škola, není zcela jisté. Je možné, že zde vyučoval farář nebo jeho pomocník už od počátku 18. století. Tak alespoň usuzuje Zdeněk Boháč, který našel zmínku k roku 1716, kde se jako kmostr při křtu objevuje „líšnický kantor“.⁴⁷ Následné zprávy o existenci školy na dlouho chybí. Na vyšší studia se tehdejší venkované dostávali jen ojediněle, např. na pražské univerzitě naprosto převažovali studenti z měst, vlastně po celou dobu její existence. Důkazem, že se vzděláním to ve zdejších vsích ještě ani na sklonku 18. století nebylo nejlepší, je např. dokument z roku 1777, kdy ze tří zástupců Klínce a Líšnice se neuměl podepsat ani jediný, všichni přičinili jen 3 křížky (byli to „Martin Cihlář, neb Kotlář, rychtář líšnický, Wentzl Zajíček, soused, a Josef Kreperát“). V bezprostředním okolí tehdy dovedl přičinit svůj podpis jen jílovišský rychtář Ondřej Mastil.⁴⁸

45 Je třeba připomenout, že ani v dobách, kdy se základními církevními příkázáními řídila (nebo spíše měla řídit) většina obyvatel, nebyla nemanželská dítká ojedinělým zjevem.

46 To zdůraznil už Eduard Maur ve svých pasážích v oficiální příručce z roku 1982: Jaroslav PURŠ – Miroslav KROPILÁK a kol., *Přehled dějin Československa I/2, 1526–1848*, Praha 1982, s. 238–243.

47 Zdeněk BOHÁČ, *Líšnice v minulosti a současnosti*, s. 48. Obávám se ale, že zde je spíše „přání otcem myšlenky“, protože samotný kostel označuje vizitace z roku 1735 jako „zanedbaný, nepřilíží dobře finančně zajištěný“. Takže je možné, že výuka neprobíhala pravidelně.

48 Národní archiv v Praze, fond Robotní seznamy, sign. RS I/73/5. Tradičně se sice soudí, že negramotnost v českých zemích byla vyšší než tomu bylo např. ve Francii nebo jižní Evropě, ale systematický výzkum gramotnosti nebyl proveden. Domnívám se ale, že podobný výzkum je jen těžko realizovatelný.

Výše jsem připomněla jména držitelů klíneckých gruntů podle nejstarších dokladů. Majetková držba poddanských gruntů byla omezená, při každé změně hospodáře docházelo vlastně k novému prodeji, neexistovalo plně svobodné dědické právo. Pokud byl nový držitel členem rodiny, jednalo se jen o formální prodej, skutečně se platilo jen mezi cizími. Cena se stanovovala odhadem, tzv. šacuňkem a splácela se postupně, většinou po menších částkách mnoho let. Až do roku 1787 nemohli poddaní pořizovat skutečné závěti: Konečné rozhodnutí spočívalo na vrchnosti (v Klínci jsem nenašla zmínky, že by po úmrtí hospodáře byly dosvědčeny nějaké obtíže s převodem majetku). Gruntu se většinou ujímal nejmladší syn. Starý hospodář pak mohl očekávat, že „v aktivitě“ vydrží co nejdéle, než bude muset odejít na výmínek.⁴⁹

O obyvatelích gruntů i ceně, na kterou byly grunty odhadnuty, informují pozemkové knihy (gruntovnice). Ty ze zbraslavského panství se dochovaly od poloviny 17. století, ovšem do té nejstarší (z roku 1658) byly přepsány ještě starší údaje. Ostatně o tom se píše hned na titulním listě: „*Léta páně 1658 [...] založená a vnově sepsaná jest tato kniha gruntovní, a co tak ve starých knihách, kteréž již hrubě sešlé byly s obzvláštní bedlivostí a pilnou prací vyhledáno, to do této nové pilně sepsati se dalo...*“⁵⁰ A zde se např. dočteme, že roku 1590 koupil Václav Strejček statek od své matky Markyty a svých bratrů za 100 kop grošů. Složil ale jenom 23 kop, o které se podělili jeho bratři, a zbytek splácel ještě dalších šest let. Václav tedy své bratry vyplatil, aby mohl na gruntě, zvaném Strejčkovském, hospodařit sám se svou rodinou. Osudy dalšího z klíneckých gruntů, Benákovského, se odvíjejí už od roku 1573. Tehdy ho koupil Jan Benák spolu s matkou Lidmilou od svých bratrů za 100 kop grošů. V letech 1623–1652 zde hospodařil Matěj Benák, který roku 1652 zemřel a od sirotků Matěje, Martina, Mandelíny (Magdalény), Doroty a Anny „*macechy svy*“ ho koupil Jíra Benák. Ze znění uvedeného zápisu zjistíme, že tento Jíra byl Matějův syn z prvního manželství a aby mohl hospodařit, musel vyplatit svou nevlastní matku a sourozence.⁵¹

Bohužel ne všechny grunty tak, jak je známe z výše ocitované *Berní ruly*, jsou bedlivě zaznamenány v této pozemkové knize. Jen stručnější zápisy svědčí o Roubalovském gruntu, oceněném v roce 1642 na 100 kop a zatímco Jana Sakaře eviduje katastr mezi sedláky, zde se hovoří o „*chalupě Sakařově*“.

49 Vladimír PROCHÁZKA, *Česká poddanská nemovitost v pozemkových knihách 16. a 17. století*, Praha 1963. Podstatné jméno *výmínek* nebo *vejnínek* pochází od slovesa vymínit si. A skutečně hospodář si vymínoval, co musí jeho dědic zachovávat poté, co se ujme majetku. Tím se hospodáři pojišťovali na stáří, neboť ani v dobách, kdy se lidé více řídili Desaterem, nebyla úcta k předkům automatická a nesporná. Ba často právě naopak.

50 Státní oblastní archiv v Praze, fond Velkostatek Zbraslav, Pozemkové knihy (PK), inv. č. 284/2, karton č. 410. Bohužel řada pozemkových knih není úplná, takže nelze sestavit kompletní seznamy majitelů jednotlivých gruntů.

51 *Tamtéž*, fol. 98a–b.

O tom, že se skutečně jednalo o menší majetek, svědčí informace z roku 1652: „Jan Koza, jinak Sakař, vzal tu chalupu po Jakobovi starým Sakařovi.“⁵²

V druhé polovině 17. století se vesnice začíná zvolna rozrůstat. Tento trend lze sledovat téměř všude v Čechách, protože se postupně vyrovnávají populační ztráty z válečných let a zvolna roste počet obyvatel. Další pozemková kniha, která zasahuje do roku 1746, sice ještě eviduje stálých sedm gruntů, ale evidentně se rozrůstá počet stavení. Když se v roce 1770 začalo s číslováním domů, existovalo v Klínci 25 popisných čísel.⁵³ Po roce 1658 sice grunty ještě vesměs mají svá stará jména, ale často přecházejí do držení jiných rodin. V této gruntovnici jsou i záznamy majetku po některých zemřelých hospodářích. V roce 1689 na Benákovském gruntě zemřel Jiřík Sosna. Na statku zůstavil: tři tažné klisny, čtyři tažné voly, tři hříbata, dvě krávy, tři „volice roční“ (telata), tři prasata, čtyři vozy, dva „plouhy s železím“ (tzn. plouhy s železnou radlicí) a dvě brány. Nevíme sice, do jaké míry je tento soupis úplný, ale je zřejmé, že Jiřík Sosna náležel v Klínci k bohatším hospodářům.

Václav Boháč, zesnulý roku 1746 na Boháčovském gruntě, zanechal jednu kobyly, čtyři jalovice, jeden vůz, jeden pluh, jedny brány, „též naklíčený vobilí“ (nejvíce žita, pak pšenice, ječmen a oves).⁵⁴ Na tomto gruntě v polovině 18. věku začíná hospodařit Václav Čámský, na Sakařovském Josef Petrák, na Roubalovském Vojtěch Pravda a grunt Vaštovský, který v roce 1642 koupil Jan Němec z Jíloviště jako „spálený“, obhospodařuje nyní Václav Vodvářka, který po předchozím majiteli převzal tři potahy, obilí na setbu na zimu, brány a „pluch bez koleček.“⁵⁵ Pokud je v roce 1642 jeden z klíneckých gruntů veden jako „spálený“, pak to zdánlivě odporuje předchozímu zjištění, že se samotného Klínce nedotkly hrůzy třicetileté války. Domnívám se ale, že v tomto případě šlo asi jen o lokální požár způsobený běžnou nedbalostí nebo zásahem blesku. V roce 1655 byl už dům obnoven a grunt evidován jako řádně osazený.

Je záhadou, jak to bylo s klíneckým panským dvorem. Doložila jsem, že zprávy o něm končí někdy ve druhé polovině 15. století. Poté se o jeho trvání nedozvíme vůbec nic a záznamy o panském (nebo poplužním) dvoře se znovu počínají objevovat až v osmdesátých letech 18. století. Nepřímo nás informují především pomístní názvy v pozemkové knize z roku 1783, nebo také v *Josefínském katastru*. Zde se dočteme o lokalitě „za panským dvorem“. Přesné zvěsti dostáváme potom až z časů, kdy byl tento dvůr rušen. Je velmi pravděpodobné, že jeho činnost byla obnovena někdy v druhé polovině 17. věku nebo ještě dříve

52 PK, fol. 99b, 101b.

53 Zdeněk BOHÁČ, *Sídelně-geografický, hospodářský a sociální vývoj obce Klíncec*, s. 71. V pozemkové knize jsou zapisovány jen změny držitelů gruntů, které existovaly už v roce 1658.

54 Státní oblastní archiv v Praze, fond Velkostatek Zbraslav, PK 284/4, karton č. 411, fol. 6a–8b, fol. 26a–29a.

55 *Tamtéž*, fol. 21a–24b.

v časech, kdy se na mnoha místech akcentovalo samostatné podnikání vrchností ve vlastních dvorech.

V době sestavování *Tereziánského katastru* z poloviny 18. století se zdá, že se Klíнец dokonce poněkud zmenšil – poznamenáno je pouze šest gruntů, tomu ostatně odpovídají i sporadické záznamy v pozemkové knize. Následný *Josefínský katastr* (ze sklonku 18. věku) zná už gruntů více a dokládá dokonce 30 popisných čísel.⁵⁶ Zajímavé informace přinášejí také robotní seznamy. Bohužel ty nejstarší pocházejí až z roku 1773 a o tom, jak vypadala situace dříve, se můžeme jen dohadovat. Ovšem o obyvatelích vesnice nás tyto seznamy zpravují lépe než neúplné pozemkové knihy.⁵⁷ Z příslušných robotních seznamů vyčteme, že v roce 1777 bylo robotou povinných v Klínci pět sedláků: Martin Cihlář, Josef Kreperát, Václav Boháč, Václav Zajíček a Václav Strejček. Z chalupníků je evidován jen Tomáš Šimek. Všichni sedláci museli robotovat tři dny s voly (o povinnosti koňských potahů se seznam nezmiňuje, i když víme, že už o století dříve se v Klínci tažní koně nacházeli). K této potažní robotě přibývala ještě robota ruční po jednom až dvou dnech od sv. Jana do sv. Václava (tedy v čase sklizně od 24. června do 28. září). Chalupník Tomáš Šimek robotoval stejně dlouho jako sedláci. Je tedy velmi pravděpodobné, že množství robot zůstávalo stejné od panovnických patentů z konce 17. století. Jistě, jako i jinde, bohatší sedláci vesměs nerobotovali na panském sami, ale posílali své podruhy. Pak však postrádali jejich práci na vlastním.

Čas i způsob hospodaření plynul po dlouhá léta na vesnicích pomalu a bez větších změn. K výraznějším proměnám došlo až za panování Josefa II. Nejen v postavení poddaných, ale i např. v zemědělských technologických postupech. Josefínská éra poznamenala silně i osudy panství, k němuž už po řadu staletí Klíнец příslušel: Došlo k radikální obměně zbraslavské vrchnosti. Mezi jinými ani zbraslavský cistercký klášter, kdysi tak slavná Síní královská – Aula Regia, neobstál v očích rázného reformátora na trůně. Klášter byl zrušen 2. prosince 1785 (ačkoliv jen dva roky předtím sám Josef II. potvrdil cisterciákům všechna dávná privilegia) a poté nastala dlouhá éra světského panování na bývalých církevních statcích. Areál kláštera získal valonský šlechtic Joseph de Souvaige, jenž konvent a hospodářské budovy přebudoval na cukrovar.⁵⁸ Jednalo se sice o kulturní barbarství, ovšem dlužno konstatovat, že tento podnik poskytl obživu nejen obyvatelům Zbraslavi, ale i okolních vsí, které předtím patřily k církevnímu panství.

56 Aleš CHALUPA – Marie LIŠKOVÁ – Josef NUHLÍČEK – František RAJTORAL (eds.), *Tereziánský katastr český, svazek 1, rustikál (kraje A – CH)*, Praha 1964, s. 68–69; Státní oblastní archiv v Praze, fond Velkostatek Zbraslav, inv. č. 3111, karton č. 456, č. 190–271.

57 Národní archiv v Praze, fond České gubernium – Komise pro sestavení robotních seznamů – robotní seznamy, sign. RS I/73/5.

58 Pavel VLČEK a kol., *Encyklopedie českých klášterů*, s. 595–596.

Od zrušení zbraslavského kláštera k založení samostatného státu

Až do dvacátých let 19. století byly osudy bývalého zbraslavského kláštera (někdejší prelatury se už tehdy začalo říkat zámek) poněkud nejisté. Po de Souvai-geovi připadlo celé zbraslavské panství náboženskému fondu a od roku 1788 byl „raabizován“. V roce 1788 byla podepsána raabizační smlouva mezi zbraslavskými poddanými a náboženským fondem. Tato smlouva vstoupila v platnost v roce 1801, tehdy měly být roboty převedeny na peněžní rentu.⁵⁹

Památkou z předchozí nerealizované „hoyerizace“ je soupis šesti držitelů klíneckých gruntů, kde se uvažovalo o abolicí roboty – nejvyšší sumy byly určeny pro Josefa Kreperáta (čp. 18), Václava Zajíčka (z domu čp. 16) a Václava Boháče (čp. 5).⁶⁰

Nemůžeme už zjistit, jak reagovali obyvatelé Klínce na zánik zbraslavského kláštera a změnu vrchnosti. Naproti tomu ale máme záznamy z postupu raabizace. Ještě předtím, než se přistoupilo k příslušným opatřením, byla provedena revize majitelů pozemků s uvedením případných dluhů. Tato akce probíhala v letech 1790–1801.⁶¹ V roce 1801 už v Klínci napočítáme 29 domů (resp. popisných čísel), v nichž byly anulovány předešlé dluhy, aby se mohlo přikročit k převedení roboty na rentu. Nepochybně se nejednalo o skutečné peněžní vyrovnání (mimo jiné i proto, že majetkové převody mezi poddanými v nejbližším příbuzenství byly povytce formální). Šlo více o knižní vymazání dlužných částek. V Klínci tak pozbyla dluhů mj. rodina Leblova, Kreperátova, Holubova, Tesákova, Svobodova, Rákosníková nebo Petrákova. Tyto poznatky je možno komparovat s o něco staršími údaji obsaženými v *Josefínském katastru*. Pro Klíнец (současně i Trnovou a Jíloviště) je příslušná „fassní kniha“ datována do července roku 1785, tedy nedlouho po zrušení cisterckého kláštera. A tehdy se nám dostává alespoň letmá informace i o klíneckém dvoře: Příslušný svazek katastru nese výmluvný název – *Fassní kniha, obec Klíнец, přivtělený dvůr klínecký, statek Trnová, ves Jíloviště*. Odtud zjistíme, že ve vsi bylo třicet popisných čísel, v jejím centru se stavení střídala se zahradami, kdežto v širším okolí se nacházely polnosti náležející k příslušným gruntům tak, „jak tomu bylo od starodávna.“ Celkem jsem napočítala 24 majitelů gruntů, mezi nimiž tehdy dominovali Martin Zajíček a Václav Pravda.⁶² Všichni majitelé jmenovaní v katastru jsou vedeni jako sedláci, o rozloze či výnosech panského dvora se nedozvíme vůbec nic. V obci je doložen i vrchnostenský

59 Jan PROCHÁZKA, *Parcelování velkostatků (raabisace) za Marie Terezie v Čechách*, Praha 1925.

60 Státní oblastní archiv v Praze, fond Velkostatek Zbraslav, sign. A 3/a, 1783 (abolice roboty).

61 Státní oblastní archiv Praha, fond Velkostatek Zbraslav, inv. č. 3744/6, karton č. 1057; Velkostatek Zbraslav, č. 299.

62 Národní archiv v Praze, *Fassní kniha – obec Klíнец, přivtělený dvůr klínecký, statek Trnová, ves Jíloviště*, fond Josefínský katastr (JK) inv. č. 5832.

rybník, další – menší – byl obecním majetkem (jistě se jedná o ten, který je zmiňován už v 16. století).

V dané podobě, kterou lze vysledovat k roku 1785, přešel Klíнец do raabizační akce. V této době právě končí i existence poplužního dvora, jehož polnosti byly v rámci této akce rozparcelovány, přičemž se dbalo na to, aby nikdo z nových nabyvatelů (zejména bývalých bezzemků) nebyl nepatříčně zvýhodněn.⁶³ Celkem se drobní hospodáři podělili o 18 hektarů orné půdy a luk a sedláci získali jen necelé 2 hektary luk. I budovy vrchnostenského dvora se rozdělily tak, aby je nikdo nemohl scelit se svým původním hospodářstvím, a neobohatit se tak příliš na úkor druhých.

Nejisté období pro celé zbraslavské panství skončilo v roce 1825, kdy ho zakoupil hrabě Bedřich Jindřich Öttingen-Wallerstein, který ho pak postoupil své manželce Marii Anně, rozené hraběnce z Trautmannsdorffu a po její smrti se dědictví ujal její syn Karel Bedřich. Öttingen-Wallersteinové vlastnili zbraslavský velkostatek v následujících téměř sto letech.⁶⁴ První z majitelů – hrabě Bedřich – pocházel z Bavorska, byl nositelem mnoha civilních i vojenských řádů, ale také členem několika učených společností. Svou náklonnost ke vzdělání projevil mj. i založením řemeslnické školy na Zbraslavi, která se stala prvním ústavem svého druhu v Čechách. Vyučovalo se v ní česky.⁶⁵ Celé panství spravoval vrchnostenský úřad vedený „vrchním“, soudní záležitosti měl na starosti justiční úřad a zemědělské, lesní a průmyslové podnikání měl na starosti hospodářský úřad. Ze soudobých písemných dokumentů je možné zjistit, že panstvo a jeho hospodářští správci věnovali velkou péči lesům. Evidovaly se nejen výnosy z vytěženého dřeva, ale pečlivě se dbalo i o výsadbu nových porostů a jejich zdárný růst. Vrchnosti patřila většina lesních porostů na celém území bývalého cisterckého velkostatku, i v Klínci jsou doloženy panské lesy. Už před polovinou 19. století vedli Öttingen-Wallersteinové ve své režii průmyslové podniky, v nichž nalézali práci i obyvatelé okolních vsí. Byly to kamenné lomy (nad Vltavou), vápenky, dvě cihelny, výrobná střelného prachu a mlýn na tríslo. Hospodařilo se ve čtyřech vrchnostenských dvorech a panstvo vlastnilo i prosperující ovčiny.⁶⁶ Kromě toho přímo v hospodářských budovách bývalého kláštera vzkvétal pivovar a rafinerie cukru. V Chuchli (Malé) prosperovaly v 19. století vyhlášené lázně.

V Klínci samotném se během první poloviny 19. století zvýšil počet domů. Umožnilo to především nařízení českého zemského gubernia o svobodném dělení selských gruntů z roku 1786. Toto opatření bylo završením výnosů

63 Zdeněk BOHÁČ, *Sídelně-geografický, hospodářský a sociální vývoj obce Klíнец*, s. 72–73.

64 Státní oblastní archiv v Praze, Zdena NYPLOVÁ a kol., *Velkostatek Zbraslav – Inventář*, s. 8–12.

65 František HANSL (ed.), *Smíchovsko a Zbraslavsko*, Smíchov 1898, s. 551.

66 Státní oblastní archiv v Praze, Zdena NYPLOVÁ a kol., *Velkostatek Zbraslav – Inventář*, Úvod, s. VII–IX.

osvobozujících venkovské obyvatele od bývalé zátěže, na jejichž počátku stál patent o zrušení nevolnictví z 1. listopadu 1781. Poté se rozdělily původně větší celky mezi jednotlivé dědice – např. o pozemky největší usedlosti Kreperátů (čp. 18) se v roce 1806 podělily čtyři děti, podobně se rozčlenil i majetek Pravdů (čp. 6). Nové domy vznikaly na okrajích původního jádra vesnice, ale větší stavební ruch se v této době až do druhé poloviny 19. století nekonal, protože Klíнец ležel stále stranou důležitých komunikací směřujících na Prahu.⁶⁷ V roce 1817 byla modernizována pozemková daň, která měla tvořit 16 % z čistého výnosu, k tomu přistoupila v roce 1820 ještě daň domovní.⁶⁸

Rok 1848 otevřel v mnoha směrech brány moderní době. O dění v Klínci za revoluce, která vyvrcholila krvavými Svatodušními bouřemi v Praze, nemáme žádné zprávy. Zdá se, že zdejší obyvatelé nebyli radikálními názory nadšeni a zastávali spíše konzervativní pozice podobně jako mnozí jiní venkované. Soudím alespoň podle toho, že Václav Douša z Klínce vystoupil proti revolucionáři Emanuelovi Arnoldovi, který dne 18. května 1848 hrotil na lidovém shromáždění v Radotíně za zrušení výsad šlechty a požadoval ozbrojení měšťanských gard k obraně ústavy.⁶⁹

Ostatně ani jiní obyvatelé blízkého regionu se v revoluci příliš nevyznamenal, jak vyčteme např. z jílovištské kroniky Františka Andrese. Ten zpravuje, jak houfy národních gardistů táhnoucí z Příbrami na pomoc hlavnímu městu přepadly prachárnu ve Štěchovicích a po cestě ve stavu nepříteli střízlivém roztloukly v Trnově hrncíři všechny jeho výrobky. Střelný prach pak převáželi rozkurážení gardisté na lodi po Vltavě: „*Na této lodi se kouřilo, střílelo a pilo a jedlo, byli všickni zpití a velké štěstí, že se žádné neštěstí nestalo.*“⁷⁰

Revoluce sice byla poražena, její přední vůdcové potrestáni, nicméně záhy poté nastala skutečně všestranná proměna společnosti a jejích institucí. Změnilo se i správní uspořádání, zanikl starý Podbrdský kraj a Klíнец se stal na přechodnou dobu součástí kraje Pražského. V roce 1862 byly kraje zrušeny zcela a místo nich se staly základní správní jednotkou okresy. Byly ustaveny větší (politické) a menší (soudní) okresy. Klíнец pak spadl do politického okresu smíchovského a soudního zbraslavského.⁷¹ Něco však zůstalo při starém – Klíнец byl i nadále přiřčen i přifařen k Líšnici.

67 Zdeněk BOHÁČ, *Sídelně-geografický hospodářský a sociální vývoj obce Klíнец*, uvádí v příloze mapku ilustrující stavební vývoj obce od počátků do roku 1939.

68 František HANSL (ed.), *Smíchovsko a Zbraslavsko*, s. 153.

69 Karel SKLENÁŘ, *K agitaci Petra Fastra a Emanuela Arnolda na venkově r. 1848*, Zpravodaj Genealogicko-heraldické společnosti 3, 1980, s. 12–16; též Zdeněk BOHÁČ, *Líšnice v minulosti a současnosti*, s. 38.

70 Více k tomu srov. Ivana ČORNEJOVÁ, *Jíloviště v dobách minulých*, s. 20.

71 K tomu srov. Zdeňka HLEDÍKOVÁ – Jan JANÁK – Jan DOBEŠ, *Dějiny správy v českých zemích. Od počátků státu po současnost*, Praha 2005.

Klínečtí tvořili vedle líšnických největší procento farníků a do školy chodilo nejvíce žáků, kteří setrvali i tehdy, když např. Jíloviště se farností a posléze i školou odtrhlo a připojilo k poněkud méně vzdálené Trnové (1882), která ovšem v uplynulých staletích nepatřila ke zbraslavskému klášterství.⁷² Tím se trochu zlepšil stav líšnické dvoutrídni školy, která do té doby podle dobových svědectví doslova praskala ve švech, a v roce 1880 schválená třetí třída se tak musela učit v hospodě U Křížů. Pro ilustraci, v jakých stísněných poměrech se tehdy vyučovalo, uvedu, že před odchodem jílovištských dětí do Trnové měla škola v Líšnici umístěná v budově o velikosti menší selské usedlosti 325 žáků (poté v průměru 240). Přesto zdejší učitelé dosahovali slušných úspěchů a byly mezi nimi i osobnosti, které kromě základů čtení, psaní a počítání uměly v dětech vzbudit vztah k přírodě i umění. Hrál se tu divadlo a jeden z vyučujících Oskar Fiala byl uznávaným malířem a ilustrátorem.⁷³

Za vyšším vzděláním ovšem děti musely vážit delší cestu. Pětiletá obecná škola byla na Zbraslavi a v Mníšku a od poslední čtvrtiny 19. století existovaly i české měšťanky (chlapecké i dívčí) na Smíchově. Na Smíchově byly před koncem století i pokračovací školy průmyslové, škola obchodní a konečně i reálné gymnázium.

V průběhu půlstoletí po roce 1848 se otevíraly nové obzory všem obyvatelům. Lidé na venkově přestali být poutáni jakýmikoliv omezeními, dostupné jim bylo nejen vzdělání, ale rozšiřovala se rovněž nabídka pracovních možností. Vedle už uvedených podniků na zbraslavském panství poskytoval příležitost k výtěžku Smíchov, kde vyrostly nové velké továrny, ale i bližší Zbraslav získala v roce 1824 moderní chemickou továrnu, když zde Antonín Richter zřídil závod na výrobu kyseliny sírové.⁷⁴ Přesto hlavním způsobem obživy obyvatel středočeských vsí zůstávalo tradiční zemědělství. Zemědělské hospodaření zaznamenalo od druhé poloviny 18. století značný pokrok. Jednak byly k dispozici výkonnější stroje, jednak se přikročilo k intenzivnějšímu a současně šetrnějšímu obdělávání půdy. Pole se začala hnojit a převratnou novinkou bylo setí motýlokvětých rostlin – především jeztele a vojtěšky, které sloužily jednak jako dobré krmivo pro dobytek, jednak se po zaořání stávaly vynikajícím přírodním hnojivem. Potom vzrostly výnosy stávajících polí, a tak nebylo třeba hledat extenzivní rozšíření polností, které např. právě na katastru členitého terénu Klínce nebylo možné. Zlepšil se také chov hospodářských zvířat a jejich počty se mnohonásobně zvýšily.

72 Tím se vlastně poprvé narušily spádové oblasti starých panství.

73 Zdeněk BOHÁČ, *Líšnice v minulosti a současnosti*, s. 51; František HANSL (ed.), *Smíchovsko a Zbraslavsko*, s. 640.

74 František HANSL (ed.), *Smíchovsko a Zbraslavsko*, s. 641.

Lidé na středočeském venkově žili dlouho převážně v dřevěných domech krytých doškovými střechami, od poloviny 19. století se začaly objevovat i domy zděné (o čemž dosud mnohde svědčí letopočty ve štítech stavení), ale doškový kryt byl obvyklý až hluboko do 20. století. Stavělo se z vepřovic (nepálených cihel), ale existence několika cihelen doložených na zbraslavském panství svědčí o tom, že na výstavbu byl používán i trvanlivější materiál.

Ze stabilního katastru pocházejícího ze čtyřicátých let 19. století lze zjistit (už velmi přesně), jak vypadal Klíнец před polovinou předminulého století. Tehdy tady bylo padesát domů v intravilánu, tedy v centru obce. Tehdejší statky (podobně jako i jinde) byly soběstačné, co se týče zdrojů obživy; produkty vlastního hospodářství potom prodávali sedláci na trzích. Od věků byly nejbližšími tržními místy Zbraslav a Mníšek pod Brdy. Poprvé se v této době v Klínci výslovně dočítáme i o hospodském.

Indikační skizza, mapová příloha ke stabilnímu katastru, přesně eviduje jednotlivé části obce tak, jak byly zaznamenány už ve starších dobách, a tak, jak je známe dodnes (téměř analogické plány vsí zachycuje i starší první vojenské mapování z poslední čtvrtiny 18. věku). V Klínci jsou zapsána tato „místní položení“ neboli výčty rozložení parcel. Kromě samotného centra, v dobové terminologii „místního placu“, tu nacházíme lokalitu „V koutech“, dále „K mlejnu“ (zde je nepochybně míněn Spálený Mlýn příslušející k Líšnici), potom čteme o parcelách ležících „V korýtkách“, „V pískách“, „K Míchovu“, „V Pinkousech“, „Voleška“ připomenuta jsou i „Vrška“. Kromě toho jsou tu zaznamenány i cesty procházející obcí a vodní toky.⁷⁵ Z této mapy zjistíme, že se rozložení gruntů, polností a luk k nim příslušejících od středověku téměř nezměnilo. Jen došlo k členění v důsledku parcelace a dělení gruntů. Průnik výstavby za hranice intravilánu se odehrál až v dalších desetiletích.

V Klínci na počátku druhé poloviny 19. století poprvé nacházíme ve dle obyvatel, jejichž předkové zde žili už v uplynulých staletích, i nová jména. Dílem se jedná o přistěhovalce, ale také musíme vzít v úvahu, že nová jména hospodářů mohou souviset s tím, že části gruntů získávaly už od osmdesátých let 18. století i dcery sedláků a chalupníků jako věno. Po provdání žen potom změnila nemovitost i jméno. Ačkoliv jsem už uvedla, že se zlepšil systém obdělávání polí, přesto bývali zemědělci stále značně poškozováni přírodními kalamitami. V této oblasti středních Čech se na enormním poklesu výnosů podepsalo velké sucho v létě roku 1846. Neúrodná léta se potom několikrát opakovala. Sucho, nebo naopak přílišné přívally vody hrozily úrodě nejednou. V druhé polovině 19. století začaly zemědělcům sloužit různé pojišťovny, nej-

75 Národní archiv v Praze, fond Stabilní katastr, Indikační skizzy. Nyní dostupné i na internetu: Český úřad zeměměřický a katastrální – Ústřední úřad zeměměřičství a katastru – Stabilní katastr, Klíнец 3165-1 Č, viz <http://archivnimapy.cuzk.cz> [citováno 30. 1. 2012].

oblíbenější venkovskou institucí svého druhu byla banka Slavia. Posléze vznikaly také záložny, spořitelny k ukládání rezervních peněžních hotovostí – český venkov zde následoval odkazu Františka Cyrila Kampelíka. V Klínci se o vznik kampaňky zasadil Antonín Šimůnek.⁷⁶

Lidem často nehrozily jen přírodní katastrofy, ale také nebezpečné nemoci, především epidemie nakažlivých chorob, proti nimž tehdejší medicína neznala obrany. Např. v roce 1897 zachvátily téměř čtyřicet obcí ve smíchovském okrese velmi nebezpečné spalničky, v četnosti je téměř dostihl záškrť, dále spála a plané neštovice.⁷⁷ Zejména spála a záškrť byly v této době velmi nebezpečnými chorobami a dětská úmrtnost zapříčiněná těmito chorobami byla více než děsivá.

Už několikrát jsem uvedla, že Klíнец díky své poloze – v kotlince ležící stranou hlavních cest – byl uchráněn někdejších válečných pohrom. Ovšem tato poloha stranou důležitých spojnic se právě v 19. století počala ukazovat také jako závažná překážka rozvoje obce. Nejenže Klíнец neležel na žádné z hlavních silničních tras, ale dlouho do něj nevedla ani řádná lokální komunikace. Přesto se i pro tuto ves stalo přínosem zkvalitnění silnice, nyní označované jako Strakonická, v devadesátých letech 19. století jako Dobříšsko-Vimperská (ve čtyřicátých letech 19. století byla ještě známá jako silnice Pasovská),⁷⁸ ale především vybudování železnice. Dráha z Prahy do Modřan byla otevřena v roce 1882 a na tuto trasu potom v roce 1897/8 navázalo připojení až do Dobříše. Trať se budovala v těžkém, členitém terénu a je třeba zdůraznit, že její stavitelé se chovali velice šetrně k okolní přírodě, projekt lze označit bez nadsázky jako ekologický. Dráha opouští vltavské údolí a směrem vzhůru se vine bojovským a čisovickým údolím k Mníšku (a potom dále k Dobříši). Klíнец se tak stal dostupnější z nedaleké zastávky. O její zřízení se však svedl boj. Malebnou lokální trať ovšem zprvu využívali spíš Pražané k cestě za rekreací. A tak stále zůstávaly běžnými dopravními prostředky Klíncečanů povozy tažené koňmi a běžně se chodilo pěšky i na delší vzdálenosti.

Pozornost budila také lodní doprava na Vltavě: V roce 1865 vyplul první parník směrem do Štěchovic a od tohoto data se stala paroplavba vítanou atrakcí pro turisty. Bohužel jako běžná doprava z Prahy byla využitelná už mnohem méně – vždyť cesta ze Smíchova do Štěchovic trvala proti proudu celé čtyři hodiny. Už na sklonku čtyřicátých let byl u Zbraslavi most přes Berounku a na Vltavě fungoval přívoz.

76 Zdeněk RYCHLÝ, *Příspěvek rodáka k 700. výročí založení obce*, in: Ivana ČORNEJOVÁ, *Dějiny Klínce*, s. 35–47.

77 František HANSL (ed.), *Smíchovsko a Zbraslavsko*, s. 604.

78 Ve statistické příručce Johanna Gottfrieda SOMMERA, *Das Königreich Böhmen. Berauner Kreis*, Prag 1849, s. 40 je tato silnice označována jako „chausse“, což znamenalo, že se jedná o hlavní zpevněnou silnici, silnice lokální jsou označovány jako „Landwegen“ – zemské cesty.

K rozšíření kontaktů s okolím přispěly od sedmdesátých let 19. století i jiné technické vynálezy. Na Smíchově vznikla pošta v roce 1850, zestátněna byla roku 1862, zatímco na Zbraslavi existovala už od roku 1831 a v Mníšku dokonce od roku 1825. (Jen na okraj tu připomenu, že poštovní a dostavníkové spojení už fungovalo na silnici směřující přes Mníšek na Dobříš a dále na jih nejpozději od 17. století – 1642). Devatenáctý věk ovšem spojil s poštou i telefon a telegraf. Telegraf, jehož existence definitivně končí v roce 2010, byl nezbytným atributem pokroku tehdejších pošt a zanedlouho se k tomu připojil i telefon: Před koncem 19. století fungovaly veřejné hovorny na smíchovské poště a na Zbraslavsku byly toho času 4 abonentní stanice. Nevíme sice přesně, komu patřily, ale lze s velkou dávkou pravděpodobnosti předpokládat, že telefon tehdy vlastnili ti nejbohatší, bezpochyby tento Bellův aparát mělo panstvo na Zbraslavi.⁷⁹

Samotného Klínce se modernizace zatím příliš nedotkla. Oproti starším dobám se obec ani v této době příliš nerozrostla: Statistika uvádí k roku 1849 – 363 obyvatel, 1854 – 371, více jich zde žilo v roce 1880 – 411, zatímco v roce 1890 opět zaznamenáme pokles na 398. Více vzrostl počet domů v roce 1890. Vzhledem k tomu, že se počet obyvatel příliš nezvyšoval ve srovnání s nárůstem počtu domů, je zřejmé, že se statky dále dělily jednak mezi příbuzné, jednak je drželi i nově příchozí. Současně se snižováním lidí soustředěných v jednom stavení zvyšovala kvalita bydlení. O nových přistěhovalcích – kromě osob, které se do Klínce přivdaly nebo přizemily – nemáme žádné přesné zprávy. Jistě stojí za pozornost, že počet obyvatel Klínce se pohyboval kolem 400 až do počátku 21. století!

Z roku 1878 pochází jedna z dalších klíneckých pozemkových knih, kde jsou evidována aktiva a pasiva zdejších obyvatel. Zde je zapsáno 54 domů (oproti polovině století přibyla další čtyři popisná čísla). Jak už jsem výše uvedla, podle jmen nalezneme „nové“ rodiny, ale kromě toho se dočteme i o „starých známých“. Tak čp. 3 obývala rodina Sakařova, čp. 6 a 12 Pravdova, v čp. 9, 17 a 20 nalezneme Petrákovy, čp. 27 patřilo Kalendům. Jakousi baštu stability tvořilo čp. 18, od věků náležející Kreperátům. Upozornění si zaslouží i fakt, že některá rodinná (nebo přesněji rodová) jména se stále prolínají několika sousedními vesnicemi, především Líšnicí a Jílovištěm. Tady všude nalezneme např. Léblovy, Smíškovy nebo Petrákovy.⁸⁰ Daná příjmení jsou dokladem tzv. krajových jmen. Odvíjejí se od dávného předka a jejich rozšíření v určitém regionu je dáno skutečností, že až do 19., resp. počátku 20. století se sňatky na venkově odehrávaly především v rámci určité sevřené oblasti. Tento

79 František HANSL (ed.), *Smíchovsko a Zbraslavsko*, s. 657–665.

80 Státní oblastní archiv v Praze, fond Velkostatek Zbraslav, PK 284/50, No. IX – Hauptaktiv- und Passivstandbuch der Gemeinde Klinetz.

zvyk, který v konzervativním venkovském prostředí vesnice přetrvával i nadále, byl definitivně rozrušen až v druhé polovině 20. století.

Říšskými zákony z let 1851–1862 bylo v celé monarchii nově upraveno obecní zřízení a do praxe uvedena skutečná samospráva. V čele obce stál starosta, který měl spolu s dalšími členy představenstva (tento orgán se o něco později začal nazývat zastupitelstvem) velké pravomoci. Představenstvo volili samotní obyvatelé obcí a tento orgán měl pečovat o hospodářské záležitosti, správu obecního jmění, školské či chudinské záležitosti i stavební řády. Tento systém, který se záhy osvědčil, přejala potom bez větších změn i první republika.

Z osmdesátých let 19. století už máme určitý přehled o hospodaření obce Klíнец. Např. v roce 1888 za starostování pana Petráka (křestní jméno není uvedeno) bylo hospodaření obce vcelku vyrovnané. Největší část příjmů plynula z pronájmu obecních pozemků, úroků z hospodářské záložny (kde bylo uloženo obecní jmění), z honitby (rozlehlé lesy okolo Klínce byly stále proslulé) a „pivní dávky“. Výdaje se vynakládaly na daně, domobranu, placení strážníka a ponocného, náklady na úřad starosty a cestovné, účtovaly se i výdaje za kancelářské potřeby ve starostově kanceláři a platil se také „paušál“ za školu v Líšnici a příspěvek na tamního varhaníka.⁸¹ Podobná struktura obecního rozpočtu se opakovala až do roku 1918.

Druhá polovina 19. věku byla klasickou érou zakládání nejrůznějších spolků. Snad v žádné obci nechyběli hasiči. V Klínci byl sbor dobrovolných hasičů založen v roce 1898.⁸² Idea vzniku hasičského sboru se v Klínci zrodila už v roce 1891, když se v hostinci U Kreperátů⁸³ konal slavnostní ples líšnických hasičů. Tehdy se prý myšlenky na založení sboru ujaly v Klínci kupodivu ženy. Prvním předsedou sboru se stal František Douša, ale hlavní zásluhy o vznik této jednotky patří Františku Stuchlíkovi z Líšnice. Soupis zakládajících členů není zajímavý jen výčtem osob, odtud se mj. dozvíme, že v Klínci tehdy působili už dva hostinští – Kreperát a Burger. Josef Pulec je označen jako kupec (Klíнец tedy už před koncem 19. století měl vlastní kupecký krám) a čtyři mužové z prvotního výboru jsou uváděni jako „dělníci“. Je možné, že pracovali jako dělníci zemědělství, ale je také možné soudit, že mohli pracovat v některé z blízkých továren. Hasičský sbor si už v roce svého založení opatřil první stří-

81 Státní okresní archiv Praha-západ se sídlem v Dobřichovicích, fond Archiv obce Klíнец 1861–1945, kniha č. 8, účetní kniha 1886–1902. V roce 1903 vykazovala ale obec deficitní rozpočet – příjmy činily 669,40 zlatých a výdaje 813,15.

82 Státní okresní archiv Praha-západ se sídlem v Dobřichovicích, fond Československý svaz požární ochrany Klíнец; projev *Stoleté trvání dobrovolných hasičů v Klínci* (rukopis projevu). Bohužel jsem nikde nenašla exaktní doklady o existenci jiných spolků v Klínci. Často byly běžné např. okrašlovací spolky, které sdružovaly dámskou část obyvatelstva. Na Jilovišti je činnost takového spolku doložena, ale v Klínci nikoliv.

83 Zde máme první exaktní zmínku o lokalizaci hostince v Klínci. Viz projev *Stoleté trvání*, s. 1.

kačku, která byla posvěcena líšnickým farářem. Sbor klíneckých dobrovolných hasičů nezanedbával ani kulturu – záhy po svém vzniku dokládá i vlastní hudební těleso, sborovou hudbu pod vedením Antonína Lébla.⁸⁴

Od druhé poloviny 19. století se obec musela starat také o své chudé. Klínecká chudinská kniha je uvedena těmito slovy: „*Všechno záleží na Božím požehnání i ta chudá kasa. Kde Bůh hospodaří, tam se dobře daří.*“⁸⁵ Je třeba připomenout, že sice k péči o chudé skutečně nabádaly všechny křesťanské zásady, ale v praxi mohla být aplikována jen na podkladě výnosů obecní chudinské kasy (chudinského účtu). Jejimi zdroji byly úroky z obecních dluhopisů, úroky z obecního kapitálu nebo pokuty přiznané zbraslavským soudem.

Zajímavým pramenem k dějinám obce je i kniha nazvaná „přihlašovací“, která obsahuje některá jména mladých mužů odvedených k armádě. V období kolem roku 1900 byli tito mládenci příslušní převážně k 28. a 33. pěšímu pluku. Jistě nejvíce exotickým brancem byl jistý Enrico Feller, narozený v italském Besenettu, příslušný v roce 1896 do Klínce (jak se tento muž ocitl ve středních Čechách, už asi zůstane navždy záhadou). Téhož roku byl odveden k 8. „kumpanii“ pěšáků z pluku tyrolských císařských myslivců.⁸⁶ Nejen podle vojenského zařazení, ale i podle jména usuzují, že pocházel z Jižních Tyrol.

Klíneček ve 20. století

Konec I. světové války a vznik samostatné Republiky československé byl všude vítán s nadšením a euforií. Rovněž pieta náležela k atributům poválečných let. V centru Klínce byl zbudován pomník obětem světové války. Vzhledem k tomu, že počet obyvatel obce osciloval kolem počtu 400, tvoří dvanáct padlých nezanedbatelné procento. Nelze už doložit, kde tyto oběti zahynuly, víme jen, že Jaroslav Dvořák z Klínce byl příslušníkem italských legií.⁸⁷

Z hlediska správního nedošlo po vzniku samostatného československého státu k žádným změnám – až do roku 1927 existoval politický okres smíchovský. V roce 1927 se Klíneček a celé okolí stalo součástí nově vzniklého okresu Praha-venkov. Jak už jsem připomněla, i obecní správa byla bez valných proměn přejata ze staré monarchie. Rozchod se starou rakousko-uherskou monarchií se projevoval nejen halasnými proklamacemi, ale v tomto regionu

84 Projev *Stoleté trvání dobrovolných hasičů v Klínce*, s. 1.

85 Státní okresní archiv Praha-západ se sídlem v Dobříšovicích, fond Archiv obce Klíneček 1861–1945, kniha č. 12, 1861–1923.

86 *Tamtéž*, karton č. 1.

87 Viz www.obecklinec.eu, informace o obci – historie [citováno 30. 1. 2012]. Dovolují si k tomu připojit několik údajů z recenzního posudku k této studii: Jaroslav Dvořák se narodil v Klínce 12. 9. 1897, za I. světové války narukoval do rakousko-uherské armády, roku 1917 upadl do zajetí v Canale, od dubna 1918 byl příslušníkem československé legie v Itálii, u 33. pěšího pluku sloužil v hodnosti vojína. Působení v legiích ukončil k 2. 3. 1921.

také masovým odvratem od katolické církve, která byla spojována s mnohými negativními projevy minulého režimu. Ve středních Čechách to byl především důsledek agitace bývalých zbraslavských (katolických) kaplanů, kteří se přichýlili k nově vzniklé církvi československé a svůj postoj vehementně šířili po celém okolí. V první etapě získali skutečně nebývalý počet příznivců (v Klínci to bylo 53 lidí). Dlužno poznamenat, že prvotní nadšení vesměs záhy opadlo a lidé se zanedlouho navraceli ke katolické církvi. Už v roce 1930 nacházíme v Klínci jen 20 obyvatel hlásících se k československé církvi.⁸⁸

V roce 1921 byla provedena pozemková reforma, kdy došlo k rozdělení velkých rozloh statků. To se samozřejmě ve zdejších poměrech mohlo dotknout jen panských zbraslavských majetků, jejichž rozloha v Klínci ale nebyla velká. (Už v roce 1910 nastala změna majitelů celého panství. Téhož roku zakoupil všechny majetek pan Cyril Bartoň z Dobenína, bohatý podnikatel, povýšený do šlechtického stavu.)

Podle knihy obecních příjmů a vydání můžeme soudit, že po roce 1918 si obecní představenstvo v Klínci počínalo opatrněji a příjmy vesměs mnohonásobně přesahovaly vydání. Kupř. v roce 1929 se výdaje dotkly výše 1 611,90 Kč, zatímco příjmy přesáhly 4 749 Kč.⁸⁹ Struktura příjmů a výdajů se příliš neliší od toho, co jsem popsala z období před rokem 1918, z toho vyplývá, že ani způsob úřadování v starostově kanceláři se příliš nezměnil. Jenom lze zjistit, že od druhé poloviny dvacátých let se počaly kácet okolní lesy, protože se obci zvyšoval příjem „z dříví“. Těžba dřeva stabilně patří k velmi výnosnému počínání, i když pro krajinu mívá negativní důsledky.

Zvláštními položkami z rozpočtu obce byly výdaje na podpůrné a sociální účely. Obec např. připlácela na studium nadaných dětí nebo léčení nemajetných či jejich pobyty v sanatoriu.⁹⁰ Z toho je zřejmé, že se obec o své chudé velmi dobře starala, dokonce možná lépe, než to dokáže současná sociální síť. V roce 1929 jsou mj. vypočteny výdaje v oblasti zdravotnictví – zde je evidován schodek v rozpočtu hřbitova (ten byl vybudován v polovině dvacátých let na planince směrem k Bojovu, ve starších dobách se i klíneckí zemřelí pohřbívali na hřbitově u líšnického kostela). Dále se vydávaly peníze na zásobování vodou a čištění obce. Velkou položkou v obecních výdajích činily poplatky za školné v Líšnici – např. v roce 1929 se platilo 1 654 Kč. Tato částka byla vůbec nejvyšší v obecních výdajích – pro srovnání uvedu alespoň

88 Zdeněk BOHÁČ, *Strukturální změny náboženského vyznání v severní části středního Povltaví ve 20. století*, in: Pocta Evě Šmilauerové, Marta Hradilová (ed.), s. 13–22. Pro srovnání připomenou data z téhož Boháčova článku vztahující se k roku 1991: Z celkového počtu 394 obyvatel bylo 141 katolíků, 3 evangelíci, 2 hlásící se k československé církvi a 114 bezvěrců (*Tamtéž*, s. 18).

89 Státní okresní archiv Praha-západ se sídlem v Dobřichovicích, fond Archiv obce Klínek 1861–1945, hlavní kniha inv. č. 8 (1929–1930).

90 *Tamtéž*, hlavní kniha č. 9. Obec tak vzala za svou někdejší „chudinskou kasu“.

některé další výdaje: za údržbu rybníků – 200 Kč, za udržování zahrad a alejí – 300 Kč.⁹¹ S absolutně nejvyššími výdaji se počítalo na školství i v roce 1939. Rozpočet činil 3 702 Kč, další vysokou částku tvořily náklady na sociální péči (2 174 Kč) až pak, ale mnohem menšími sumami se přispívalo na obecní jmění, bezpečnost a zdravotnictví.⁹² V tomtéž roce se dočteme i o tom, že obec dále vynakládala nemalé částky za „chudé“, kterým platila za „*prothesy, kýlní pasy a brejle*“ a jiné výdaje v celkové částce 260 korun.⁹³

Klíneč i nadále nepatřil mezi příliš bohaté vesnice. I když řada živitelů rodin odjížděla za prací do blízkých továren i do Prahy, zůstávalo profilujícím způsobem obživy pěstování plodin a chov dobytka. Jak už jsem několikrát připomněla, zdejší půda nepatřila k nejúrodnějším, a tak si obyvatelé přivydělávali domácí výrobou – např. jednoduchého nářadí: hrábí, násad, košťat atp., nebo se pletly košíky a nůše a chodilo se na pomocné práce do lesa.⁹⁴ Navzdory nelehkým životním podmínkám ve vsi vzkvétal společenský život, oblíbené byly taneční zábavy (o hudbu se starali místní amatérští umělci) a zanedbáván nebyl ani sport. V roce 1930 vznikl Sportovní klub Klíneč, jehož členové se věnovali na nově vybudovaném hřišti především kopané v soutěži o Povltavský pohár.⁹⁵

Na počátku třicátých let 20. století se na základě sčítání lidu dozvíme, že v Klínici žilo 394 obyvatel ve 101 domech (v tomto počtu ale byly evidovány i tři neobydlené skautské chaty). Z toho 389 se hlásilo k národnosti československé, čtyři jsou vedeni jako „cizozemci“. Bohužel nevíme, o jaké národnosti se jednalo (Němec zde nežil ani jeden). Snad to byli potomci onoho rekruta Feller z Jižních Tyrol? Nejvíce tu bylo římských katolíků – 352, dále šest evangelíků, dvacet příslušníků československé církve a šestnáct bezvěrců. V daném soupisu se uvádí jako poštovní úřad Davle a dostupnost obce je dokumentována blízkými vlakovými zastávkami: Jsou to Trnová – Měchenice, Bojov, Všenory a Dobřichovice.⁹⁶ V dnešní době už by sotva kdo pokládal především Všenory a Dobřichovice (vzdálené cca 7 km) za snadno dostupné stanice!

Děni v Klínici za II. světové války lze podle pramenů opět sledovat jen velmi těžko. Klíneč tehdy příslušel k okresu Praha-venkov, jih. Obecní rozpočet se držel zažitých zvyklostí, jen vzrostly náklady na civilní obranu,

91 Státní okresní archiv Praha-západ se sídlem v Dobřichovicích, fond Archiv obce Klíneč 1861–1945, hlavní kniha inv. č. 9 (1929–1930), karton č. 1

92 *Tamtéž*.

93 *Tamtéž*, karton č. 2.

94 Zdeněk RYCHLÝ, *Příspěvek rodáka k 700. výročí obce Klíneč*, in: Ivana ČORNEJOVÁ, *Dějiny Klínce*, s. 36–37.

95 Josef BELIAK, *Tělovýchovná jednota Klíneč. Minulost, současnost, budoucnost*, s. 49–50.

96 *Statistický lexikon obcí v zemi české*, Praha 1934, s. 276.

tn. požární a protiletecká opatření. Formální změnu z této doby můžeme zaznamenat třeba v předtištěných formulářiích, které jsou, jak bylo nezbytné, německo-české. A tady se dozvíme, že z původního sboru dobrovolných hasičů se náhle stal dobrovolně-povinný sbor (dochovaly se záznamy o předpokládaných výdajích tohoto sboru za rok 1942 – „*Haushaltsplan der freiwilligen Feuerwehr-Pflichtfeuerwehr*“, které činily 500 korun).⁹⁷ Samozřejmě, že lze chápat akcent protektorátních úřadů na hasičský sbor z důvodů předpokládaných náletů, které se ale naštěstí jak Klínici, tak celému okolí vyhnuly. Avšak až do osvobození tvořily náklady na protileteckou a hasičskou obranu větší položku v rozpočtu obce. Nicméně válka nepřerušila společenský život obce, kromě běžných zábav tu během války aktivně působil divadelní kroužek.⁹⁸

Zatímco Jílovišti, ležícímu při hlavní strategické silnici, se v dubnu a na počátku května 1945 nevyhnuly ozbrojené akce,⁹⁹ stranou ležící Klíneček znal tyto události jen zprostředkovaně. Odezvy hektických událostí nenalezeme ani v obecním archivu. Na začátku května byl ustaven revoluční národní výbor, který měl sídlo v restauraci Stop (pozdější škole Československé strany lidové, nyní zaniklé) při hlavní Strakonické silnici a jeho členové pak odzbrojovali německé vojáky prchající ze štěchovické střelnice.¹⁰⁰ V červenci roku 1945 zasedalo klínečské představenstvo v hostinci U Kreperátů a pan starosta Petrák poznamenal, že obdržel od spolku Svornost 3 000 Kč. Nic víc a nic méně, jakoby válka před nedávnem neskončila...¹⁰¹ O spolku Svornost nemáme žádné přesné informace, stejně tak o mezidobí 1945–1948.

Život po válce rozhodně nebyl jednoduchý, nebyl dostatek potravin a spotřebního zboží, a proto se zavedlo přidělové hospodářství – většina nezbytných věcí byla k dostání „na lístky“, v létě roku 1947 panovalo velké sucho s extrémně vysokými teplotami, jejichž důsledkem byla neúroda a nedostatek osiva na příští rok. Ale už v zimě následujícího roku se mělo ukázat, že nepříznivé počasí a neúroda nebudou těmi největšími problémy. Po únorovém převratu 1948 archivní materiály obce podávají už podrobnější zpravodajství, především ty pocházející z činnosti Místního národního výboru, jehož zapisovatelé podávali o schůzích důkladná svědectví. Nebylo to dáno jen vlastní pílí funkcionářů, ale nutností informovat o dění v obci nadřízené orgány – okresní a krajské národní výbory. Jejich výpovědní hodnota je ovšem z větší části mizivá, výstižně spíš dosvědčující „ducha“ doby.

97 Státní okresní archiv Praha-západ se sídlem v Dobřichovicích, fond Archiv obce Klíneček 1861–1945, karton č. 1.

98 Viz www.obecklinec.eu, informace o obci – historie [citováno 30. 1. 2012].

99 K tomu Ivana ČORNEJOVÁ, *Jíloviště v dobách minulých*, s. 31.

100 Viz www.obecklinec.eu, informace o obci – historie [citováno 30. 1. 2012].

101 Státní okresní archiv Praha-západ se sídlem v Dobřichovicích, fond Archiv obce Klíneček 1861–1945, karton č. 3.

Už od počátků popřevratového režimu jsou zápisy ze zasedání MNV plny odhodlání k „budování lepších zítřků“. Ovšem ne všichni obyvatelé byli nakloněni tomu, aby sdíleli stejný názor se svými představiteli. Hned v roce 1948 se v Klínci rozhořel spor o obecního býka. Dne 2. srpna 1948 „uvedl“ pan statkář Hrdlička obecního býka (za jehož chov mu obec platila) na náves, kde ho přivázal a nechal bez péče. Zvíře pochopitelně nemělo pro vzdor svého pána, který se nehodlal podřídit nastupujícímu komunistickému diktátu, pochopení. Nebo možná jeho názory naopak sdílelo, a tak se chovalo natolik divoce a vzdorně, že se k němu nikdo neodvážil přiblížit. Zdivočelý býk na návsi zaměstnával obecní představitele na několika schůzích. Nakonec byl odstraněn (jak, není zcela zřejmé) a bylo rozhodnuto, že hovězího pleménika si obec bude půjčovat od sousedních vesnic. Tak zmizel problém s býkem, ale bohužel za krátkou dobu i s jeho majitelem.¹⁰²

Zuření plemenného býka na návsi bylo zatím jen ojedinělým projevem zjevného odporu proti nastupujícímu režimu. Před Klíncem samotným stály především dva stěžejní úkoly – zřízení JZD a výstavba školy. Zatímco třeba na Jílovišti se myšlenka združstevnění ujala bez větších potíží, v Klínci, ale i v Líšnici tato idea narážela na velké problémy. Už v roce 1952 se jistá soudružka Dornová (z OV KSČ) na schůzi v restauraci U Slavíčků zasazovala o to, aby byly odstraněny nedostatky v kolektivní zemědělské výrobě: „*Je na nás, abychom přesvědčili všechny zemědělce o výhodách družstevní velkovýroby.*“¹⁰³ V Klínci se jim to ale dlouhý čas nedařilo. Na téže schůzi odpověděl klínecký obyvatel pan Pulec na otázku „Proč je nezáměr budovat socialismus na vesnici?“ poněkud alibisticky takto: „*Většina malých zemědělců je zaměstnána v průmyslu [v Praze; pozn. IČ], svou zemědělskou práci stačí vždy v neděli a nevidí důvod, proč by měli do družstva vstoupit.*“¹⁰⁴ Uvedený citát svědčí o mnohém – jednak v Klínci panoval odpor proti družstvu jako takovému, jednak se dozvídáme, že řada obyvatel byla zaměstnána v pražských průmyslových podnicích. Založení družstva v Klínci rozhodně nebylo jednoduché, dalo na sebe dlouhý čas čekat, zejména ti sedláci, jejichž rody žily na vsi už po staletí, se kolektivizaci bránili. Budovatelský duch našel pozitivní odraz jen v tom, že v roce 1951 byla vystavěna nová požární zbrojnice, která se o devět let později dočkala rozšíření přístavkem pro garážování hasičské tatrovky.¹⁰⁵ Zde se samozřejmě jednalo o skutečný zájem všech obyvatel.

102 Státní okresní archiv Praha-západ se sídlem v Dobřichovicích, fond Archiv obce Klínek 1861–1945, karton č. 1.

103 *Tamtéž.*

104 *Tamtéž.*

105 *Projev Stoleté trvání dobrovolných hasičů*, s. 1.

Členové MNV se v padesátých letech scházeli nejčastěji v pohostinství U Slavíček (tedy tradiční klínecké hospodě, která ovšem zanedlouho byla převedena pod Jednotu). Tady se kupř. v roce 1954 jednalo o zřízení hřiště, o vylepšení zdravotního střediska novými sedačkami nebo o tom, že by měla být vedena obecní kronika (k tomu ale bohužel asi nikdy nedošlo). V roce 1956 se počal stupňovat tlak na všechny, kteří odmítali vstoupit do družstva. Nakonec byli ti vzdorující nuceni velmi nevybíravými způsoby. Rebelantům byly odebrány polnosti, protože je jejich majitelé neoseli. Nevyřčen přitom zůstal fakt, že svá pole neoseli, neboť nedostali osivo! Na majitele některých vzdorných usedlostí byla konečně uvalena národní správa. Navzdory odporu bylo v Klínci družstvo založeno a od roku 1957 začalo fungovat. Klíнец se stal poslední obcí v okolí, kde se podařilo po četných útrapách JZD prosadit. Naopak od roku 1961 měl být na čele zdejšího družstevnictví, když se sloučila družstva Jíloviště, Trnové, Klínce a Líšnice do sdruženého JZD Rudá hvězda, jehož centrálním sídlem se stal na čas právě Klíнец. Tento konglomerát zaměstnával mnoho lidí, ale rozloha obdělávané půdy nebyla velká a způsob obdělávání také nebyl příliš rentabilní. Je jistě pozoruhodné, že v roce 1960 je vykazováno plnění plánu na 112 %, ale o tři léta později už jsou zaznamenány jen velké dluhy, takže muselo dojít sice k dalším reorganizacím, ale ne k výraznému zlepšení zemědělské výroby.¹⁰⁶

Kolektivistický princip se snažili všemožně prosazovat představitelé obce na pravidelných zasedáních MNV i v jiných oblastech. Na společném životě a práci se neměli podílet jen stálí obyvatelé, ale bylo třeba zaangažovat i tzv. „luftáky“, tedy chataře a další letní hosty. Ti se dle rozhodnutí zasedání MNV ze dne 29. 7. 1953 měli alespoň zapojit do „žňových hlídek“. Tyto žňové hlídky měly v době sklizně obilí obházet pole a večer či v noci sledovat, zda někde nevypukl požár. Později se objevily snahy zapojit chataře i do pomoci při žňových pracích a posléze i při výstavbě školy v rámci Akce Z.¹⁰⁷ Taková rekreace pak musela Pražákům velmi zhořknout. Ovšem naopak klínecké MNV se pyšnilo tím, že rekreatanti si dali závazky na zvelebení obce.

Chaty si v Klínci stavěli Pražané už od dvacátých let 20. století, podobně jako v sousedních obcích. K masovějšímu rozvoji této výstavby došlo ale až od padesátých a šedesátých let. Zároveň už téměř od začátku minulého století ožívaly v okolí Klínce trempské osady. Nedosahovaly sice takové četnosti jako na březích Berounky nebo u Kocáby, ale nesly s sebou radosti pro milovníky volného pobytu v přírodě a starosti pro orgány zřizované k udržování pořádku v obci. Od začátku padesátých let se množí stížnosti na chování,

106 Zsvěceně o tom hovoří Zdeněk BOHÁČ, *Líšnice v minulosti a současnosti*, s. 61–63.

107 *Tamtéž*, s. 62–63.

zejména „přespolní“ mládeže, která se opíjí v hostinci U Kreperátů a pak páchá nepřístojnosti. V roce 1952 bylo ve vsi zřízeno oddělení Pomocné stráže Veřejné bezpečnosti (později se na jeho činnosti podílely i ženy, resp. mladé dívky), které se mělo zabývat i podobnými excesy. Velké stížnosti a následné zásahy proti trempující mládeži z Prahy se nahromadily v roce 1962 – poškozování seníků, lesní pých, rozdělování ohňů v lese, rozbíjení oken. Kromě toho tito výtržníci „*odcizili husu a tu si pak pekli na ohni. Dále pak v hostinci, když nedostali pivo, pili pivo hostům.*“¹⁰⁸

Dalším úkolem, který po léta zaměstnával MNV, byla výstavba školy. Mnohokrát jsem už uvedla, že ve starších dobách navštěvovaly klínecké děti elementární třídy v Líšnici, vyšší třídy nalézaly v Mníšku nebo na Zbraslavi, zatímco do měšťanky chodily na Smíchov či později na Zbraslav nebo do Vraného. Vždy se však jednalo o lokality poněkud vzdálené, a proto byla touha klíneckých po zřízení vlastní školy více než pochopitelná. Toto úsilí bylo nakonec korunováno úspěchem a škola dostavěna (v současné době ovšem musejí klínecké děti za vzděláním opět volit delší cestu a tato školní budova byla transformována na školu mateřskou).

Za připomenutí stojí, že v Klínci od poválečných dob fungovalo kino. Tento akt opravdu stojí za zaznamenání, protože se jednalo o jediný vesnický biograf v širokém okolí. Současně se filmy promítaly jen na Zbraslavi a v Mníšku pod Brdy. V Klínci na existenci kina nyní upomíná jen mírně omšelá budova, na které lze ještě spatřit nápis KINO. Bezesporu takový podnik patřil v dobách před masovým rozšířením televize (u nás ho lze datovat do první poloviny sedmdesátých let 20. století) k velmi vyhledávaným centrům zábavy i poučení.

Klínecké představitele v padesátých a šedesátých letech, stejně jako v jiných obcích, zaměstnávaly věci, o jejichž „důležitosti“ bylo možné mít pochyby už v dané době. V zápisech MNV se opakovaně projednávají záležitosti spojené s oslavami Prvního máje. Je až neuvěřitelné, kolik stran bylo popsáno peripetiemi, zda slavit tento svátek na Zbraslavi, nebo v Čisovicích, kdo zajistí přesun účastníků na traktorech nebo jiných zemědělských strojích... Pravidelně se opakují také přípravy oslav Mezinárodního dne žen – příznačné je, že se o ně vždy staral „výbor žen“, místo aby slavnosti pro ženy zajišťovali muži! Tentýž výbor také organizoval vánoční nadílky a oslavy Mezinárodního dne dětí. MNV se staral od roku 1953 o pronájem rybníků (malého a velkého), z nichž plynuly obci zisky. Bezpečnostní komise měla na starost „ochranu veřejného pořádku“, kontrolovala činnost Pomocné stráže VB, sestavovala žňové hlídky atd. Ovšem za vrchol absur-

108 Státní okresní archiv Praha-západ se sídlem v Dobřichovicích, fond MNV Klíneck, karton č. 1.

dity (tak typické nejen pro minulý režim) pokládám složku nazvanou „Plán práce plánovací komise MNV v Klínci“!¹⁰⁹ Zajímavá představa jakéhosi plánování „na druhou“.

Řada písemných zpráv o Klínci je jistě už nenávratně ztracena. Nepochybně ale vzpomínky na doby minulé nosí v myslích i srdcích ještě řada místních rodáků, kteří se postupem doby ocitají v menšině.¹¹⁰ Tím spíš, že se po roce 1990 obec rozrostla o satelitní městečko, jehož obyvatelé už nepochybně nemají ke svému bydlišti tak vřelý vztah jako někdejší starousedlíci.

109 *Tamtéž*, karton č. 2.

110 Využila jsem vydaných vzpomínek pana Rychlého, bohužel více svědků starších dob se mi nepodařilo přesvědčit k osobní výpovědi.

**Jan BÍLEK – Helena KOKEŠOVÁ – Vlasta QUAGLIATOVÁ (eds.),
Korespondence T. G. Masaryk – staročeši.**

Praha, Masarykův ústav a Archiv AV ČR, v. v. i. 2009, 365 s., ISBN 978-80-86495-59-0

**Jan BÍLEK – Helena KOKEŠOVÁ – Vlasta QUAGLIATOVÁ (eds.),
Korespondence T. G. Masaryk – Antonín Rezek.**

Praha, Masarykův ústav a Archiv AV ČR, v. v. i. 2011, 148 s., ISBN 978-80-86495-69-9

Po edicích korespondence T. G. Masaryka s Edvardem Benešem, Karlem Kramářem, Bedřichem Hlaváčem a slovenskými veřejnými činiteli vyšly v poslední době svazky věnované korespondenci s představiteli staročeské strany a historikem Antonínem Rezkem. Masarykův ústav AV ČR tak (za podpory Grantové agentury ČR) záslužně plní jeden ze svých hlavních úkolů.

Objemnější a starší svazek korespondence se staročechy obsahuje 194 dopisy (a další přílohy) s celkem dvaceti osobami, přičemž ve čtyřech případech šlo jen o jeden zasláný dopis – zde asi o korespondenci v pravém slova smyslu mluvit nemůžeme, z důvodů úplnosti bylo samozřejmě nezbytné i takové jednotliviny zařadit. Totéž platí i o poměrně velkém množství různých krátkých sdělení, napsaných na navštívenkách, zálepkách apod.

První dopisy pocházejí ze 70. let 19. století, kdy se Masaryk pokoušel proniknout do českých časopisů. Významnější je nepochybně další období, začínající rokem 1882, které je spojeno s vyjednáváním o jeho nástupu na pražskou českou univerzitu a s počátky jeho vysokoškolského působení. Tehdy si psal zejména s klasickým filologem Janem Kvíčalou, který Masaryka vydatně podporoval. Z jednoho Masarykova dopisu Kvíčalovi vyplývá jasně, jaké mínění měl Masaryk o sobě a své práci a jak dokázal prosazovat své požadavky. Chtěl žít „*jak člověku v postavení mém sluší: rodina nemůže řádně s méně žítí. Jak kupovati knihy právě v mém oboru potřebné atd.*“ a soukromý, vedlejší výdělek zcela vylučoval:

„*a) mám dávatí lekce, snad u Němců – Židů, profesor univerzity české?*

b) může profesor univerzitní vůbec tak se přiživovat?

c) A kde medle vědecká zůstává práce? Hanba, kdybych tak nebyl zaopatřen, abych – pravím tak bez fráze – práci vědě a vlasti věnovati mohl!“

Když pak vypočetl, co všechno dostává ve Vídni, kde získal zatím jen titul docenta, konstatoval, že stejně bude materiálně tratit, slibuje si však, že získá mravně.

Největší část knihy obsahuje korespondenci s profesorem Eduardem Albertem, věhlasným lékařem a vědcem, překladatelem, který měl (jako osobní lékař ministerského předsedy hraběte Taaffa) kontakt s předními členy vídeňské společnosti a který byl také nejvýznamnějším představitelem „české lobby“ ve Vídni. Jde celkem o 92 dopisy z let 1888–94. Velmi dobře tedy líčí události těchto let, zejména jednání mezi staročechy a realisty o politickém spojenectví, resp. vstupu realistů do staročeské strany, krachu tohoto jednání a vstupu realistů do konkurenční, mladočeské strany, která se začala tehdy etablovat jako vedoucí strana českého měšťanstva a hlavní mluvčí české politiky. Neméně zajímavé svědectví poskytuje tato korespondence o poměrech na univerzitě, poznamenaných jak současnými politickými událostmi, tak dozvuky rukopisných bojů.

Na Albertových dopisech zaujme především ohromný pesimismus, s nímž hodnotil šance českého národa v Rakousku. Můžeme jít vlastní cestou, snít o vlastních programech. Ale jaké budou výsledky? *„Deklarace padla, fundamentálky padly a i program staročeský celý padl. A za těmi manifestacemi stál v tom okamžiku, když byly proneseny, celý národ. Ve všech těch programech jsme přečeňovali svou vlastní moc a podčeňovali faktory ostatní. Pořád jsme na ústupu dozadu a půjde to ještě hůře. Politika se nedělá u nás, ale jinde. My ji můžeme pokazit anebo jí činit překážky to pravda. Ale nedostaneme-li za to rány, které budou více bolet, kdo ví?“* Konfrontace s německou politickou reprezentací nemůže dopadnout dobře. Nesmíme zapomenout, že *„ona teoretická rovnost Němců a Čechů v praxi není a že jí nikdy nebude. My to ovšem neřekneme a nepřipustíme, ale kdo na to kouká ať tak díím fyzikálně, nemůže jinak než uznati, že váha větší není při nás, ale tam. A já myslím, že vyšší politika kouká fyzikálně.“* Na Alberta, asi jako na všechny, kteří déle pobývali ve Vídni, působil „vídeňský vzduch“ (jak to jednou pojmenoval Eduard Grégr), strach z bohatství, moci, kterým toto město disponovalo – i když to nedávalo nijak okatě najevo. Albert líčil Masarykovi, jak mladočeskému politikovi a žurnalistovi Ervínu Špindlerovi názorně předváděl německou převahu: *„Ale naň [Špindlera – J. P.] působí velikost vídeňských poměrů báječně dobře; on vidí větší život, větší lidi než v Praze, větší bohatství, větší umění, větší vědu, a když jsem mu dnes ve své bibliotéce ukázal jeden ročník Sborníku lékařského, v němž celá vědecká práce lékařská národu českého obsažena jest, a proti tomu ukázal, jaké svazky ročně vydávají Němci jen v jediné chirurgii, a když jsem mu znázornil, že vědecká literatura německého lékařství obsahuje asi 60 podobných svazků jako je náš Sborník lékařský – tu to jím zatřásl. [...] Člověk tak rozhodný a spolehlivý skrotnul – když se podíval politice skutečné do očí. Ta politika není žádné podmáslí; to je krev národů, oč běží.“* Podle Alberta měla česká politika jediné šanci, pokud by se bezvýhradně podřídila autoritě císařově, protože co

si František Josef přeje, se vždy splní – dokonce dokázal odstranit z vlády německé liberály: „*Co císař pán chce, stane se; a kdo se tomu protiví, odstůně to, jako Herbst a levice. To je fundamentální článek mé víry.*“

Když se v roce 1878 Eduard Herbst postavil proti balkánské politice, měl Rieger okamžitě přijet do Vídně, odřící se pasivní politiky a postavit se zcela do císařových služeb. To by český národ dostal hodně, řekl mu prý člověk velmi znalý poměrů. Ovšem Albertovy představy, jak si získat přízeň dvora, působily jindy dost bizarně: Tak např. když po smrti prince Rudolfa se stal následníkem trůnu František Ferdinand, navrhoval, aby se využila jeho záliba v konopištském panství – v tom by mohla být „nitka“. „*Nu a kdyby tak nějaký básník český udělal drama, aneb operetu. Vždyť tuším byl jakýsi Zdeněk z Konopiště v dějinách našich trochu pamětným, aneb aspoň vzpomenukým. Jakkak aby se Stroupežnický obětoval? [...] Veselý kousek rytířský, provozovaný v Národním divadle, na nějž by některý český kavalír arcivévodu upozornil, a už je malá nitka citová spředená.*“

Oproti tomu Masarykův názor, že k zásadnímu obratu stačí, aby se v české politické reprezentaci uplatnili noví, perspektivní a čestní lidé – tj. on a jeho přátelé, se znalostí věci kontrolovali vládu a ještě získali rozhodující vliv na tisk, aby mohli ovlivňovat a vytvářet veřejné mínění, se jeví mírně řečeno jako příliš optimistický. (Ovšem Masarykův postřeh o tom, že česká politika je v područí žurnalistiky, která si toto postavení vybudovala v době, kdy politici „*čuměli a lenivěli doma [...] u džbánku*“, je neobyčejně trefný.) Ale i Masaryk uměl vidět hodně černě, to když popisoval své kolegy na univerzitě. Podle Masaryka mnoho profesorů nepracovalo, nepublikovalo; spíše se zaměstnávali klepařením a intrikami. (I když asi každý by mohl přidat, zdá se mi Masarykovo hodnocení příliš přísné.)

Albert souhlasil. Z toho, co se v Praze na univerzitě děje, měl „*ošklivost takovou, že Vám ani říci nemohu.*“ V březnu 1890 informoval Masaryka, že jeho jmenování řádným profesorem je ohroženo. Protože se dozvěděl, jak ho očerňovali jeho nepřátelé z profesorského sboru (prof. Studnička, Durdík), naléhal, aby Masarykovi stoupenci také přijeli do Vídně a paralyzovali jejich útoky: „*Navrhuju Vám, aby kolega Strouhal se obrátil k ministru Bacquehemovi, za druhé, aby Jagić vážil cestu k Davidovi, zatřetí se hleďte dostat ke Gindelymu, aby on působil na Habětínka.*“

Masaryk a Albert se shodovali i v hodnocení právě připravované České akademie. Jejího zakladatele si nijak zvlášť nevážili, o to, jak využít jeho peníze, se ovšem zajímali. Věděli, že vliv na výběr členů mají staročeši, a nezastírali si, že jejich rozhodování nebude brát v úvahu vědecké zásluhy, ale také jiné okolnosti. Zvlášť je rozeznilo, že velké slovo v Akademii si vydobyl oběma nenáviděný „*pan Johanes*“ – Kvíčala. To znamenalo, že nejlepší se

do Akademie nedostanou. Nic se tedy nemění, píše Masaryk: „*Boj, který jsme zdvihli, dokonáme již snáze, k bosácké uč[eně – J. P.] společnosti a muzeu přistoupí dtto akademie – pohřebiště staročeských mumií za živa pochovávaných v starosvětské fotrovství. Mezi sebou si podělí oněch 50 000 a punctum, o to jim běží a o tu slávu, již jim Hlas národa bude dělati.*“

V porovnání s těmito dopisy je další část knihy jak méně obsáhlá, tak méně zajímavá. Masarykova korespondence s Marií Červinkovou-Riegrovou vypovídá o tom, jaké knihy tato neobyčejně vzdělaná a z mnoha hledisek pozoruhodná žena četla, dopisy Karla Jičínského ukazují, jak se mimo Prahu vytvářela základna masarykovského, realistického hnutí, ale ta úžasná, vzájemná upřímnost, otevřenost, jaká nastala ve styku mezi Masarykem a Albertem, se už neopakovala v žádném případě. Vede mne to až k úvaze, do jaké míry se dá mluvit o Albertovi jako o staročechovi. V leccčems měl stejné názory jako oni, byl také konzervativní, ale jinak. Měl pochopení pro některé mladočechy a k realistům měl zcela nepochybně hodně blízko. Možná by bylo rozumné vydat Alberta (jako Rezka) zvlášť – ale to je samozřejmě spíš jen technická záležitost.

Korespondence T. G. Masaryka se staročechy je vydána s velkou pečlivostí i znalostí věci. Úvodní studie shrnuje – především na základě vydávaných listů – dobové politické události, hlavně vyjednávání staročechů a realistů. (Krátký text o českých elitách a jejich proměnách představuje nepochybně pozůstatek z grantové studie, v tomto kontextu se mi zdá poněkud neústrojně zařazený.) Proč se ale v tomto textu nemluví více o univerzitě či České akademii, jimž je věnována také dost velká pozornost? Čtenář by možná také přivítal, kdyby se v úvodním textu více představily některé méně známé osobnosti, které však v této korespondenci hrají klíčovou roli. Tím myslím samozřejmě především Kvíčalu, který přece jenom měl i některé dobré stránky, které osvědčil právě při vyjednávání o univerzitě. Ale i jeho nechvalně známé schopnosti pomocí známostí ovládat vědecké instituce by stály za analýzu.

Druhá kniha, věnovaná korespondenci T. G. Masaryka s historikem, vysokým rakouským úředníkem a nakonec i ministrem Antonínem Rezkem, obsahuje 104 položky, převážně dopisy, ale rovněž i dopisnice či navštívenky. Protože se oba protagonisté osobně stýkali v Praze a později, včetně doby, kdy Rezek působil ve Vídni, jejich vztahy zase výrazně ochladly, máme k dispozici většinou jen krátké vzkazy, týkající se redakčních záležitostí (Rezek se podílel na vydávání *Athenaea* i *Času*), intervencí za studenty či žadatele o zaměstnání ve školství. Obecně lze říci, že Rezek se v tomto směru opravdu snažil a zejména českým vysokým školám (jmenovitě brněnské technice) velice prospěl. Snad na okraj by bylo možno dodat, že když Masaryk doporučoval chemika Františka Walda, vyžádal si ještě hodnocení od Ernsta Macha a Wilhelma Ost-

walda, což svědčí o tom, že vztahy německých a českých přírodovědců byly i v této době korektní, rozhodně více než mezi vědci v humanitní oblasti. Obsáhlejší je korespondence o vydávání listu *Praha*, který začal vycházet v době Jubilejní výstavy 1891. V této souvislosti by bylo možno upozornit na paměti F. V. Krejčího, který v redakci *Prahy* pracoval a jehož svědectví výrazně doplňuje to, co známe z dopisů.

Z korespondence Masaryk – Rezek získáváme tedy nepochybně zajímavé údaje, žádný dopis však neobsahuje nějaké zásadní sdělení o pisateli, adresátovi nebo době. Za relativně nejvýznamnější považuji dopis z léta 1886, který prozrazuje, jak Rezek stál o státní službu. Nedivil bych se, kdyby chladná Masarykova odpověď přispěla k jejich pozdějšímu určitému rozchodu.

Jiří POKORNÝ

Vysídlení Němců a proměny českého pohraničí 1945–1951, dokumenty z českých archivů (Edice VNPČP).

Adrian von ARBURG – Tomáš STANĚK (eds.), *Vysídlení Němců a proměny českého pohraničí 1945–1951: Dokumenty z českých archivů. Díl I.: Češi a Němci do roku 1945 – Úvod k edici*. Středokluky, Zdeněk Susa 2010, 373 s., ISBN 978-80-86057-66-8

Adrian von ARBURG – Tomáš STANĚK (eds.), *Vysídlení Němců a proměny českého pohraničí 1945–1951: Dokumenty z českých archivů. Díl II., sv. 1: Duben – srpen/září 1945: „Divoký odsun“ a počátky osídlování*. Středokluky, Zdeněk Susa 2011, 955 s., ISBN 978-80-86057-71-2

Adrian von ARBURG – Tomáš STANĚK (eds.), *Vysídlení Němců a proměny českého pohraničí 1945–1951: Dokumenty z českých archivů. Díl II., sv. 3: Akty hromadného násilí v roce 1945 a jejich vyšetřování*. Středokluky, Zdeněk Susa 2010, 327 s., ISBN 978-80-86057-68-2

V roce 2010 vyšel první, úvodní díl k dlouho očekávané velké souhrnné edici *Vysídlení Němců a proměny českého pohraničí 1945–1951, dokumenty z českých archivů* (dále jen edice VNPČP) s názvem *Češi a Němci do roku 1945 – Úvod k edici*. V současné době jsou na světě i další dvě části z druhého dílu a to *Díl II., sv. 1: Duben – srpen/září 1945: „Divoký odsun“ a počátky osídlování* a *Díl II., sv. 3: Akty hromadného násilí v roce 1945 a jejich vyšetřování*. Prostřední část II. dílu a avizované díly III, IV a V a VI mají vyjít v následujících letech.¹ Editory a zároveň i autory většiny textů i rešeršních prací jsou Tomáš Staněk, průkopník, dlouholetý badatel na poli vysídlení Němců z Československa a autor stěžejních „odsunových“ syntéz, a spolu s ním mladý, na podobném badatelském poli působící a publikačně velmi plodný švýcarský historik Adrian von Arburg. Vedle obou editorů/autorů se na edici podílela celá řada dalších odborníků a odbornic, zejména na poli archivních rešerší, bez nichž by takto velkolepý projekt nebylo možno zrealizovat. Mezi hlavní spoluautory a spolueditory patří Petr Sedlák, Jiří Topinka, Tomáš Dvořák, David Kovařík, Matěj Spurný a Pavel Maršálek.

1 Díl II., sv. 2 Srpen/září – prosinec 1945: Příprava organizovaného odsunu a postup osídlování; Díl III. 1946: Rok transferu; Díl IV. 1947–1951: Závěrečná etapa migrací a nová realita pohraničí; Díl V. Výsledky migrací – Situace menšin – Kulturně společenské poměry; Díl VI. Soudobý tisk 1945–1951.

Edice původně vznikala v rámci velkého česko-německého projektu, týkajícího se poválečných proměn českého pohraničí, v jehož rámci mělo být vydáno několik publikací. Tento záměr však narazil na nemalé obtíže: „*Ve srovnání s jinými podobnými edičními počiny v České republice i v zahraničí² se na sestavení edice VNPČP podílel pouze malý tým editorů, v němž navíc docházelo ke značné fluktuaci. Zvláště v Německu se ukázalo dosti problematické vyhledat zainteresované spolueditory. I po uplynutí bezmála dvaceti let, kdy jsou české archivy přístupné západním badatelům, se v Německu obtížně hledá univerzitní katedra (ústav) či jiné odborné pracoviště, kde by se ve velkorysejším měřítku zpracovávala látka přímo související s tématem naší edice na základě systematického studia a vyhodnocování archivních materiálů české provenience. Nepoměr mezi solidním vědeckým zpracováním společensky nepochybně významné látky na jedné straně a její jednostrannou interpretací některými vysídleleckými organizacemi či autory blízkými tomuto prostředí na druhé straně, který existuje přinejmenším od 50. let 20. století, je v Německu a zčásti i v Rakousku stále patrný.*“ (s. 23) Právě z těchto důvodů nebylo podle editorů možné pomýšlet na paritní česko-německé složení editorského týmu. Otázkou ale zůstává, zda takové pracoviště v SRN opravdu není, nebo se spolupráci např. s německými odborníky či institucemi nepodařilo zrealizovat. Tématu vysídlení se na německé straně kvalitně a dlouhodobě věnuje např. Detlef Brandes nebo *Collegium Carolinum*.

I samotné vydání prvních dílů provázely mnohé nesnáze, až nakonec došlo k vydání v poměrně malém a relativně mladém nakladatelství Zdeněk Susa, Středokluky. Zasluhou editorů, ale i nakladatele se jedná o velmi seriózně vypadající knihy s velmi kvalitně provedenou pevnou vazbou. Obě doposud vydané části druhého dílu jsou doplněny datovým CD, na kterém jsou umístěny zejména doplňkové materiály (dokumenty z českých archivů, mapy, statistiky, fotografie). Obsah CD je velmi kvalitně a uživatelsky příjemně strukturován a je důležitou součástí edice. Samotný ediční projekt disponuje i vlastními webovými stránkami (<http://www.vnpcp.cz>), kde lze mj. získat informace o základní charakteristice díla a edičním plánu.

První díl edice VNPČP Češi a Němci do roku 1945 – Úvod k edici, je rozdělen do tří částí. Úvodní část velmi detailně pojednává o profilu edice – definuje předmět a cíl, teoretická východiska, tematické vymezení edičního rámce, strukturu edice a složení pracovního týmu. Jedním z charakteristických

2 V Polsku vyšla obdobná edice už před lety a vznikla v polsko-německé spolupráci. Włodzimierz BOROZDZIEJ – Hans LEMBERG, (ed.), „Nasza ojczyzna stała się dla nas obcym państwem...“: Niemcy w Polsce 1945–1950. Wybór dokumentów. 4 sv. Warszawa 2000–2001 (sv. 4. red. Daniel BOČKOWSKI), německojazyčné vydání: „Unsere Heimat ist uns ein fremdes Land geworden...“: Die Deutschen östlich von Oder und Neiße 1945–1950. Dokumente aus polnischen Archiven. 4 sv., Marburg 2000–2004.

rysů edice VNPČP je snaha o udržení tématu v kontextu nejen s předválečnými a válečnými událostmi, ale i v kontextu poválečných proměn a migrací, které se z různých důvodů a různým způsobem odehrávaly v celé Evropě.³ Hned v úvodu jsme seznámeni s tím, jak na migrační kontext nahlízejí editoři: „V novodobých dějinách českých zemí zřejmě neexistuje období srovnatelné s prvními roky po skončení druhé světové války. V této etapě proběhlo nebývalé množství různých procesů, které někdy i natrvalo změnily základní rysy společenského života, politiky, kultury, hospodářství, hodnotových představ a v neposlední řadě též vztah mezi člověkem, krajinou a přírodou. V nemalé míře, jejíž intenzita zůstává z pohledu různých badatelů stále sporná, souvisely tyto velké strukturální změny s přesuny velmi početných skupin lidí. Území dnešní republiky bylo v letech 1945–1951 zasaženo dosud nevídaně rozsáhlými migracemi, jež podstatně ovlivnily složení tehdejšího obyvatelstva. Podle strážlivých odhadů české země během těchto prvních šesti poválečných let opustilo nebo se do nich naopak přistěhovalo, resp. zde změnilo místo svého bydliště, na šest miliónů osob, a to z přímého donucení, pod situačním nátlakem nebo dobrovolně.“ (s. 10) Největší skupinu, která byla nucena migrovat, ať už se jednalo o útěk, nucené vysídlení, či přesídlení pod situačním tlakem, tvořily více než tři miliony obyvatel německé národnosti. Druhá nejpočetnější migrační skupina, která se ovšem přemísťovala z největší části dobrovolně, popřípadě v menší míře pod situačním tlakem, sestávala z obyvatel české národnosti, kteří migrovali z vnitrozemí do vyprazdňovaného pohraničí, popřípadě z českých regionů mimo území státu (šlo o české a slovenské reemigranty). V menší míře se pak přesuny týkaly i osob židovské, rusínské, maďarské, romské a řecké národnosti.

Edice VNPČP se v deklarovaném záměru nemá dotýkat pouze vysídlování německých obyvatel, ale procesu českého, resp. neněmeckého osídlování vůbec: „*Tematické zaměření edice vyplývá ze snahy co nejúplněji dokumentovat kauzálně, geograficky a časově související děje. Nosným pilířem tohoto záměru je přitom propojení dvou procesů, tj. vysídlování a vnitřních sídelních změn, z hlediska jednoho komplexního výzkumného zájmu.*“ (s. 11) Nakolik se vytyčenému rozsahu bude edice VNPČP opravdu věnovat, ukáží až další díly, neboť ty dosud vydané zatím tematizují výhradně nucené vysídlování Němců.

Editoři definují prostorový rámec edice jako české země, tzn. nesledují migrační vlny pokračující za hranice českých zemí. Což je do určité míry škoda, bylo by to zajímavé vybočení z „českočeského“ prostoru, a mohlo by tak konečně dojít k propojení českého a německého „historického diskurzu“. Na druhou stranu edice nevychází z apriorních národních stereotypů

3 Srov. Detlef BRANDES – Holm SUNDHAUSSEN – Stefan TROEBST (eds.), *Lexikon der Vertreibung. Deportation, Zwangsausiedlung und ethnische Säuberung im Europa des 20. Jahrhunderts*, Wien – Köln – Weimar 2010.

vztahujících se k danému období. Při definování teoretických východisek editoři deklarují, že edice sleduje veškeré obyvatelstvo bez toho, aniž by bylo etnicky filtrováno, a chtějí tak naznačit směr, kterým by se měl další výzkum ubírat. Takový záměr nelze než přivítat, neboť etnickým filtrováním a národnostním zaujetím se „rozkrytí“ celé migrační politiky na přelomu čtyřicátých a padesátých let nemůže podařit. Je potěšitelné, že nejen obsah ale i tón dosud vydaných dílů odpovídá této deklaraci. I proto je celý ediční projekt třeba chápat jako pionýrský pokus na dosud málo zoraném poli, na který (jak editoři doufají) bude možné dále navazovat. Hlavním smyslem edice je nesporně „*usnadnit přístup k primárním pramenům týkajícím se dané tematiky a poskytnout současně historickému výzkumu v České republice i v zahraničí nové impulsy, které by mohly přispět k prohloubení dosavadního poznání a obohacení interpretačních forem získaných zjištění.*“ Lze spolu s editory doufat, že výsledky „*vzbudí i zvýšený zájem i mimo úzký okruh odborníků*“ a že se tak zdaří „*při současné záplavě snáze stravitelných a opakovaně vydávaných publikací i mediálních výstupů ovlivnit obsáhlou dokumentací společenské vnímání často kontroverzně diskutovaného tématu.*“ (s. 11)

Edice VNPČP ve svých teoretických částech vykazuje interdisciplinární přístup a pracuje s mnoha sociologickými pojmy, což čtenáři umožňuje na danou problematiku nahlížet ze širšího úhlu. Populační politika je zde uchopována s vědomím, že jednotlivci se k velkým sociálním skupinám mohou sami hlásit, ale mohou být do nich začleňováni i zvnějšku. Jako primární součást populační politiky je předkládán veřejný management identit, tedy usměrňování skupinových charakteristik a identit formou zrovnoprávnění nebo asimilace. Dále pak sídelní politika, kterou editoři chápou jako úředně vynucené, vyprovokované, systematicky podporované nebo alespoň vědomě trpěné sídlení změny či snaha „podvázat“ migrační pohyby (osídlovací politiku a i nucenou migraci) a nakonec za součást populační politiky pokládají i cílenou fyzickou likvidaci. Editoři se chtěli vyhnout příliš zabarvenému výrazu Sudety popř. pohraničí a používají více sociologický než politický pojem sídelní území.

Po chronologické stránce je edice VNPČP vymezena poměrně úzkým časovým rozsahem, to je však podloženo přesvědčivými argumenty: „*Jsme si přirozeně velmi dobře vědomi toho, že události, které jsou v edici VNPČP zachyceny, by z převážné části nebyly myslitelné a realizovatelné bez předchozího dramatického, mnoha tragickými momenty provázaného vývoje v pozdních třicátých letech, v předmnichovské i pomnichovské etapě a především v době okupace a války. O základních rysech německé okupační politiky pojednává, stejně jako o celém dějinném období od poloviny 19. století – jeden z historických úvodů tohoto dílu edice. Dále je nutno podotknout, že k okruhu témat, která souvisejí*

s genezí předmětu našeho zájmu [...] existuje nejen široká nabídka odborné literatury, ale že byly vydány i více či méně fundované edice pramenů. Stejně jako je z historického hlediska naprosto legitimní zaměřit v monografiích i edicích pramenů pozornost přednostně (či výlučně) na tematiky spadající do časového rozmezí let 1918–1945, lze rovněž plně obhájit pojetí předmětu našeho edičního díla.“ (s. 15)

Je smutné, že editoři pocítovali povinnost obhajovat, proč se edice věnuje pouze poválečným dějinám. Žádná obdobná edice na toto téma dosud neexistuje, i odborné literatury k tématu je poskrovnu. Většina zásadních prací navíc vzešla z pera samotných editorů. Pojetí problému ve veřejném prostoru i v odborné diskusi je však přinejmenším sporné. I na poli umění vznikají díla, která téma vysídlení zahrnují do tak širokého kontextu, že jeho samotné zobrazení a problematizace téměř nedostává prostor. Příznačný je v tomto směru film Juraje Herze *Habermannův mlýn*, který byl avizován jako film, jenž odkryje historická tabu. Režisér se však snažil o objektivizaci kontextu natolik, že film působí spíše jako kapitola z učebnice dějepisu mezi léty 1937–1946, ovšem s tou výhradou, že na učebnici se ve filmu objevilo příliš mnoho nepřesností. Soudě dle zkušenosti režiséra Pavla Štingla, autora dokumentárního filmu *Jakou řečí mluví Pánbůh*, vyvolávají příběhy o českých Němcích, které nejsou zabaleny do kontextu protektorátní nacistické politiky, stále negativní emoce. Téma českých Němců a jejich vysídlení se v české společnosti sice diskutuje s různě dlouhými přestávkami už od šedesátých let, ale málokdy bez českých nacionalistických předsudků.

Kromě přesvědčivého vymezení tématu editoři deklarují problémy, jimž se edice explicitně nevěnuje. Edičně zde není pojednáno např. zhroucení německé okupační správy, přijetí vysídlenců v Německu a Rakousku, poválečné retribuce etc. Editoři se výše zmíněným tématům nevěnují zejména z důvodu udržení vlastního tématu edice a také proto, že by si daná témata zasloužila, vzhledem ke svému významu i míře nezpracovanosti, edici samostatnou.

Druhá část prvního dílu, nazvaná *Historické předpoklady*, pojednává o základních údajích týkajících se území, obyvatelstva a územně správního členění Českých zemí. Jedná se souhrnný a zároveň velmi detailní popis, který je sám o sobě velkým přínosem a může sloužit nejen jako úvod k edici, ale nesporně ob stojí jako původní odborný příspěvek. Následuje co do formy „klasický“ historický úvod na téma Češi a Němci od poloviny 19. století do konce druhé světové války. Po obsahové stránce však text zohledňuje nejnovější výzkumy a přístupy a v poznámkách pod čarou se nachází nespočet odkazů na literaturu české a německé provenience. V tomto směru edice VNPČP rozhodně slouží jako zásadní úvod do tematiky a rozcestník k dalším pramenům i literatuře.

Třetí část prvního dílu se týká metodických východisek a bilancuje dosavadní stav a relevanci výzkumů, jež se dotýkají tématu a předmětu edice VNPČP, přičemž je zde pojednáno o zásadních edicích pramenů k soudobým dějinám. „*Z heuristického hlediska lze cíl našeho projektu upřesnit následovně: chtěli jsme provést systematické a přitom maximálně vyčerpávající vyhodnocení v České republice dostupné archivní dokumentace, jež se přímo vztahuje k sledované historické látce. Záběr rešeršních prací lze považovat za poměrně rozsáhlý, a to i ve srovnání s jinými, třeba šířeji koncipovanými edičními projekty. Bez nadsázky je možno konstatovat, že pokud jde o dané téma, nebyl dosud v rámci specializovaného historického výzkumu v celostátním měřítku podniknut srovnatelný pokus o prozkoumání a zpřístupnění relevantních písemností uložených v českých archívech.*“ (s. 257)

Na závěr úvodního dílu věnují editoři prostor vlastním edičním zásadám, pramenně základně a použité terminologii. Edice byla tvořena na základě čtyř hlavních kritérií:

- časové kritérium: duben 1945 – prosinec 1951
- teritoriální kritérium: české země
- provenienční kritérium: prameny dostupné ve veřejných archívech
- věcné kritérium: snaha o zdokumentování životních podmínek různých skupin obyvatelstva přítomného na exponovaných sídelních územích, a to v těsné vazbě na vůči nim zaměřenou politiku státu a interakce všech zúčastněných aktérů.

Úvodní svazek pak uzavírá velice zajímavá pasáž, ve které editoři uvažují nad použitou terminologií, vědomi si toho, jak používaný jazyk úzce souvisí s utvářením českého dějinného narativu, tedy s tím, jak na minulost nahlížíme. Dosud i v odborné terminologii užívané pojmy (jako je na české straně *odsun/dobrovolný odsun* a na německé *vyhnání*) jsou dle editorů příliš politicky zatížené. Proto se jim snaží vyhnout a používat neutrálnější a zároveň procesu samému více odpovídající pojmy jako je *nucené vysídlení/vysídlení/nucené vystěhování*. Výrazy typu *divoký odsun/organizovaný odsun* považují za vyloženě zavádějící a navrhují používat *mezinárodně nedohodnuté nucené vysídlení a mezinárodně dohodnuté nucené vysídlení* v přeneseném smyslu „postupimské“. Edice dokládá, že jak za mezinárodně nedohodnutým, tak za mezinárodně dohodnutým vysídlením stála čsl. vláda, i když často pouze nepřímou, pro mezinárodně nedohodnuté vysídlení neexistovalo žádné zákonné nařízení, „jen“ spousta vyhlášek. Editoři jsou si dále vědomi problematičtějšího pojmu „minorita“, ale rozhodli se ho přesto pragmaticky používat, stejně tak odvozeniny od slova Sudety a pohraničí. Nicméně dobovou podmíněnost těchto pojmů chtějí reflektovat alespoň používáním uvozovek.

Za vlastním textem prvního dílu nechybí popis způsobu řazení dokumentů, vymezení kritérií pro elektronické publikování dokumentů, regesta –

údaje o uložení, vyhotovení a dochování dokumentu, zásady při přepisování, publikování cizojazyčných dokumentů, zásady pro vypracování poznámkového aparátu, seznam zkratk, citované literatury a pramenů. Skutečnost, že edičnímu úvodu je věnován celý svazek, bezesporu svědčí o ambicióznosti celého projektu.

První část druhého dílu (VNPČP *Díl II., sv. 1: Duben – srpen/září 1945: „Divoký odsun“ a počátky osídlování*) už má charakter edice. Publikace o 955 stranách je rozdělena do několika částí. Kniha začíná ediční poznámkou, vymezující téma dokumentace a pramennou základnu svazku, komentován je výběr pramenů a opět naznačeny možnosti budoucího výzkumu (zejména to, jaké fondy dosud čekají na odborné prostudování nebo stále ještě nejsou přístupné ani odborné veřejnosti). Následujících 200 stran věnují editoři dokumentům z prvních poválečných měsíců – východiskům a hlavním aktérům poválečného dění a německému i ostatnímu „státně nespolehlivému“ obyvatelstvu. Vedle toho jsou v textu zpracovány a popsány zákonné a jiné podklady pro vysídlení a kategorizace Němců – specifické postavení vybraných skupin, postupné oklešťování jejich práv, konfiskace majetku, restrikce omezující je v každodenním životě, nasazení na nucené práce, internace či retribuice. V neposlední řadě je zde popsána nálada a projevy odporu německého obyvatelstva, role vlády v celé „odsunové“ kauze, úloha civilních orgánů, význam postupimské konference, přístup politických stran k vysídlení, počátky osídlování sídelního území, národní správa, repatriace a reemigrace. Tematizace velmi těžce metodologicky sledovatelné „nálady“ je jedním ze zásadních přínosů této edice, doposavad se bylo možné s tímto přístupem setkat spíše v cizojazyčné odborné literatuře, přínosem je to nejen z hlediska obsahového, ale zejména z hlediska podpoření zásadního metodologického trendu. Stejně jako výše zmíněný historický úvod v prvním dílu edice, i zde se jedná o velmi zajímavý odborný text, který přináší nejen shrnutí toho, co již o vysídlení Němců bylo napsáno, ale přináší i nově formulované poznatky.

Třetí, nejobsáhlejší část (cca 600 stran) pak představuje vlastní edici, v níž je v tištěné verzi zachyceno 403 dokumentů s bohatým komentářem. I tento díl je samozřejmě opatřen obsáhlými křížovými rejstříky a přílohami.

Třetí část druhého dílu (VNPČP *Díl II., sv. 3: Akty hromadného násilí v roce 1945 a jejich vyšetřování*) má 327 stran. Oddíl je opět uvozen ediční poznámkou, načež následuje cca třicetistránkový historický úvod o aktech hromadného násilí na tzv. státně nespolehlivém obyvatelstvu v českých zemích. Za text jsou zařazeny dokumentační fotografie a mapy. Hlavní oddíl tvoří 95 vybraných a opět komentovaných dokumentů rozdělených na obecné a vybrané případy, celkově o rozsahu 270 stran včetně rejstříků a příloh.

Edice VNPČP je rozhodně velkolepým pokusem přispět k výzkumu poválečných migrací, ať už nucených, mezinárodně dohodnutých či mezinárodně nedohodnutých, situačně podmíněných i těch dobrovolných. Materiál představuje komplexní popis problematiky a obsahuje velmi detailně a rozsáhle zpracované odkazy na literaturu, bilanci výzkumu a v neposlední řadě komentované archivní prameny zejména celostátního významu. Doposud vydané díly vycházejí z dříve publikovaných prací Tomáše Staňka a Adriana von Arburga. Lze jen doufat, že se editoři stejně kvalitně a s kritickým odstupem zhostí i připravovaných dílů týkajících se osídlování sídelního území – českého pohraničí. Zatím se jim rozhodně dařilo dostát parafrázi notoricky známého výroku Leopolda Rankeho (k němuž se editoři sami vztahují), totiž pokusit se přispět pečlivě zpracovanou dokumentací problému k pochopení toho, „*jak tomu většinou skutečně bylo.*“

Tamara NOVÁKOVÁ

Věra BROŽOVÁ, *Karafiátovi Broučci v české kultuře.*

Praha, ARSCI 2011, 143 s., ISBN 978-80-7420-018-2

Na první pohled by se mohlo zdát, že rozbor Karafiátova vyprávění „ze života hmyzu“ není nosný námět pro knihu. Věra Brožová ovšem čtenáře brilantně přesvědčí o opaku. Její karafiátovská studie je poutavá, zajímavá a v neposlední řadě napsaná krásnou češtinou. Autorka dovede svůj příběh také zasadit do širšího literárního i historického kontextu, což bohužel nebyvá u podobných prací častým jevem.

Brožová nejprve líčí poněkud opožděný vstup *Broučků* do dětských srdcí. Ačkoliv knížku vydal anonymně evangelický farář Jan Karafiát, „pěkný muž živých pohybů a chůze hladké“ (s. 43), už v roce 1876, pro veřejnost tyto svatojáanky objevili až Jan Herben a Gustav (Gamma) Jaroš v první polovině devadesátých let 19. století. Kniha se následně stala bestsellerem. Původní vynechání Karafiátova jména nevyplývalo ani tak z autorovy přehnané skromnosti, ale – jak dokládá Brožová – z autorova příklonu k Beuronské škole, v jejíž intencích „považoval za hlavní výsledek, který by nebyl možný bez Božího úradku a [kdy] autorská individualita se jeví jako nepodstatná.“ (s. 33)

Ne všichni ale projevovali takové nadšení jako Herben a Jaroš. Rozpaky budil nejen text sám, ale i autorova anonymita. Karafiát se pochvaly nedočkal ani od Tomáše G. Masaryka, který ho dokonce (a myslím, že ne neprávem) osočil z „*protestantského klerikalismu*“ (s. 53). Karafiát za to pozdějšího prezidenta pokládal za „*světáckého konvertitu*“ (s. 54).

Jan Karafiát byl zajímavou postavou. Pocházel z Jimramova na Českomoravské vysočině a v kraji svého dětství – v Hrubé Lhotě – působil po dokončení studií (1875–1895), kde také vytvořil své neznámější dílo. Rozhodně to ale nebyl žádný venkovský farář z horského kraje, kde dávají lišky dobrou noc. Studoval nejprve u piaristů v Litomyšli, pak na evangelickém gymnáziu v Güterslohe ve Vestfálsku, nejvíce ho ovlivnil pobyt v Edinburghu v roce 1871 a seznámení s tamní Skotskou svobodnou církví. Význam návštěvy Skotska zdůrazňuje i ve svých pětidílných *Pamětech spisovatele Broučků*. Uchvácení „*skotskou praxí bezvýjimečné církevní kázně*“ se myslím odrazilo i v pojetí vyprávění o životě malých protagonistů z hmyzí říše. Ještě víc na něj zapůsobila paní Johanna Dennistoun Buchanan of Auchentorlie, starší dáma ze skotského šlechtického rodu, která se stala jeho „*mateřskou přítelkyní*“, celoživotní rádčyní a podporovatelkou. Jí jsou také *Broučci* dedikováni. Za své hlavní poslání ale pokládal kněžské působení. Zejména v Hrubé Lhotě si připadal jako skutečný misionář, když šířil víru i osvětu mezi zdejšími chudými a z části negramotnými obyvateli. V době první republiky se stáhl do ústraní, zejména

kvůli tomu, že se názorově zcela rozcházel s novou českou protestantskou unií. Mladší evangelíci se přesto k němu snažili nalézat cestu. Marně.

Přestože populární modlitba *V podvečer tvá čeládka* je ve skutečnosti text známý z evangelických i katolických kancionálů už od 16. století, v Karafiátově textu se zbožní broučci nespravují řádem žádné konkrétní církve. Nemají konkrétního kněze, ale směřují přímo k Bohu. Dokonce se nikde ani nevyskytuje odkaz na Ježíše Krista, jen Boha obecně – i proto je text pokládán za nadkonfesijní, nebo interkonfesijní. Jak upozorňuje Brožová, svým přístupem připomíná Karafiát panteistický pohled na přírodu.

Broučci, kteří byli dětskou literaturou zcela nového typu, se stali dokonalým bestsellerem. Žádná jiná kniha se nedočkala tolika vydání a jistě i celkový počet vytištěných knih je rekordní. Zbožní svatojánci pak promluví v rozhlase a ožili ve filmu i v televizi. Tomuto tématu věnuje Věra Brožová další část své studie (*Druhý život Broučků v knize a jiných médiích*).

Brožová postupně mapuje snad všechna česká vydání a podrobněji se zastavuje u těch nejzajímavějších. K nim patří bezesporu i první ilustrovaná edice, kdy k výtvarnému provedení byl přizván tehdy mladý žák Alfonse Muchy Vojtěch Preissig. Mezi dalšími význačnými malíři, kteří se podíleli na dalších a dalších vydáních, zmíním alespoň Josefa Weniga, Ondřeje Sekoru, Otakara Štáfla či Marii Fischerovou-Kvěchovou. Nejvíce možná zaujalo ztvárnění Jiřího Trnky, jehož *Broučci* spatřili světlo světa poprvé v roce 1940.

Brožová píše o četných cizojazyčných překladech, *Broučcích* mluvících z rádia, gramofonových desek i novějších médií, objevujících se v divadlech, tančících, zpívajících, modernizovaných, karikovaných... Zaoobírá se pohledy autorů různých předmluv i parazitujících škůdci, produkujícími tzv. upravená vydání. Obdivně glosuje předmluvu Jana Skácela k vydání z roku 1967. Tento velký básník mj. zdůraznil, že Karafiát uvedl do dětské literatury smrt, aniž by děti polekal.

Dnes už jen komicky působí ruská verze, kterou pořídil ideolog (pozdější disident) Arnošt Kolman a jeho manželka Jekatěrina Konejeva v roce 1947. Slova úvodem přidal Zdeněk Nejedlý. Z *Broučků* byli najednou téměř ateisté a Jan Karafiát, evangelický kněz, byl nositelem pokrokových husitských tradic. Nejedlý v *Broučcích* vyzdvihl „*ducha humanismu, který je společný všem civilizovaným a kulturním národům nezávisle na jejich rase, náboženství, ducha, který tak plně rozkvetl v Sovětském svazu.*“ (s. 83)

Věra Brožová k tématu shromáždila obrovské množství informací. Z textu je zjevné, že rozumí nejen umění literárnímu, ale i výtvarnému či divadelnímu. Nejenže se spolehlivě pohybuje v Karafiátově díle a v okolnostech, které se promítly do autorova života, ale podařilo se jí jak vhléd do celkového ducha doby vzniku *Broučků*, tak do kulturního klimatu dalších desetiletí

(v rozmezí bezmála půldruhého století), kdy vycházela nová vydání.

Nakonec si dovolím osobní vyznání: ačkoli k samotným *Broučkům* příliš vřelý vztah nemám, kniha Věry Brožové se mi naopak velmi líbila.

Alžběta ČORNEJOVÁ

František ŠÍSTEK, *Junáci, horalé a lenoši. Obraz Černé Hory a ČernoHORCŮ v české společnosti 1830–2006.*

Praha, Historický ústav AV ČR, v. v. i. 2011, 292 s., ISBN 978-80-7286-184-2

Kniha Františka Šístka vychází z jeho dizertační práce a zdaleka by nemusela být určena jen balkanologům či posledním zbytkům českých slovanofilů. Malý balkánský státek představoval překvapivě pestrý zdroj inspirací a námětů pro české umělce, publicisty a ve druhé polovině 19. století i pro těžce zkoušenou českou politiku, která oproti nezávislým ČernoHORCŮM zažívala období neúspěchů či pouhých „drobtů“. Právě analýza optiky, jíž sledovaly drsnou a hornatou enklávu různorodé osobnosti českého veřejného života v posledních dvou staletích, se stala předmětem Šístkova zájmu. Autor se přitom na své téma soustavně připravoval studii publikovanými zejména na stránkách *Slovanského přehledu* či jiných slavistických periodik včetně těch černoHORSKÝCH.¹ Nutností byl též průnik do složitých dějin Černé Hory, jež Šístek českému čtenáři již dříve zpřístupnil v menší práci *Černá Hora*.²

Vědecká práce založená na rozkrývání „obrazů druhého“, na identifikaci a interpretaci historických mýtů či na sledování druhých životů zajímavých osobností je poměrně atraktivní a potřebná. Neméně důležité je vedle toho i zjišťování ideologických a ahistorických nánosů, které se na mnohá témata v minulosti usadily a na něž je bohatá nejen naše společnost. Šístek se snaží tyto snahy po revizi historických stereotypů naplnit a není náhodou, že příznivou půdu pro svou látku našel právě v prostředí Fakulty humanitních studií. Na půdě nejmladší fakulty Karlovy univerzity totiž již nějakou dobu rezonují témata spojená s Balkánem a s emancipací malých národů střední, východní a jižní Evropy. Mnozí tamější pracovníci navíc mají blízko k historické antropologii a etnologii.³ Možná právě rozmanité působení všech těchto vlivů mělo za následek skutečnost, že Šístkova práce není dílem výhradně historickým, ač by se tak mohlo na první pohled zdát, zvláště když kniha vyšla pod egidou Historického ústavu AV ČR. Jak dokládá autorův rozbor pramenů a literatury, bohatým inspiračním zdrojem byla vedle klasických historických prací také literatura balkanologická, kulturně antropologická či literárněhis-

1 Nejčastěji v podgorické *Matici*.

2 František ŠÍSTEK, *Černá Hora*, Praha 2007, 126 s.

3 Předchůdce FHS UK, Institut základů vzdělanosti, vydával už v letech 1992–1999 řadu třinácti sborníků *Lidé a města*, kde se objevilo hned několik studií na téma českého obrazu Jihoslovanů, ale i jiných balkánských národů. Sborník nyní vychází jako recenzovaný časopis. V obou mutacích se rozhodujícím způsobem projevovala Šístkova školitelka etnoložka PhDr. Mirjam Moravcová, DrSc. Na FHS UK také působí prof. Miroslav Hroch, který se mimo jiné zabýval emancipačními snahami evropských národů v 19. století a Šístkovi oponoval zde recenzovanou dizertací.

torická. Hned na úvod pak Šístek konstatuje, že zatímco v jiných částech Evropy byl Balkán jako celek vnímán spíše negativně, v českém prostředí tomu bylo právě naopak, což se zářně ukazuje na vztahu k Černé Hoře a jejím „junákům“. Vedle širokého pole metodologických možností měl František Šístek exkluzivitu svého zpracování zajištěnu tím, že nikdo před ním se obrazem Černé Hory nezabýval. Navíc mu byla k ruce bohatá bibliografie českých prací o Černé Hoře z let 1801–1991.⁴

Přes tyto výhody vykazuje Šístkova práce několik problematických momentů, které pozitivní dojem z informačně i jinak velmi zajímavého textu narušují. Příběh obrazu Černohorců v české společnosti je navržen na poměrně široké časové pole (1830–2006), jehož vymezení je ale do značné míry iluzorní, a to na obou svých koncích. Není totiž jasné, proč byl za hranici obrazu Černohorců vybrán zrovna rok 1830, když první kniha o Černohorcích u nás vyšla v roce 1837, navíc nikoli z pera českého autora.⁵ Ostatně Šístek sám píše, že „*vlastní český diskurs o Černohorcích*“ (s. 33) začíná až povídkou Prokopa Chocholouška *Černohorci z roku 1843*, která navíc představuje „*spíš snění*“ (s. 35) o tomto malém národu než reálnou reflexi vzájemných vztahů. I poslední tři kapitoly Šístkova pojednání, věnované Černé Hoře v rámci Jugoslávie po roce 1918, se čtenáři mohou jevit jako uměle nastavované. V tomto období se totiž vnímání Černé Hory celkem logicky rozplývá v mnohem širším spektru nově vzniklé Jugoslávie. Nic na tom nemění ani komunistické období obou států ani pověstná výjimka potvrzující pravidlo v podobě zfilmované Werichovy pohádky *Tři veteráni* z roku 1983. V tomto populárním námětu lze zcela jistě odhalit dnes již těžko rozpoznatelnou inspiraci Černou Horou knížete a později krále Nikoly, což také Šístek bohatě dokládá. Trochu překvapivě si však nepokládá otázku, kde a jak Jan Werich k námětu přišel a jak to rozpoznali Zdeněk Svěrák a Oldřich Lipský, kteří stáli u filmové verze (oba tvůrci dokonce přidali četné černohorské motivy, které u předlohy chybí /srov. s. 209/).

Šístkova hodnocení nedávného stavu Černé Hory, tedy období devadesátých let a po začátku třetího milénia, bohužel poměrně rychle stárnou. Přesto představují zajímavý dokument doby. Současný návštěvník hornatého balkánského státečku na příklad již zdaleka nepozoruje hromady odpadků na veřejných místech a také obraz příslovečné lenosti je již častěji spojován s jinými národy jižní Evropy. Šístkova nezřídka trefná analýza soudobých obrazů Černohorců, po hříchu málo srovnávaná s obdobnými představami před sto

4 Zdenka RACHŮNKOVÁ – Michaela ŘEHÁKOVÁ, *Crnogorska bibliografija 1494–1994, tom IV, knjiga 3, Bibliografija o Crnoj Gori na češkom jeziku 1801–1991*, Cetinje 1993 (2 svazky).

5 Vuk Stefanovič KARADŽIČ, *Montenegro und die Montenegriner*, Stuttgart 1837, 114 s. Šístek počet stran neuvádí a v názvu knihy chybí německý člen *die*.

lety (mnohá hodnocení jsou totiž příbuzná), však není a nemůže být jádrem recenzované práce. Tím je období zhruba od čtyřicátých let devatenáctého století do roku 1918. Tuto část Šístkovy knihy lze hodnotit jako nejpřínosnější, byť ani zde se nevyhneme občasným výtkám pramenícím zejména z absence srovnávací analýzy a ze skutečnosti, že témata jsou za sebe řazena přísně chronologicky a často bez širšího kontextu. Domnívám se, že tematický přístup by býval mohl poskytnout pestřejší poznání problematiky. Autorovi by to navíc umožnilo vypustit uměle a trochu násilně nastavované kapitoly 9 až 11, které se zabývají českým vnímáním Černé Hory v její jugoslávské éře.

Těžiště Šístkových analýz spočívá v rozboru povídek, článků, cestopisů a také uměleckých děl, v nichž nějakým způsobem rezonovalo téma Černé Hory a jejich obyvatel. Mezi autory analyzovaných děl patří na příklad malíř Jaroslav Čermák či literáti Vítězslav Hálek, Siegfried Kapper nebo Eliška Krásnohorská. Možná by stálo za to porovnat jejich pohled s poněkud realističtějšími zprávami cestovatelů z období druhé poloviny 19. století, jako byl Vilém Dušan Lambl nebo diplomat Jan Vaclík. Dominantní osobností v procesu vytváření českého obrazu Černé Hory byl však publicista a konzervativní slovanofil Josef Holeček. Šístek připomíná téměř třicet knih, které Holeček jihoslovanské tematice věnoval, a jím předkládané otisky černoohorského prostředí analyzuje nejpodrobněji. Holečkovo velmi pestré dílo, v kterém nejvíce rezonují slovanská vzájemnost a Černoohorci jako možný vzor pro Čechy, jimž občas pravé junáctví chybí, je Šístkem vnímáno v kontextu dobové snahy o posílení národa novými hodnotami či historistním odhalováním vzorů v slavné národní minulosti (s. 93). Šístek se občas snaží Holečka rehabilitovat, což je ovšem na příklad v souvislosti s temnější stránkou povahy excentrického slovanofila poněkud obtížné. I Šístek upozorňuje na Holečkovu fascinaci „*konkrétními projevy válečné brutality [...] uťatými hlavami, únosy, znásilněním a krví*“ (s. 94), což by, dle mého mínění, docela dobře mohlo korespondovat s i tehdy značnou oblibou bulváru. Holečkovy texty, v nichž dovedl poutavě, morbidně a dostatečně nevkusně spojit násilí s erotikou a exotikou, jistě mohly dobře vynášet, zvláště když v nich uměl dovedně zahrát na nacionalistickou notu. Literátovy aktivity však nemusely být vnímány pozitivně v intelektuálních kruzích. Připomeňme, že na příklad Josef Pekař si po přečtení jednoho z Holečkových článků o české šlechtě do svého deníčku poznamenal, že jde o „*žvást paralytika*“⁶

„*Shrnutím romantické roušky*“ ve vztahu k černoohorské situaci Šístek vzletně nazývá období po roce 1905 (s. 133). Tehdy se zrodila první vlna kritiky, jejíž platformou se stal zejména tisk. Tato změna v doposud všeobecně klad-

6 *Denky Josefa Pekaře 1916–1933*, Josef Hanzal (ed.), Praha 2000, s. 48.

ném hodnocení Černé Hory zcela jistě zapadá do nového ovzduší konfrontace a polemiky, které je pro českou společnost na přelomu 19. a 20. století typické. Tuto souvislost by bývalo bylo vhodné připomenout třeba na příkladu české historiografie, která tehdy prožívala jedno z nejpłodnějších období a i v rámci její produkce vznikala díla spojená s Balkánem. Šístek jen letmo uvádí jméno Jaroslava Bidla, avšak zvláště v českém prostředí, v němž historici vždy požívali značného vlivu, by se možná dal najít nějaký hlubší otisk témat spojených s Černou Horou. Nesmírně zajímavé období ve vztazích Čechů a Černořců spadá do válečných let. Šístek se věnuje jak ohlasům válek balkánských, tak samozřejmě též konfliktu z let 1914–1918. Jeho popisy nabízejí často zcela nové perspektivy. Přesto se ani zde (zejména u Velké války) nevyhneme dojmu, že autor mohl tématu věnovat podstatně více prostoru. Český obraz válčící Černé Hory tvoří pouhých devět stran textu, jež bohužel stojí v podstatě jen na třech vzpomínkových knihách. Je to jisté zklamání, když na příklad víme, že z černořského Kotoru pocházel Radola Gajda a v rakousko-uherské armádě v Černé Hoře sloužili S. K. Neumann nebo Konstantin Biebl, který tehdy jen o vlásek unikl popravě z rukou místních povstalců.

Na závěr, ovšem nikoli v poslední řadě, si dovolím přidat několik výtek jazykových. Šístek se občas uchyluje k používání nevhodných anglicismů,⁷ hovorových výrazů⁸ nebo zbytečných cizích tvarů.⁹ Větším problémem je ale bezbřehá inflace slova *diskurs*, které Šístek dokáže umístit na jednu stránku i osmkrát (s. 241), byť jde o výraz co do obsahu značně proměnlivý, a tudíž problematický. Také použití spojení *mentální mapa* (s. 165) se jeví v Šístkem uvedeném smyslu jako zavádějící, neboť myšlenkové či mentální mapy jsou výsledkem grafického znázornění vlastního myšlení a terminologicky spadají spíše do oblasti pedagogiky.

Přes uvedené výhrady však lze konstatovat, že Šístkova kniha je nabitá poznatky z dějin vzájemných vztahů. Mnohem spíše než obraz Černé Hory a Černořců jsou v ní ale ukázány rozmanitosti našeho vnímání jinačnosti a cizího, recepce odlišné kultury v kontextu vlastního kulturního a intelektuálního vývoje. Mám však za to, že období od čtyřicátých let 19. století do konce první světové války, jež tvoří jádro práce, skýtá ještě mnoho látky pro detailnější analýzu.

Václav NÁJEMNÍK

7 Např. „V meziválečném období, kdy došlo k *revivalu* zájmu o Čermákovo dílo...“ (s. 62).

8 Např. spojení „*zřetovaný Černořec*“ (s. 98).

9 Na vzniku obrazu Černořců se spíše mohli podílet „tvůrci“ než „kreatoři“ (s. 62).

Ivo PEJČOCH, *Fašismus v českých zemích 1922–1945, Fašistické a nacionálněsocialistické strany a hnutí v Čechách a na Moravě.*

Praha, Academia 2011, 509 s., ISBN 978-80-200-1919-6

Problematika českého fašismu patří v české historiografii, především té politopadové, k hojně zpracovávaným tématům. Můžeme zde jmenovat práce Tomáše Pasáka, Miroslava Gregoroviče, Jany Čechurové, i velmi rozporuplné texty Milana Nakonečného. Rozhodně se však nejedná o téma vyčerpané, ba naopak – v souvislosti s plíživou fašizací našeho veřejného života je stále aktuálnější.

Ivo Pejčoch z Vojenského historického ústavu se pokusil vyličit historii fašistických a nacionalistických hnutí první a druhé republiky i období protektorátu. Jeho práci je však třeba vnímat i v kontextu toho, co již bylo o historii českého fašismu na domácí půdě napsáno. Tady se Pejčoch kromě výše zmíněných autorů odvolává na *Velké dějiny země Koruny české* (Klimkovy, Kuklíkovy a Gebhartovy), Kvačkovy práce o Národní obci fašistické a mnichovské krizi, na Moulisovy „gajdovské“ studie a některé další autory. V mnohem menší míře se opírá o zahraniční literaturu, zabývající se fašismem. Odkazuje pouze na memoáry Mussoliniho zete a italského ministra zahraničí Galeazza Ciana, Paxtonovu *Anatomii fašismu* a syntézy *Dějiny Itálie* a *Dějiny Německa*, což je jako teoretický podklad studia specifik české formy fašismu očividně málo.

Kniha mne v řadě ohledů spíše zklamala. Zarazil mne již samotný autorův přístup k tématu. Fašismus jako společenský jev je velmi komplexním problémem, zahrnujícím kromě politického rozměru i otázky sociologické a filozofické. Na prostor myšlenkového zázemí a ideologie fašismu však autor zcela rezignoval, a jeho líčení se tak zůstává na pouhé faktografii. Když Pejčoch barvitě líčí nejrůznější „teroristické“ a pouliční akce jednotlivých skupin, nezapře v sobě vojenského historika – a to se všemi klady a zápory, které s sebou toto oborové „zatížení“ nese. Pejčoch kupříkladu podrobně popisuje výběr krojů a uniforem, aniž by se však zaobíral využitou symbolikou nebo propagandistickým rozměrem fašistických aktivit. K interpretaci českého fašismu ovšem tyto vnějšíkové popisy zdaleka nestačí. V porovnání s texty Tomáše Pasáka je Pejčochův náhled značně zúžený. Tam, kde Pasák bohatě vykreslil problémy společenského a politického života v československé společnosti dvacátého století, odkazuje Pejčoch na pouhé historické výseky bez vztahu k širšímu kontextu. Přinejmenším překvapí, že kniha téměř opomíjí dopady hospodářské krize ve třicátých letech, které ovlivnily společenský vzestup fašismu v celoevropském kontextu, a nepokouší se o sebemenší komparaci či vykreslení specifik reakce českých fašistů na dopady krize.

Členění knihy pokládám i přes zvolený chronologický rámec za poměrně nepřehledné. Po „povinném“ úvodu do fašismu a nacismu v Itálii a Německu následuje jádro textu, totiž chronologicky uspořádané kapitoly o jednotlivých fašistických a nacionalistických organizacích, od prvorepublikových Červenobílých, přes Národní obec fašistickou a Vlajku až po kolaborantská uskupení protektorátu. Pokud má však být kniha určena i pro laického čtenáře (a předpokládám, že tomu tak je), měl by autor podrobněji zasadit jednotlivá hnutí do rámce politických systémů, ze kterých se rodila a v nichž působila. O předělech mezi první a druhou republikou, či druhou republikou a protektorátem se sice dozvíme v rámci jednotlivých kapitol, takto podávané informace však vedou pouze k chaotičnosti a neuspořádanosti. Domnívám se, že laik by více uvítal, kdyby autor nabídl alespoň stručný syntetizující exkurz do československého politického vývoje od dvacátých let po protektorátní období. Pejčoch sice řadí za sebou jednotlivá hnutí v chronologickém sledu, měl by však více popsat dějinné pozadí, z něhož jednotlivá fašistická hnutí vyrůstala. Některá témata mohl také pojednat v rámci jedné kapitoly dohromady (v knize je například na mnoha místech roztrženo několik kapitol o vzájemně si konkurujících Svatoplukových gardách).

V úvodu věnovaném nacismu a fašismu v Německu a Itálii Pejčoch opakuje pouze všeobecně známá fakta o vzestupu obou režimů. Jiná hnutí, hlásící se k fašismu, neměla podle jeho názoru na vývoj české krajní pravice zásadní vliv (s. 22). Pejčochova studie se proto nevěnuje kupříkladu domácí reflexi španělské občanské války; opomenuty zůstaly také kontakty vlajkařů s polskou krajní pravíci za Beckova režimu. Jádro knihy tedy zachycuje jednotlivá česká fašistická uskupení, přičemž se autor nevyhýbá ani některým komickým aspektům jejich činnosti. Za zmínku stojí pasáž z kapitoly o hnutí Červenobílých, v níž je připomenuta historka o výstupu jeho členstva na Javorinu, kde hodlali národovci demonstrovat za neměnnost československo-polských hranic. Slovtutná „vlastenecká“ výprava však ztroskotala na neznalosti geografie rodného území, a změnila se tak v bezcílné bloudění (s. 33–34).

Nejobsáhleji se Pejčoch pochopitelně věnuje Národní obci fašistické a osobnosti jejího vůdce, generála Gajdy. V obsáhlé podkapitole se zabývá tzv. židenickým pučem (nepovedeným pokusem moravských fašistů zmocnit se židenických Svatoplukových kasáren a odstartovat tím „národní revoluci“) a jeho interpretací. Pejčoch, ve snaze „*demytizovat tuto v novodobých dějinách ojedinělou událost*“ (s. 74) pracuje s několika desítkami policejních i soudních materiálů a protokolů. Na povahu a význam židenického puče není mezi historiky jednotný názor. Jádrem sporů pak zůstává úloha generála Gajdy v této akci, včetně otázky, zda byl vůbec o celé věci předem informován. Například Miroslav Gregorovič uvádí, že Gajda byl inspirátorem tohoto

puče,¹ Pejčoch se však pokouší doložit pravý opak (srov. s. 74–106). Z jeho líčení pak vyplývá, že hlavním iniciátorem byl psychicky nevyrovnaný bývalý nadporučík Kobsinek a že celé dobrodružství (jehož výsledkem byl mj. jeden mrtvý fašista) bylo jen amatérskou eskapádou několika solitérů. Záhadnou postavou celého puče pak zůstává tajemný kurýr, který měl Kobsinkovi předávat informace Gajdovým jménem, pod heslem „Gajda-granát“. Zatímco Pasák ve svém výkladu počítá s tímto kurýrem jako reálným aktérem dění, pro Pejčocha je jen dodatečně vytvořenou chimérickou postavou. Snaží se jej představit jako produkt Kobsinkova patologického lhaní, které mělo uvrhnout do problémů spoustu nezúčastněných osob. Ačkoliv i Pejčochovy názory se pohybují ve spekulativní rovině, jsou zde zdůvodněny a přesvědčivě dovozovány. Gajda je z osnování puče vyviněn, aniž by Pejčoch podlehl svodům demytizace a líčil jej jen jako nevinnou oběť intrikánské politiky Masaryka s Benešem, jak se o to pokusil Milan Nakonečný.² Přesto Pejčoch v Gajdovi vidí oběť poválečného retribučního soudnictví, kdy dostal vyměřeny dva roky těžkého žaláře. Podle něj tak „zaplatil spíše za svou činnost v období první a druhé republiky.“ (s. 125) Sice se na jiném místě zmiňuje o Gajdově aktivitě bezprostředně po 15. březnu 1939, kdy stál Gajda společně s vlajkařskými radikály a dalšími fašistickými uskupeními u zrodu Českého národního výboru, který měl ambice uchopit moc a ve spolupráci s třetí říší provést „národní očistu“. Ve zmíněném hodnocení ji však opomíjí (srov. s. 203–207). To, že byl Gajda v době protektorátu z politiky vyšachován a jeho syn později zatčen gestapem, na celé záležitosti nic nemění.

Mnoho prostoru věnuje Ivo Pejčoch vlajkařskému hnutí a proměnám jeho politické činnosti. Trochu mne zarazilo, že zatímco při popisu jednotlivých uskupení vyplňuje text medailony často zcela bezvýznamných osobností, v případě Vlajky podstatnější „CV“ scházejí. Autor sice nastiňuje příběh Jana Rysa-Rozsévače a dalších protektorátních činitelů, chybí zde ale podrobnější portréty prvorepublikových vlajkařů – rukopisného apologety Jana Vrzalíka a profesora Františka Mareše, který patřil k intelektuálnímu zázemí této šovinistické organizace. Zatímco u většiny medailonů Pejčoch popisuje osudy konkrétní osobnosti až do její smrti, ve Vrzalíkově případě tento popis zcela chybí. Nic se zde nedočteme ani o jeho politickém myšlení, vycházejícím z katolického tradicionalismu. Autor také mohl více místa věnovat tzv. insigniádě (sporu o insignie Univerzity Karlovy, který vyústil v ostré národnosti

1 „Zejména Gajdovo osvobození bylo na Pražském hradě přijato jako útok na demokratické základy státu, neboť i když se Gajda od puče distancoval, byl právem považován za jeho inspirátora.“ Miroslav GREGOROVIC, *Kapitoly o českém fašismu*, Praha 1995, s. 41.

2 Milan NAKONEČNÝ, *Český fašismus*, Praha 2006, s. 132.

a politické střety), jež je dosud předmětem historických sporů.³ Ačkoli je celá „vlajkařská“ kapitola poměrně obsáhlá (text se podrobněji věnuje i odborovým, mládežnickým a ženským spolkům tohoto hnutí), nepřináší po badatelské stránce žádné nové informace.

Zajímavější je druhá část knihy pojednávající o kolaborantských protektorátních sdruženích, stranách a hnutích – např. organizacích Národopisná Morava,⁴ Český svaz válečníků a Národně socialistická česká dělnická a rolnická strana. Pejčoch zde představuje celou řadu mnohdy marginálních a opomíjených subjektů, kterých působilo v této době velké množství. Jak již bylo výše uvedeno, historii jednotlivých hnutí většinou doprovází portréty jejich představitelů. V knize je přesvědčivě zachycena vzájemná řevnivost mezi protektorátními fašistickými i kolaborantskými spolky.

Národopisnou Moravu vnímá Pejčoch jako velmi bizarní organizaci moravských separatistů, organizovaných kolem Jana Uprky (syna známého malíře, který až do své smrti v roce 1940 toto hnutí podporoval). Toto uskupení se opíralo o slovácké folklórní tradice a usilovalo o připojení k tzv. Slovenskému štátu. Obyvatele Slovácka pak pokládalo za porobené Slováky a jejich úsilí bylo provázeno reminiscencemi na velkomoravskou tradici. Přesto se však jednalo o poměrně nebezpečnou organizaci, spolupracující s gestapem a požívající Frankovy důvěry. Je potom s podivem, jak nízké tresty si její funkcionáři po válce odnesli, Uprka byl dokonce pro „*mdlý rozum*“ osvobozen (s. 262–263). Pejčoch také ze široka pojednává o Českém svazu válečníků, kolaborantské organizaci, sdružující veterány první světové války. Tento svaz, vylučující původně členství legionářů, usiloval také o výchovu mládeže ve velkoněmeckém duchu a organizoval vojenskou pomoc třetí říši. Pozoruhodný je i osud Národně socialistické české dělnické a rolnické strany (známé spíše jako „zelené hákové kříže“) a především jejího předsedy Františka Mlčocha. Ten začínal vojenskou kariéru jako ruský legionář, po předčasném penzionování se ocitl na počátku dvacátých let na radikálních socialistických pozicích, později prošel dráhou klášterního pedagoga a nakonec se stal ztělesněním jednoho z nejodpudivějších případů kolaborace, za níž zaplatil životem.

Poválečným osudem českých fašistů se Pejčoch zabývá pouze sporadicky. Samotnému tématu retribučního soudnictví se nevěnuje a pomíjí i nejnovější li-

3 Zde stojí za připomenutí zcela odlišná interpretace insigniády u T. Pasáka a M. Nakonečného. Zatímco Pasák ve svém *Českém fašismu* poukazuje na analogii mezi šovinismem českých nacionalistických studentů a německým nacismem (s. 148–149), Nakonečný ve své *Vlajce a v Českém fašismu* aktivitu českých nacionalů horlivě obhajuje (a zaštituje se přitom pojednáním Karla Domina *Můj rektorský rok*). Své postoje k insigniádě pak ještě obhajuje na pravicově extremistickém serveru Altermedia, dostupné z: http://cz.altermedia.info/historie/odpovii-na-kritiku-me-knihy-o-ceskem-fasismu_3994.html [citováno 30. 11. 2011].

4 Zde se opírá hlavně o Mezihorákovu studii (František MEZIHORÁK, *Hry o Moravu. Separatisté, iredentisté a kolaboranti 1938–1945*, Praha 1997).

teraturu na toto téma.⁵ V krátkém závěru pak Ivo Pejčoch tvrdí, že „*krajně pravicové strany, které se objevily v letech po sametové revoluci, ač bývají označovány jako nacionalistické či fašistické, nemají přímou návaznost na předválečný a válečný fašismus.*“ (s. 440) Z toho bohužel plyne, že se autor příliš neorientuje v problematice současných ultrapravicových hnutí, řada nacionalistických a fašizujících politických stran se totiž k prvorepublikovým fašistickým předchůdcům hrdě hlásí, ba dokonce používají stejné názvy.⁶ Vydání Pejčochovy studie také vyvolává dojem špatně odvedené redaktorské práce. Například v případě manifestu levicových intelektuálů, vztahujícího se k insigniádě, uvádí ve dvou případech mylně křestní jména – avantgardní režisér Honzl se nejmenoval Jiří a malíř Zrzavý Jaroslav (s. 133). Také v záhlaví úvodní kapitoly se neustále opakuje tisková, ale zároveň i závažná faktografická chyba (*vznik fašismu v Německu a Itálii*).

Pro odbornou obec bude bezesporu zajímavější zmapování fašistických aktivit v protektorátním období, kde Pejčoch snesl nový materiál. Kniha jako celek však zaujme více laického čtenáře, pro nějž může být úvodem do tématu a pomůže mu k seznámení se základními fakty. Přesto se nelze nezeptat, zda by i laik neudělal lépe, kdyby sáhl po Pasákových knihách, jež, jakkoli staršího data, zasazují celý problém do širšího kontextu. Kniha však zachycuje fenomén českého fašismu pouze v jeho vnějších projevech, aniž by se zaobírala pozadím, z nějž se jednotlivá hnutí rodila, ani jejich širším zasazením do kontextu vlny meziválečného fašismu na Starém kontinentu. Téma českého fašismu tak čeká na další, komplexnější zpracování, které se nebude bát ani nepřijemných otázek. Jedním z klíčových momentů zůstává tázání po podmínkách, za nichž prožívá fašismus politickou konjunkturu. Tady je třeba podrobit sociální skladbu fašistického voličstva analýze z hlediska politické sociologie. Otázka kořenů fašismu je však i problémem filosofickým. Pramení fašismus z evropské modernity, vyplývá z vývoje kapitalistického systému? Jaký je vztah mezi fašismem a liberální demokracií a do jaké míry jsou trefné, či naopak zavádějící analogie mezi fašismem a komunismem? Těmto otázkám se Pejčochova kniha nevěnuje bohužel vůbec, ačkoli jejich vztahení k českému prostředí by jeho deskriptivní pojetí povzneslo na podstatně vyšší úroveň. Takové kladení otázek však bylo od vojenského historika málo pravděpodobné.

Na textu lze jistě vyzvednout, že je psán lehkou, čtivou formou a má tedy potenciál zaujmout laika. Pro poučenějšího čtenáře však žádné podstatnější objevy či nové úhly pohledu nepřináší.

Vojtěch ČURDA

5 Především Benjamin FROMMER, *Národní očista. Retribuce v poválečném Československu*, Praha 2010.

6 Např. dne 28. 9. 2010 vznikli v Brně novodobí Červenobílí. Definují se sice jako apolitický studentský spolek, nicméně jejich spoluzakladatel Adam Vaňhara, nyní studující v Itálii, měl ještě nedávno v úmyslu psát diplomovou práci o Vlajkaři Janu Vrzalíkovi. Deklarovaná „nadstranickost“ je ostatně typickým rysem počátků všech fašizujících hnutí. Vaňhara je navíc aktivistou klubu generála Gajdy a publikuje na krajině pravicovém serveru Altermedia.

Michal PULLMANN, *Konec experimentu.*

Praha, Filozofická fakulta UK v Praze 2011, 248 s., ISBN 978-80-87271-5

Když se v první polovině roku 2011 objevila Pullmannova kniha na knižním trhu, vzbudila okamžitě velkou pozornost a byla zanedlouho vyprodána. Jak je patrné již z názvu (a zejména z podtitulu *Přestavba a konec komunismu*), autor se zaměřil na období pozdních osmdesátých let a dopad perestrojky na československou společnost. Pozornost si jistě zaslouží nejen kniha sama, ale také ohlasy a polemiky, které na ni reagovaly.

Pullmann si vytyčil úkol, který mu podle jeho vlastních slov mnoho přátel nezíská. Věnovat se normalizačnímu období v současné historiografii je poměrně tvrdý oříšek, neboť cítíme určitou spojitost této doby s naší současností, kdy je poměrně obtížné vnímat normalizaci pouze jako uzavřenou historii. Pullmann pak ve své práci uvádí několik zásadních tezí, které staví do kontrastu s převládajícími koncepty současné české historiografie a jimiž také vyprovokoval bouřlivé reakce. Jednou z nich je konsenzuální pojetí vztahu mezi komunistickým režimem a většinou československého obyvatelstva. Toto pojetí se opírá o představu, že právě konsenzus o socialismu, zaštitěný oficiálním slovníkem a frazeologií, byl pilířem stability pozdního československého komunismu. Pullmann se tak pokouší revidovat *ustálený obraz normalizace, manicheistické vidění absolutních protikladů mezi totálně represivním režimem a utlačovanou společností*. Tento zavedený způsob vnímání normalizace je podle něj především úlitbou současné moci a umožňuje pohodlný odstup od tázání po vlastní zodpovědnosti. Zároveň s tím odporuje Pullmann tezí o normalizačním bezčasí či vyprázdněných životech. Protože byl konsenzus o socialismu ideologicky plochý, umožňoval většině obyvatelstva vykonávat řadu aktivit i zastávat nonkonformní postoje, které se pak jevily s vágní představou o socialismu jako slučitelné. Právě tady se Pullmannovo pojetí výrazně liší od mainstreamu české historiografie. Můžeme je srovnat kupříkladu s interpretací zmíněných činností v souboru studií Miroslava Vaňka a kol. *Ostrůvky svobody*. Jednotliví autoři zde konstruují obraz různých společenských aktivit (včetně Pullmannem zmiňované produkce rockové hudby nebo ekologického aktivismu) především jako formu protirežimní opozice, která se potýkala střídavě s různými formami zákazů. Podle Pullmanna naopak reálný socialismus řadu těchto aktivit umožňoval, pokud jako součást *konsenzu* nepodlamovaly stabilitu režimu.

Přestože se samotné pojmy komunistické ideologie jevily jako vyprázdněné, sehrávaly podle autora významnou úlohu při tvorbě společenské smlouvy. Autor proto podrobně analyzuje ideologický slovník režimu pozd-

ních osmdesátých let a způsob, jakým do něj jednotliví představitelé moci zkoušeli začlenit motivy perestrojky. Zde se rovněž výrazně odlišuje od většiny historiků zabývajících se tímto obdobím. Ti často považují normalizační jazyk pouze za jakési *ptydepe*, doplňující podobu stávajících mocenských vztahů, a proto mu nevěnují patřičnou pozornost. Pro Pullmanna však není komunistická ideologie oním Marxovým falešným vědomím, zastírajícím asymetrii mocenských vztahů. Ve své vyprázdňenosti se naopak její využívání stává štítem pro prosazování postojů a aktivit, které mají k socialismu ve skutečnosti daleko. Do jisté míry lze Pullmannovy názory vnímat jako polemiku s Havlovými esejí, především s *Mocí bezmocných*. Připomeňme, že Havel zde proti sobě staví dva základní mody bytí – autentický život v pravdě a neautentický život ve lži.

Druhou možnost pak prezentuje onen proslulý zelinář, kryjící se za oficiálními hesly socialistické propagandy. V Pullmannově rozlišení však tyto rozdíly ztrácejí na zřetelnosti, a toto dělení již nemůže být výstižným popisem situace z hlediska většiny populace. Právě zde zřejmě tkví příčina roztrpčení, jež v některých kruzích Pullmannova práce vyvolala. To, že se prosadilo ostře dualistické, manicheistické vidění normalizačního dvacetiletí, je pochopitelně důsledkem upevňování nového režimu. Bylo by však již vhodné připustit, že v době svého vzniku představovala Havlova esej pouze partikulární náhled na skutečnost (tehdy silně ovlivněný Janem Patočkou a pozdní Heideggerovou filosofií), který snad můžeme označit jako příznačný pro disidentské kruhy. Jak však Pullmann ukazuje, zájem o disidentské aktivity se u většiny obyvatel projevil až v období perestrojky, kdy byla odvážnější systémová kritika vkomponována do oficiálního slovníku. I do té doby (třeba podotknout, že je řeč o 80. letech) však bylo podle Pullmanna možné život naplňovat hodnotami tvořivým způsobem. Tyto hodnoty, jakkoli se s ideologickým pojetím socialismu míjely, musely však být navenek demonstrovány prostřednictvím ideologických floskulí. Konsenzuální teorie tedy nekorresponduje s rozšířeným obrazem normalizace, v němž jsou veškeré aktivity, které nebyly zaměřeny přímo proti režimu, označovány jako náhražkové. Pullmann v tomto případě popsal pouze stav věcí. Rozhořčení, které vyvolal, je pak spíše důsledkem jistého polistopadového pokrytectví, kde se někdejší mlčící většina staví do role udatných bojovníků s komunismem. Podobné obrazy však v českých dějinách většinou vedly pouze k velkému sebeobelhávání (připomeňme například mýtus bělohorský o hrdinném českém odboji nebo různé „hrdiny odboje“ po druhé světové válce).

Osudovým bodem zvratu, který vyvrcholil pádem komunistického režimu, byla podle Pullmanna Gorbačovova perestrojka. Zde je třeba se pozastavit u optiky, kterou autor nahlíží na mezinárodní kontext rozpadu čes-

koslovenského komunismu. Perestrojka byla podle něj hlavním spouštěcím mechanismem, který vedl k rozkolísání samotné představy socialismu a jeho principů. Pullmann líčí diskuse kolem perestrojky a glasnosti, vedené na stránkách novin a časopisů koncem osmdesátých let. Zároveň dokumentuje i vnitřní spory mezi progresisty a konzervativci uvnitř KSSS. Využívá přitom bohatou pramennou základnu, včetně fondu Gorbačovovy nadace. Mluví o určité paradoxnosti situace, kdy oproti progresivnímu procesu v SSSR zůstávalo československé komunistické vedení dlouhou dobu netečné vůči změnám a neustále se obávalo nebezpečí revizionismu (což jistě kromě jiného souvisí s tím, že bylo složeno z velké části z lidí podílejících se na potlačení pražského jara). Perestrojka měla vést k rozvinutější formě socialismu (ve skutečnosti však k socialismu uplatňujícímu v dílčí míře tržní principy), podle Pullmanna ale nakonec vedla k zpochybnění stability stávajícího řádu. Odhalila totiž plochost a prázdnotu ideologického rámce socialismu, a vedla tak k jeho konečné krizi. Gorbačovovy reformy směřovaly na jedné straně k demokratizaci společnosti (přenesení centra moci ze strany na zastupitelské orgány státu), na straně druhé způsobily v tehdejší recesi sovětské ekonomiky sociální krizi. Důsledkem byla ztráta podpory perestrojky a rozpad Sovětského svazu i osamostatnění jeho satelitů.

V tomto směru se Pullmannova pozice výrazně liší od běžné interpretace pádu evropského komunismu, podle které na ní nese hlavní zásluhu Reaganova „uzbrojovací“ politika. Pullmann bohužel této tezi nevěnuje prakticky žádnou pozornost. Ačkoliv je silně zjednodušující a zjevně vychází z politické objednávky (stimulem je oživený obdiv k Reaganovu neoliberalnímu experimentu v Americe), nelze od ní odhlédnout právě proto, jak je v našem prostoru silně zakořeněná. Pokud se navíc autor zabývá perestrojkou v Československu, měl by přinejmenším přihlédnout k dění v ostatních středoevropských státech (chybí zde například podstatnější zmínky o výsledcích „experimentu“ v kádárovském Maďarsku).

Pullmann se tedy věnuje především okolnostem československé receptce přestavby. Využívá přitom marxistického schématu základny a nadstavby, nikoliv ovšem deterministicky a navíc s určitou nadsázkou. Kniha je rovněž sociologickou sondou do prostředí pozdně socialistického Československa. Poslední rok československého komunismu je pak podle Pullmanna obdobím rozpadu konsenzu režimu a společnosti, kdy dochází k hledání nových alternativ vývoje (i když zdůrazňuje, že tehdy se veřejnost přikláněla k hledání určité formy socialismu).

V samém závěru studie Pullmann představuje tezi, která nejspíše vyzněla nejprovokativněji. Hovoří o jisté latentní kontinuitě normalizační doby se současností, přičemž staré floskule o socialismu měly být vystřídány flos-

kulemi o trhu, individuálních šancích a demokracii. Mnoho lidí se pak cítilo dotčeno srovnáváním represivního režimu se současným zřízením. V optice Pullmannovy studie však toto srovnání smysl dává. Normalizační konsenzus byl podle něho založen na vágnosti socialistického pojmosloví, do nějž mohla být zahrnuta škála různorodých aktivit a postojů. V období kolem listopadu 1989 pak došlo k rozpadu tohoto konsenzu a veřejnost se tehdy ztotožnila s postoji do té doby marginálních disidentských kruhů (stejně tak je nápadný vzestup zájmu mladých lidí o církevní společenství). Ve skutečnosti však tento soulad trval jen krátkou dobu, než si většina obyvatel uvědomila, že řada těchto postojů (ať už se to týká ekologického aktivismu, nebo náboženského spolčování) s sebou často nese závazné morální imperativy, které by mohly limitovat rozšířené představy spokojeného života. Odtud pak podle Pullmanna pramení i všeobecná nedůvěra k občanské společnosti, přístupu k životnímu prostředí i trvale udržitelnému rozvoji apod. Zde již Pullmann přechází do ofenzivy vůči negativním jevům provázejícím náš veřejný život.

Ihned po vydání knihy se rozběhla diskuse na stránkách celostátních deníků. V některých případech byl způsob argumentace zarážející. Například známý publicista Jan Rejžek Pullmannovu studii ostře odsoudil, přičemž autorovi vyčetl komunistickou minulost jeho otce (*Lidové noviny*, 9. 6. 2011). Dočkali jsme se tak klasické ukázky „rudoprávníckého“ stylu argumentace naruby. Zajímavější polemiku vedl s Pullmannem politolog Pavel Barša (*Lidové noviny*, 21. 5. 2011). Ocenil Pullmannovu snahu nabourat některé stereotypy ve vnímání normalizace, zároveň však jeho konsenzuální teorii vytýká přílišnou relativizaci skutečnosti. Připomíná italský případ De Feliceho revize italského fašismu a v závěru klade téměř řečnickou otázku, zda Pullmannova publikace nestojí v počátku procesu vedoucího ke vstupu komunistické strany do vlády. Podobné názory bohužel mohou diskusi o odborné práci, která by mohla být celospolečensky velice prospěšná, orientovat směrem k obavám. I zde tedy Barša Pullmannovi podsouvá jakousi revizionistickou tendenci, ačkoli očividně neprávem. Kniha bezesporu otevřela neobvyklé náhledy na diskutovaná témata a vnesla nové odstíny do široce sdíleného obrazu nedávné minulosti. Že si vydobyla pozornost, o tom svědčí již zmiňovaná skutečnost, že kniha byla krátce po svém vydání vyprodána, což není běžný osud akademické publikace.

Vojtěch ČURDA

Aleš VYSKOČIL, *C. k. úředník ve zlatém věku jistoty*.

Praha, Historický ústav AV ČR, v. v. i. 2009, 367 s., ISBN 978-80-7286-149-1

V úvodu recenzované knihy si autor klade dva základní cíle. Prvním je pokus o analýzu úřednického prostředí v období posledních dvou desetiletí existence Rakouska-Uherska s velmi silným zaměřením na moravský prostor. Druhým cílem, spíše však prostředkem k naplnění cíle prvního, je popis kariéry úředníka Jana Černého. Jeho příběh pak dodává poněkud suchopárnému textu lidský rozměr. Čtenář tak získává prakticky dvě knihy, z nichž každá by mohla obstát sama o sobě. Ve zvoleném postupu se však skrývá úskalí: jak při této dvojkolejnosti udržet linii příběhu? Tedy zejména: jak umně „naroubovat“ na obecnou studii o úřednickém stavu biografii jednoho z jejích protagonistů?

Rozsáhlá úvodní kapitola, jež shrnuje dosavadní stav bádání a pramennou základnu, přesvědčivě dokazuje dosavadní nevyčerpanost tématu a všímá si i zdánlivě marginálních publikací, jako například práce Moniky Glettler o české minoritě ve Vídni.¹

Velice přínosná je kapitola mapující politickou správu na českém (přesněji řečeno moravském) území. Vyskočil vyjmenovává základní principy, jimiž se řídila: přesná hierarchie a vymezení kompetencí, úřední formalismus, preference právnického vzdělání, správní dualismus a separace státních úředníků od ostatních složek společnosti. Samotná studie o správní organizace Moravy je doplněna mapkami, přehlednými grafy a tabulkami.

Obzvláštní důraz je kladen na otázku česko-německého poměru. Autor se vyhýbá senzacechtivým poznatkům a upřímně přiznává, že relevantní doklady prostě nejsou k dispozici, jakkoli je tato otázka klíčová. Obvyklé postupy pro vyřešení problému selhávají. Ani otázka původu, navštěvovaných škol či zejména opakovaně citovaná „obcovací řeč“ nemají při sledování úřednickovy loajality dostatečně průkaznou hodnotu. Autor správně upozorňuje, že obcovací řeč byla často v dokumentaci pragmaticky měněna a v pozadí konkrétních byrokratických postupů nelze vyloučit ani nátlak nadřízených. V případě ministerských úředníků by určitým vodítkem mohlo být uplatnění tzv. „poválečné opce“, tedy vysledování toho, kterému z nástupnických států Rakousko-Uherska úředník nabídl své služby. I zde však hraje roli mnoho limitujících faktorů, například neochota stěhovat se či finanční důvody. Autor celý oddíl uzavírá prohlášením, že „většina pokusů o národní

1 Monika GLETTLER, *Sokol und Arbeiterturnvereine (D.T.J.) der Wiener Tschechen bis 1914*, München 1970.

identifikaci [...] nakonec zůstane sporná a jejich výpověď ilustrativní. S tímto omezením se setká každý badatel.“ (s. 65)

Zajímavým čtením jsou podmínky, které musel splnit uchazeč o úřednické místo. V knize popisovaná náročnost zkoušek na rakousko-uherských vysokých školách, doba nutná k přípravě, nutnost perfektního ovládnutí německého jazyka a celková vyčerpávající povinnost tehdejších studentů vyvolávají při četbě nepříjemné otázky spojené s kvalitou a náročností současného vysokoškolského vzdělávání.

V kapitole pojednávající o předpokladu vstupu do státních služeb poprvé figuruje i osoba Jana Černého. Ten ještě při studiu splnil své povinnosti vůči armádě, protože šance absolventa získat místo ve státní správě „*bez armádní zkušenosti byla de facto nulová*“ (s. 89) a po dokončení studia pražských práv se hlásil v Hodoníně na úřednické místo na krajském hejtmanství. Autor poukazuje na to, že o státní služby byl velký zájem, bohužel to však již nedokládá konkrétními daty.

Příběh Jana Černého je v této části knihy přerušen další obecnou sondou, mapující okolnosti samotné služby v úradě a kariérní výhledy. Velká tabulka srovnání platů jednotlivých úřednických tříd nemá příliš vysokou informační hodnotu, protože chybí srovnání s ostatními zaměstnaneckými skupinami. Přínosným je ale seznam různých přilepšení, pochval a medailí, který ukazuje, že zaměstnanecké benefity mají poměrně dlouhou historii.

Černého dvouletá kariéra v rámci Ministerstva veřejných prací je hodnocena tvrzením, že si z Vídně odvezl „*vynikající vztahy s některými předními představiteli města. Těch později využije při sestavování svých prvorepublikových úřednických vlád.*“ (s. 216) Vyskočil se však informací dále nerozvádí, čímž se tato stává prakticky bezcennou.

V kapitole popisující další kariérní postup Černého, totiž řízení prostějovského hejtmanství v roce 1910, publikace mění svoje dosavadní zaměření. Vyvážené balancování mezi obecným „zastřešujícím“ textem o úřednictvu a barvitým příběhem Jana Černého se přesouvá více k regionální historii. Určitě to není ku prospěchu věci, protože čtenář je konfrontován se skutečně marginálními příběhy prostějovské politické scény počátku dvacátého století. Z hlediska celkového obrazu banální spory a jejich řešení ze strany Jana Černého postrádají v knize smysl a velmi výrazně jí ubírají na dynamice. Teprve rozbor seznamu použité literatury přináší odpověď, proč je tomuto tématu v knize věnován velký prostor – autor publikoval v roce 2002 článek s touto tematikou a asi nechtěl materiál nechat ladem.

Knihy pokračuje dalším Černého kariérním postupem v letech před Velkou válkou – funkcí přednosta kanceláře brněnského místodržitelství. Překvapí však, že tak významná záležitost, jako světová válka, je v knize rozebrána

velice zběžně, až laxně. Ve chvíli, kdy se autor na pár stránkách s tímto konfliktem „vypořádá“ z pohledu úřednictva, přichází další nelogičnost v podobě vložené kapitoly o úřednické každodennosti. I nad jejím zařazením lze vnést úspěšnou pochybnost – informace v ní obsažené by se bývaly daly snadno „rozpustit“ v kapitolách předchozích.

Vyvrcholením knihy je popis událostí konce mocnářství a začátku republiky z pohledu úřednického aparátu. Nepřipravenost všech přítomných působivě zdokumentuje Černého povýšení na dvorního radu, které mu bylo doručeno 30. 10. 1918, a také poslední dokument jím v c. k. službách podepsaný, nařizující přísnou cenzuru informací o vzniku československé vlády v Paříži.

Po vzniku samostatného československého státu došlo sice k rychlé výměně zejména na vedoucích postech, avšak jinak se z pohledu úředníka neměnilo nic. To je důležitým příspěvkem k diskuzi o vlivu Rakousko-Uherska na vývoj samostatné ČSR.

Knihy je v tomto momentu ukončena – přesně podle autorovy metodické koncepce. Nelze to však přijmout bez výhrad, neboť alespoň stručný popis další Černého kariéry, jakkoli jsou její aspekty obecně známy, k dojmu uceleného obrazu prostě chybí. Autor v závěru „omlouvá“ tento zvláštní postup tím, že chtěl vytvořit „*analýzu úřednického postavení s prvky biografie*“ (s. 327). Výsledek je však poněkud rozpačitý.

Jak zaznělo v úvodu, čtenáři se v této publikaci dostávají do rukou de facto dvě samostatné studie. První, snažící se proniknout do systému rakousko-uherských úřadů a úředníků, naplňuje svůj cíl. Jedná se o velmi dobrý text, jenž může posloužit jako východisko nejen pro budoucí badatele, ale i pro laické čtenáře. S druhou částí knihy, popisem kariéry Jana Černého, však spokojenost panovat nemůže, zejména kvůli nedotaženému závěru.

Největším zklamáním je však proklamovaný pokus o spojení těchto dvou rovin do jedné. Nelogicky řazené kapitoly, podivně uchopený závěr knihy a také nadbytečná kumulace informací činí z Vyskočilovy publikace „jen“ umně vyvedenou sondu do života předválečného úřednictva. Na skutečně „základní“ publikaci o specifickém fenoménu života rakousko-uherského úřednictva v době rozkladu monarchie však musí čtenář čekat dál.

Jiří TEJKAL

Pavol MAČALA – Pavel MAREK – Jiří HANUŠ (eds.), *Církyve 19. a 20. století ve slovenské a české historiografii.*

Brno, Centrum pro studium demokracie a kultury 2010, 647 s., ISBN 978-80-7325-218-2

V dubnu 2009 se na Filozofické fakultě Katolické univerzity v Ružomberoku uskutečnila mezinárodní konference, jež usilovala o zhodnocení stavu výzkumu moderních církevních dějin na území Slovenska a českých zemí v období 1848–2000. Jak dokládá objemný, kvalitně vypravený sborník, konferenci obleslala nejen přední slovenská a česká historická pracoviště, ale také řada národních i regionálních paměťových institucí. Vzhledem ke značnému časovému i tématickému záběru bylo více než padesát statí ve sborníku rozčleněno do tří oddílů.

První oddíl, s názvem *Církyve a náboženství ve slovenské a české historiografii: Historiografické reflexe*, obsahuje více než polovinu všech příspěvků. V souladu s cíli konference studie reflektují „syntézy a klíčové historické práce, monografie a klíčová pojednání,“ jež lze – na poli církevních dějin v obdobích 1848–1918, 1918–1945 a po roce 1945 – označit za „posun ve výzkumu určitého tématu“ (s. 5). Za zmínku stojí například přehledová stať Josefa Harny *Církyve v první Československé republice v české historiografii. Stav výzkumu ke konci první dekády 21. století* (s. 145–163), příspěvky Zdeňka R. Nešpora *S čím se evangelíci nechlubí. Neprobádané stránky dějin českých protestantských církví v 19. a na počátku 20. století* (s. 59–76) a Jana Horského *Historismus v myšlení českých evangelíků 19. a 20. století* (s. 170–180) nebo text Dany Jakšičové *Ženské kongregace a jejich dějiny. Reflexe vlastní historie členkami řeholních institutů* (s. 242–259), shrnující výsledky rozsáhlého archivního výzkumu k dosud spíše opomíjeným dějinám ženského zasvěceného života.

Druhý oddíl, s podtitulem *Osobnosti a jejich dílo v historiografické reflexi*, nabízí deset biograficky laděných pojednání. Hodnotí přínos a přístupy badatelů, kteří ve sledovaných sto padesáti letech zkoumali různé aspekty církevních dějin na národní i regionální úrovni. Za všechny je možné zmínit informačně bohaté pojednání Marie Ryantové *Antonín Podlaha a jeho přínos české historiografii* (s. 363–374) nebo detailní nahlédnutí do myšlenkového světa katolického intelektuála Alfreda Fuchse (1892–1941) v příspěvku Pavla Večeři *Reflexe ekumenismu, katolického univerzalizismu a unionismu v díle Alfreda Fuchse* (s. 392–405).

Ve třetí části nazvané *Víra, náboženství a církve v proměnách času* je zařazeno šestnáct aktuálních příspěvků k církevním dějinám, přičemž polovina z nich reflektuje především situaci po roce 1945. Jmenujme namátkou

text Václava Vebera *Čeští katolíci v očích Státní bezpečnosti na přelomu padesátých a šedesátých let minulého století* (s. 613–618) nebo příspěvek Stanislava Balíka *Katolická církev v českých zemích a její reakce na události roku 1989* (s. 628–636).

Přestože názvy tematických oddílů sborníku naznačují širší pojetí, konference i příspěvky se soustředily pouze na oblast křesťanského náboženství. Z hlediska denominací byla valná část pojednání věnována dějinám a historiografii katolické církve, nicméně stranou nezůstaly ani církve řecko-katolická (Šoltés, Coranič, Šturák) a pravoslavná (Marek, Konečný), církve evangelické (Nešpor, Horský, Račko, Fajmon) nebo Církve československá husitská (Krško, Hrdlička, Kábrt). Jak dokládají i výše citované příspěvky, všechny sledované náboženské a církevní instituce (správní, řádové, školské či spolkové) řešily, nehledě na vyznání, rozmanité otázky, jež vyplývaly z modernizačních procesů (sekularizace, nacionalizace, demokratizace aj.), respektive z jejich politických, hospodářských i kulturních důsledků. V příspěvcích jsou tematizovány například politický katolicismus (Trapl, Kunštát), reformní hnutí katolického duchovenstva (Soldán, Krško), tzv. přestupové hnutí (Nešpor, Krško, Kábrt), problematika prolínání a střetávání konfesních, národnostních i etnických identit (Kunštát, Nešpor, Hudaček, Večeřa, Hrdlička, Herout, Ide, Čechová), fenomén tzv. skryté církve (Nedorostek) či řádový život v exilu a ilegality (Němec, Kubík).

Ač tedy příspěvky reflektují „pouze“ moderní křesťanský (institucionální) svět Slovenska a českých zemí, ukazuje se, že nebyl ani zdaleka tak homogenní, jak bývali jeho stoupenci i odpůrci ochotni věřit, či dokonce proklamovat. Právě v prezentaci názorové plurality, kterou dokládají příspěvky na různých úrovních zkoumané historické skutečnosti, spočívá hlavní přínos sborníku. Její celková reflexe však chybí, neboť editoři se o zhodnocení výsledků konference ani nepokusili. Zůstává proto na uvážení laskavého čtenáře, zda po přečtení více než šesti set stran dojde k podobnému závěru jako recenzentka: Koncept církevních dějin coby nedílné součásti národní historiografie, k němuž se editoři sborníku v úvodu odvolávají (s. 5), již aktuálnímu stavu bádání v mnoha ohledech nevyhovuje a bylo by třeba jej znovu důkladně promyslet a vymezit.

Hana HAVLŮJOVÁ

Jiří JUST – Zděnek R. NEŠPOR – Ondřej MATĚJKA et al., *Luteráni v českých zemích v proměnách staletí.*

Praha, Lutherova společnost 2009, 395 s., ISBN 978-80-903632-8-1

„Luteránství představuje podivuhodně skrytý (zapomenutý, opomíjený) proud českých duchovních a kulturních dějin, který však v době předbělohorské významně ovlivňoval, souběžně s mnoha směry myšlenkově bohaté české reformace, církevně-politické a spirituální klima českých zemí. [...] je jako ponorná řeka, jež je někdy vystavena slunečním paprskům, jindy proudí v hlubinách země, jakoby neviditelná. Přesto je ale nedílnou součástí celého českého duchovního ekosystému, bez jejíhož (většinou) blahodárného působení by hrozil kolaps.“ (s. 9) Těmito slovy uvedl Petr Hlaváček knihu, jejímž záměrem bylo zmapovat dějiny stoupenců učení Martina Luthera v českých zemích od 16. století do současnosti.

Náročný úkol si mezi sebe rozdělili tři čeští historici, kteří však díky odborné přípravě i profesnímu zaměření čerpali i z dalších humanitních oborů a zahraničních zkušeností. Církevní historik z Evangelické teologické fakulty UK Jiří Just zpracoval první oddíl chronologicky členěné knihy, *Luteráni v našich zemích do Bílé Hory* (s. 23–126). Musel se tak především vyrovnat s problémem, na který upozornil v úvodní studii jeden z lektorů publikace, výše citovaný Petr Hlaváček: Jak lze definovat předmět bádání? Koho je možné v českých zemích 16. století označit jako „luterána“? Pro které historické skutečnosti lze volit přízvisko „luterský“ či „luteránský“? (s. 10) Vzhledem ke specifickému náboženskému vývoji v jednotlivých zemích Koruny české, soustředil Jiří Just záměrně svou pozornost pouze na Čechy a Moravu. Nejprve shrnuje zdejší náboženské poměry ještě před vystoupením Martina Luthera, poté sleduje ohlasy a šíření Lutherova učení v kontextu s dalšími reformačními proudy. Obecné trendy ilustruje příklady ze života významných sborů (např. Loket, Jáchymov, Lipník nad Bečvou) a osobností (zejm. Jan Mathesius). Teprve ve třetí kapitole přibližuje pokusy o politické prosazení augsburské konfese a podíl jejích stoupenců na kulturním životě předbělohorské společnosti. S ohledem na starší práce jsou ve světle nových poznatků diskutovány otázky tzv. novoutrakvismu, luterského charakteru moravské reformace nebo germanizačního vlivu luterství.

Druhý oddíl s názvem *Luteráni v českých zemích v období protireformace a náboženské tolerance (1620–1861)* (s. 127–218) zpracoval historik a sociolog náboženství Zdeněk R. Nešpor. Zúročil tak výsledky dvou velkých výzkumných projektů, které v první dekádě 21. století přispěly k novému zkoumání tradičních témat české historiografie: *Tajní nekatolíci v českých zemích v 18. sto-*

letí z perspektivy historického a historicko-antropologického studia a *Intelektuální a lidová zbožnost v českých zemích v 19. století mezi nacionalismem a novou konfesionalizací*. Autor nejprve sleduje proměny náboženské scény v zemích Koruny české, které nastaly v souvislosti s rekatolizací, a posléze rozebírá otázky související s nástupem osvěcenských náboženských reforem, jež vyvrcholily zrovnoprávněním evangelíků v roce 1861. Ve třetí kapitole pak pomocí sond zpracovaných na bázi rukopisů, tištěných děl i církevní architektury poskytuje *Průhledy do luterské náboženské (sub)kultury* daného období.

Nehledě na zajímavé dílčí poznatky, je třeba zmínit alespoň několik hlavních závěrů Nešporovy studie. S výjimkou Ašska a (českého) Slezska došlo v českých zemích v důsledku protireformace k institucionálnímu zániku evangelictví, což se odrazilo na charakteru tajného nekatolictví: *„Třebaže tajní nekatolíci byli zvnějšku považováni za luterány a většinou se za ně považovali i sami, od víry a náboženské praxe augsburského vyznání [...] se postupně spíše vzdalovali.“* (s. 209) V souvislosti s opatřeními, která se týkala shora zavedené náboženské tolerance, si pak tajní nekatolíci museli vybrat jedno ze dvou nově povolených protestantských vyznání a přizpůsobit se aktuální liturgické praxi. Počátky budování tolerančních církví se proto neobešly bez problémů. Z většiny tajných „luteránů“ se navíc stali evangelíci helvetského vyznání, a tak zůstalo luterství v českých zemích *„omezeno jen na malou část českých Němců a menšinu z řad dřívějších tajných nekatolíků české národnosti a výrazněji se projevilo jen na Valašsku.“* (s. 209) Teprve v průběhu 19. století došlo k postupnému začleňování (zemsky) českých i moravských luteránů do nově budovaných národnostních komunit – české a německé. Slovy Zdeňka R. Nešpora: *„Nové ideje národního vědomí, pokroku a liberalismu vedly k vysokému hodnocení historického českého evangelictví (mezi českými Němci zase k oceňování luterské reformace) a tím zlepšovaly postavení a upravovaly cestu pro celospolečenské přijetí jejich soudobých protagonistů. Zároveň však tytéž ideje vytvářely dříve neexistující propast mezi českými a německými luterány v českých zemích a rozvolňovaly evangelické konfesionální vědomí.“* (s. 209–210)

Situace rozmanitých luterských komunit v českých zemích ve druhé polovině 19. století však zatím není prozkoumána natolik, aby bylo možné vyslovit obecné závěry i pro další období. Autor třetího oddílu knihy, *Čeští luteráni 1861–1918: Od emancipace k unii* (s. 219–309), historik Ondřej Matějka, proto zvolil opačnou strategii a čtenářům nabídl detailní sondu do života „menšiny v menšině“. V centru jeho pozornosti se ocitli čeští stoupenci luteránství v Čechách, jimž připadl úkol obhajovat svou menšinovou národnost na poli konfese a zároveň menšinové vyznání v kontextu emancipující se jazykově české národní společnosti. Podle Ondřeje Matějky tvořili luteráni na přelomu století necelé 0,5 % populace českých zemí; v roce 1880 se k augsbur-

skému vyznání hlásilo 32 tisíc Čechů, z toho 19 tisíc na Moravě (s. 219 a 222). Zatímco první generace usilovala po roce 1861 především o konfesní emancipaci, na přelomu 19. a 20. století se dostávali ke slovu stále častěji stoupenci sjednocení s reformovanou církví (přes 100 tisíc věřících v Čechách i na Moravě) na nacionální bázi. Netřeba jistě připomínat, že v prosinci 1918 skutečně k vytvoření unie došlo – vznikla Českobratrská církev evangelická (ČCE).

Jak dokládá poslední oddíl knihy, *Dědictví luterské reformace v Čechách a na Moravě po roce 1918 (předběžný nástin problematiky)* (s. 310–386), na němž se kromě Zdeňka R. Nešpora podíleli Martin Grombiřík, Marta Procházková a Jaroslav Kratka, vznik ČCE byl pouze jednou z mnoha změn, která na náboženské scéně nově se etabloujícího Československa proběhla. Lutheránství se udrželo zejména v Německé a Slezské evangelické církvi, jež byly po druhé světové válce likvidovány, respektive značně omezeny ve své činnosti. Teprve po roce 1989 došlo k obnově církevního a náboženského života v takové míře, která vede k obnovení plurality a opětovnému posilování luterské spirituality. Historický výzkum je však stále na počátku a dějiny protestantských církví v Československu ve 20. století se teprve dostávají do hledáčku badatelů. Autoři závěrečného oddílu odkazují například na práce Jiřího Ottera a Josefa Veselého, Evy Fialové, Mileny Šimsově, Petra Dinuše, Józefa Szymecka nebo Marie Heinke-Probst. Zcela v souladu s názvem pak podávají předběžný nástin témat, kterým bude třeba ještě věnovat systematictější pozornost.

Přes jistou nevyváženost, která je však dána stavem výzkumu jednotlivých historických etap a s nimi spojených specifických otázek, představuje kniha *Luteráni v českých zemích v proměnách staletí* chvályhodný počin na poli soudobé kulturní historie. Přestože zohledňuje převážně situaci stoupenců učení Martina Luthera v Čechách a na Moravě, neztrácí ze zřetele širší kontexty, ať už geografické, politické, sociální, věroučné či národnostní. Je třeba ocenit, že všichni autoři sice zcela vědomě osvětlují pouze určitý výsek historické reality, zároveň však odkazují ke skutečnostem, které zůstaly jejich poznání (prozatím) skryty. Nelze než si přát, aby se v jejich stopách vydali i další badatelé, kteří přispějí k odhalení (ne)tušených podob luteránství v českých zemích.

Hana HAVLŮJOVÁ

Juraj SLÁVIK, *Moja pamäť – živá kniha. Moje poslanie vo Varšave 1936–1937*. Jan Němeček (ed.) v spolupráci s Andrzejom Essenom a Janom Kuklíkom.

Bratislava, VEDA – vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 2010, 486 s., ISBN 978-80-224-1108-0

Zájem o politické paměti existoval vždy. Pozornosti se těšily nejen u čtenářstva, ale důležité místo jim přisuzovali i samotní aktéři událostí. Ti druzí chtěli především ukázat na motivace svých jednání, dokreslit svá rozhodnutí, případně se i hájit. Jako příklad lze uvést knihy Edvarda Beneše vzniklé po obou světových i po Mnichově. Na důležitý motiv obhajoby svého jednání naráží i Václav Černý, když prohlásil, ať o značně negativním vztahu mezi Benešem a pařížským velvyslancem Osuským „*promluví Paměti Osuského [...] a nejsou-li dosud žádné sepsány, tím hůř pro Osuského a jeho památku.*“¹ Černý nevědomky narazil na jednu z důležitých mezer naší vzpomínkové literatury, jíž jsou paměti československých diplomatů první republiky. Mezi výjimky lze řadit Rudolfa Künzla-Jizerského, tím však výčet velmi rychle končí.² Není proto překvapující, že do dnešní doby chybí ucelený přehled – či lépe řečeno – dějiny československé diplomacie, a to ani ne tak z hlediska politického (zde přibylo studií i pramenných edic), ale spíše prosopografického. Toto zpracování je do budoucnosti možné předpokládat především z pera Jindřicha Dejmka či snad Jana Němečka. Dobrým základem jim pak budou české i slovenské monografie o jednotlivých diplomatech a konečně i ediční počiny, které postupně zpřístupňují paměti či deníky diplomatických zástupců.³ Vydání části pamětí Juraje Slávika mezi podobné počiny patří.

Kdo vlastně Juraj Slávik byl? „*Slovák s duší Čechoslováka*“, „*Čechoslovák s duší básníka*“ (jak se objevuje v průvodním slovu k jeho pamětem) se narodil 28. ledna 1890 v Dobrej Nive u Zvolena do rodiny evangelického pastora.⁴ Patřil ke generaci národní slovenské inteligence, která prošla lycejním a univerzitním vzděláním na (po jazykové stránce) německých a maďarských školách v Horních Uhrách a na budapeštské univerzitě. Pro tuto generaci měl zásadní význam vznik československého státu, do jehož služeb – i z důvodu akutního

1 Václav ČERNÝ, *Paměti 1945–1972*, Brno 1992, s. 179.

2 Rudolf KÜNZEL-JIZERSKÝ, *V diplomatických službách ČSR*, Praha 1947.

3 Camill HOFFMANN, *Politický deník 1932–1939*, Praha 2006; Jaromír KOPECKÝ, *Paměti diplomata*, Praha 2004; Kamil KROFTA, *Diplomatický deník 1919–1922*, Praha 2009; Hubert MASÁŘIK, *V proměnách Evropy: paměti československého diplomata*, Praha 2002.

4 Více k jeho životu viz Slavomír MICHÁLEK a kol., *Juraj Slávik Neresnický. Od politiky cez diplomaciu po exil (1890–1969)*, Bratislava 2006.

nedostatku schopných slovenských úředníků – velmi rychle vstoupila. Slávik, blízký Hodžovi a politickými preferencemi agrárník (Švehlův portrét zdobil jeho vyslaneckou pracovnu i ve Varšavě) působil nejprve jako expert v československo–polských sporech o hranice na Oravě a Spiši, následně pak v župní správě na východním Slovensku, po roce 1928 v Zemském úřadě. Do vysoké politiky vstoupil v březnu 1926, kdy zaujal portefeuille ministra zemědělství v druhé úřednické vládě Jana Černého a zejména post ministra vnitra (1929–1932) ve vládách Fratiška Udržala a Jana Malypetra. Tato funkce, zastávaná v době prvotních projevů světové hospodářské krize spojených se střelbou do stávkujících, výrazně ovlivnila Slávikův osud po roce 1945/1948, kdy se bývalý člen Československého národního výboru v Paříži i ministr vnitra Benešovy exilové vlády v Londýně rozhodl na protest proti únorovým událostem manifestačně odstoupit z postu československého velvyslance ve Spojených státech. Zde se pak aktivně zapojil do života československé emigrace, napsal své paměti a v roce 1969 zemřel.

Slávikovy paměti jsou uloženy v Hoover Institution Archives, odkud je v opise přivezli zmiňovaní J. Němeček s J. Kuklíkem. Vzhledem k značnému rozsahu (jen léta 1936–1937 jsou popsána na 420 stranách!) jsou paměti edičně rozděleny na čtyři části. Čtenář tedy dostává touto knihou do rukou pouze první díl. Lze jen litovat, že zejména události od března 1939 do června 1940 vydány ještě nejsou. I tak se ale nejedná o nezajímavý pramen. Roky 1936 a 1937 jsou charakterizovány eskalací mezinárodního napětí – ať již jde o pakt německo-japonský, vznik a pád lidové fronty ve Francii, počátek španělské občanské války, změnu rumunské politiky odchodem Tituleska, smrt TGM, první procesy v SSSR, obsazení demilitarizovaného Porýní či ovládnutí svobodného města Gdaňsk silami nakloněnými Hitlerovi. Jde tedy o dobu, kdy došlo ke zdynamizování německé zahraniční politiky, ke vzniku nových regionálních paktů a konečně k postupnému rozpadu dělení evropských silochar vycházejících z Versailles a Locarna.

Slávik přišel do Polska – a v tom je nutné spatřovat hlavní význam jeho poslání – v době, kdy se československo-polské vztahy nacházely na bodě mrazu. Volba to nebyla náhodná. Byl Slovák, nikoliv Čech, což neváhal v jednání s polskou stranou vždy zdůrazňovat, hovořil – na rozdíl od mnoha jiných zahraničních zástupců – plynule polsky. Jeho příchod měl být znamením obratu v relacích mezi oběma zeměmi, jež byly stále degradovány vzpomínkou na těšínský konflikt, na neochotu Československa angažovat se v době sovětské invaze roku 1920 a stále se opakujícími neshodami o polské menšině „v Zaolzie“. Slávikovo optimistické očekávání se nevyplnilo, a není proto divu, že paměťmi probleskuje výrazná nevráživost vůči Józefu Beckovi, hlavnímu dirigentu polské zahraniční politiky od roku 1932.

Je však na místě otázka, co lze ze Slávikových pamětí vyčíst, co v nich čtenář najde a co bohužel nikoliv. Autor je především diplomatem, velmi se zajímá o vnitřní politiku země svého působení, neskrývá sympatie pro strany, které jsou pročeskoslovenské, a současně klade velký důraz na mezinárodní vztahy „*viděné z Polska*“. Své paměti konstruuje na základě záznamů z jednání se svými zahraničními kolegy, s vládními či opozičními polskými politiky. Dlouze cituje a rozebírá komentáře tisku, tam kde tyto prameny k dispozici nemá, se raději odmlčí. Proto lze dobře pochopit autorovu úlevu, když se v roce 1947 shledal na washingtonské ambasádě se svými materiály expedovanými z Polska již v roce 1939. Paměti by totiž jinak nespátřily světlo světa. Tímto postupem se Slávik snaží objasňovat – a snad i trochu obhajovat – své postoje při jednáních. Čtenář se však nemůže zbavit pocitu, že paměti vznikly až v době, kdy bylo jasné, jak se události nakonec vyvinuly. Text také částečně odkrývá fungování meziválečné diplomacie, ukazuje na důležitost protokolu, který se v Polsku úzkostlivě dodržoval – prezident republiky zde přijímal pouze velvyslance, nikoliv vyslance, místo u stolu mělo prestižní symbolický význam a špatné rozmístění zasedacího pořádku mohlo vést až k nepříjemným hádkám (Slávik měl přístup pouze k plukovníkům, ale nikoli již generálům polské armády). Za zmínku jistě stojí, že zásadní jednání se často vedla v méně konformním prostředí „*pořovaček*“, jichž byl Slávik skutečně nadšeným milovníkem. Překvapivě velký význam byl v jednání diplomatů věnován dobovým publikacím (např. Šebova aféra). Paměti také umožní nahlédnout do „*psychologie*“ diplomatického jednání, ukazují na zásady cirkulace informací a dezinformací a význam vyslaneckých „*zdrojů*“.

Zmiňované postupy práce jsou však i limitem vzpomínek. Čtenář se nedozví nic o vyslancově širším společenském a rodinném zázemí, případně každodennosti celé ambasády. Že toto téma měl Slávik na mysli, ukazují kapitoly „*Život mezi tehly. Život súkromný.*“ Ty jsou však natolik stručné, že téměř postrádají informační hodnotu. Jedinou zajímavou pasáží je zde volba cigánského krále na Mokotóvském poli a dřevomorka požírající trámovi celé československé legace ve Varšavě. Život vyslance, jehož syn navštěvuje místní francouzské lyceum, přeci jen získá trochu jiný obraz, když Slávik konstatuje, že stropy stavby držely jen díky přišroubovaným lustrům.

Z jazykového i ideového hlediska jsou paměti také zajímavým dokladem čechoslovakismu. Slávik – tak jako velká část slovenských politických elit meziválečného období – užíval ve své slovenštině řadu českých slov. Zajímavým dokumentem je v této souvislosti stať „*slovenčina*“, která je připojena na úvod knihy. Pro shrnutí celých pamětí snad můžeme na závěr převzít Slávikovu větu: „*Zostávam tým, čím som bol celý svoj život, Čechoslovákom bez čiarke...*“

Jiří HNILICA

Ivo TRETERA, *Vzpomínky na Bohumila Hrabala a na život vůbec.*

Praha – Litomyšl, Paseka 2011, 468 s., ISBN 978-80-107-8

Profesor filosofie Ivo Tretera patří mezi osobnosti dobře známé kulturní veřejnosti, především pak posluchačům Filozofické fakulty Karlovy univerzity. Proslul nejen jako autor přehledné vysokoškolské učebnice *Nástin dějin evropského myšlení*, nýbrž také jako znamenitý pedagog, jehož přednášky patří pravidelně k nejnavštěvovanějším. Nyní se odvážně pustil na obtížné pole memoárové literatury. Mezi řadou knižních titulů z tohoto žánru (zastoupeného vzpomínkami nejrozličnějších „celebrit“) Treterovy paměti nepochybně vynikají. Tretera totiž kromě svého osudu zachycuje dějiny a proměny české společnosti od druhé světové války až po současnost v jejích rozporech, konfliktech a paradoxech.

Tretera vzpomíná na události svého života poutavě a zajímavě, celý text je pak protkáno spoustou anekdotických historek, dokreslujících jednotlivé osobní i společenské události. Píše přitom lehkým, uvolněným stylem, knihu lze místy dokonce číst i jako beletrii. Autor se však pouští i do ožehavých politických a historických témat, které mohou čtenáře provokovat, nikoliv však nechat lhostejným.

V první části své knihy vzpomíná Tretera na raná léta svého dětství, strávená v pražské středostavovské rodině. Poté popisuje, jakými zkušenostmi se utvářela jeho osobnost v předškolních i školních letech. Mnohé z příběhů a historek z dob autorových studií na různých gymnáziích by se mohly stát námětem pro Fričovy studentské veselohry. V dětství se však utvářela i jeho náboženská zkušenost, kdy si po setkání s evangelickým i katolickým systémem výchovy udržel od náboženství značný odstup (v tomto ohledu je určitým paradoxem, že Treterův nevlastní bratr Jiří je uznávaným odborníkem na církevní právo a manželka Peluška Bendlová seznamovala československou veřejnost s moderními katolickými proudy v šedesátých letech, byť ze sekulárního pohledu).

Mezi nejpůsobivější a zároveň nejotřesnější pasáže patří autorovy vzpomínky na americké nálety a bombardování Prahy koncem války. Během těchto událostí Tretera málem přišel o život a na vlastní oči viděl smrt mnoha svých známých. Popisuje také boje během Pražského povstání, přetrvávající až do 9. května pětáctýřicátého roku. Z toho důvodu pak kritizuje polistopadové přeložení oslavy Dne vítězství z 9. na 8. květen, na který si pamatuje jako na den vyplněný napětím a strachem.

Ivo Tretera (ročník 1933) patřil ještě ke generaci, kterou Zdeněk Mlynář nazval „předčasně zpolitizovanou“ zkušenostmi války. A jak je pro pří-

slušníka jeho generace typické, zaobírá se příčinami tohoto pomýlení, kromě obecných (nedůvěra k západním státům po mnichovské kapitulaci, osvobození Rudou armádou, víra v budování lepšího světa) uvádí navíc důvody vlastní. Tady pak doznává, že jako milovníkovi avantgardního umění mu připadaly komunistické ideje totožné s ideou modernity a uvádí rozsáhlé seznamy moderních umělců, teoretiků a kritiků, kteří v šestačtyřicátém odevzdali komunistické straně svůj hlas. Tretera se netají svými levicovými názory, zároveň se však nadobro rozešel s vizí sovětského komunismu. Z celé knihy pak vyvstává obraz jistého solitéra, který nebyl nikdy apolitický, ale rovněž se nedokázal jednoznačně zařadit do některé z politických stran nebo proudů. Zůstala mu blízka určitá představa evropského socialismu, pojímaného jako západní idea, vyrostlá na půdě evropského humanismu. Tyto postoje ještě umocnil zážitek osmašedesátého roku, který podle něho znamenal definitivní rozchod s rusofilskou orientací, udržující se v jistých patrech české kultury. Proti asiatickému a byzantinizovanému Marxovi pak klade Marxe raného jako kritického západního intelektuála. Tretera tak lze v jistém smyslu označit jako stoupence koncepce třetí cesty, která v šedesátých letech učarovala mnoha intelektuálům a představovala opozici proti bipolárnímu rozdělení světa. Tretera také dojatě vzpomíná na Sartrovu návštěvu v Československu krátce po invazi, ačkoliv ani toto setkání nebylo ušetřeno vzájemných rozpaků a nedorozumění.

Značný podíl na nastolení komunistické vlády pak Tretera klade za vinu lidové, a především národně socialistické straně, k níž pociťuje zřetelnou averzi (jediná poznámka věnovaná v celé knize Miladě Horákové má také dosti ironický nádech). Vrcholem diletantství těchto stran pak bylo podle Tretery podání vládní demise nepřipravenému prezidentovi. Ačkoliv je z dnešního pohledu zřejmé, jak neprofesionální a nekolegiální jednání politických představitelů stran Národní fronty bylo, Treterovy soudy jsou zde poněkud příkré. Osudy Československa byly tehdy ovlivněny mezinárodní politickou konstelací, a autor domácí události patřičně nezasazuje do kontextu světových událostí.

Tretera dále zachycuje celou řadu osobností, působících na katedře filosofie, ať už jde o capacity dnes pozapomenuté (I. Svitáka, J. B. Kozáka nebo J. Popelovou), nebo ty, které výrazně vstoupily do veřejného podvědomí (J. Patočka, M. Machovec). Řada příhod, zvláště ty s Machovcem, má velmi humorný ráz. Tretera však ukazuje i odvrácenou stranu univerzitních poměrů a různé příklady lidské křivosti a zbabělosti, vedené bezuzdným kariérismem, které se projevily při fakultních čistkách (případy řízení proti Karlu Kosíkovi a Ladislavu Tondlovi). Samotného Tretera pak čistky potkaly v normalizačním období, kdy byl z fakulty „odklizen“ do Archivu Univerzity Karlovy. Zde se však brzy dobře usadil a zdejší prostředí mu podle vlastních

slov přirostlo k srdci poté, co si zvykl na pravidelný pracovní režim, včetně časného vstávání.

Jádrem Treterových pamětí jsou vzpomínky na Bohumila Hrabala, který autorův život i myšlení výrazně ovlivnil. Tretera zeširoka popisuje příhody prožité se známým spisovatelem a jeho stolní společností od počátku šedesátých let. Musím přiznat, že nejsem ctitelem Hrabalovy tvorby a na můj vkus je v knize příliš zaznamenání nehodných pivních historek. V těchto příhodách však figuruje mnoho známých osobností (včetně obou polistopadových prezidentů) a zhusta se dočítáme o vzájemných osobních vztazích a nevraživostech. Místy však Treterovi vyprávění zbytečně klouže po povrchu. Osobně bych uvítal, kdyby se Tretera více soustředil na vývoj a formování svého filosofického názoru (uvádí zde, že ho Hrabal odvedl od původní scientistické orientace k existencialismu a fenomenologii), kdyby více své filosofické názory uváděl v konfrontaci. Pro běžného čtenáře by sice takový postup v memoárech byl hůře stravitelný, Tretera ovšem mohl tímto způsobem knihu zajímavě prohloubit (vzpomeňme na v tomto ohledu hodnotné *Paměti Václava Černého*).

Přesto oceňuji způsob, jakým Tretera Hrabalovu osobnost prezentuje. Ačkoliv jsou Hrabal a jeho souputníci občas vnímáni jako čeští beatnici, široká veřejnost posuzuje Hrabala především prizmatem bodrých Menzelových filmů. Z Treterových vzpomínek však vystupuje rozporuplná postava člověka, pojímajícího svět v jeho determinované celistvosti včetně mnoha jeho odvrácených stránek. Líčí také poslední desetiletí spisovatelova života, kdy Hrabal ztrácel zájem o kontakt se světem a k nejbližšímu okolí se choval nepřátelsky.

Závěrečné kapitoly pak Tretera věnuje poslednímu dvacetiletí. Zde je značně kritický vůči kapitalistickému podnikání a šíření konzumního způsobu života. Je to jistě dobře, protože kriticky přemýšlejících intelektuálů nikdy dost nebude a ze samotné podstaty věci nelze od filosofa očekávat pokorné přitakávání realitě. Místy však kritika přechází do dosti paušalizujícího a neplodného staromileckého odsudku (například jeho tvrzení, že v posledním dvacetiletí nevzniklo v kultuře nic rovnajícího se dílům let šedesátých).

Na Treterových pamětech je nepochybně sympatické, že autor stojí jaksí v pozadí a nechává prostor k jednání ostatním aktérům. Čtenářsky je kniha velice přístupná a bezesporu představuje osobitou výpověď o československé společnosti.

Vojtěch ČURDA

Marc FERRO, *Tabu dějin.*

Červený Kostelec, Pavel Mervart 2010, 140 s., ISBN 978-80-87378-53-3

Námětem další v češtině vydané knihy z dílny francouzského historika Marca Ferra se stala zamlčovaná a záměrně vytěšňovaná témata dějin. Provokativní námět může ve spojení se jménem francouzského historika hlásícího se k věhlasné škole Annales vzbuzovat u čtenáře mnohá očekávání. Navíc záliba v otevírání třináctých komnat kolektivní paměti a v tématu instrumentace historie je u znalce dějin ruské revoluce a první světové války postřehnutelná ve většině jeho prací.¹ Význam zkoumání historickým mýtů a tradic a vyrovnání se s temnými stránkami naší minulosti narušujícími vžité konstrukce neopomněl autor zmínit ani v rozhovoru, který s ním v roce 2007 na stránkách časopisu *Dějiny a současnost* vedla historička Zuzana Loubetová: „Historikové by měli vysvětlit, co se stalo. Zatím se nic neděje, protože mají strach se tím zabývat. [...] My dnes navíc nemůžeme nést zodpovědnost za to, co se stalo před několika desítkami let. Můžeme jen zpětně uznat, že to byl zločin proti lidskosti. Z tohoto pohledu je paměť důležitější než sama historie.“²

V úvodu knihy se dozvídáme, že u jejího zrodu stálo rovněž jakési interview. Marc Ferro byl prý svým vydavatelem přemluven k účasti na televizní debatě věnované Janě z Arku. V přítomnosti rouenského biskupa a dalších obhájců náboženské či nacionální legendy orleánské světice prý nedokázal vlivem vlastního pocitu studu a strachu prolomit hradbu mlčení, které její obraz obklopuje. Popisovaný zážitek jej přivedl k dalšímu studiu, z něhož vznikla delší úvaha o vzniku a udržování tabu v dějinné paměti, kterou autor rozčlenil do pěti vzájemně dosti různorodých kapitol: K počátkům tabu; Světové války; Druhá smrt Mikuláše II.; Židé: samí Semité?; Rainer Werner Fassbinder: Instinkt tabu.

Podívejme se podrobněji na první část knihy, v níž se setkáváme s historikovým pojetím role tabu v dějinách, a rozeberme některé případy, na kterých Ferro své premisy dokládá. Autor zde poukazuje na souvislosti ovlivňující zrod mocenských celků (katolická církev, bolševická strana, francouzská republika, gaullistická Francie), které byly pod vlivem žádoucího ideového východiska (autor používá pojem ohnisko) později zatajovány nebo překru-

1 Srov. Peter BURKE, *Francouzská revoluce v dějepisectví. Škola Annales (1929–1989)*, Praha 2004, s. 78 a 95. Uvedme na tomto místě například následující monografie; z českých překladů *Dějiny Francie*, Praha 2006; *Dějiny kolonizací*, Praha 2007; z dosud nepřeložených např. *Comment on raconte l'histoire aux enfants à travers le monde*, Paris 1983 či *L'Histoire sous surveillance: science et conscience de l'histoire*, Paris 1985.

2 Zuzana LOUBETOVÁ, *Osobní zkušenost je riskantní. Rozhovor s Marcem Ferrem o životě v koloniích, dějinách Francie a vyrovnávání se s minulostí*, *Dějiny a současnost* 8, 2007, s. 27.

covány. Oficiálně propagovaná teorie počátků nové politické „*moci a autority*“ dává prostor „*usídlení tabu*“ – zapovězených tajemství jejich původu, které by mohly ohrozit legalitu nového řádu.³

Ferro připomíná, že francouzští katoličtí historici v zájmu obrany panovníka, zdůrazňovali při interpretaci Bartolomějské noci vliv jeho matky Kateřiny Medicejské, italské cizinky (ve skutečnosti pocházela z bohatého florentského rodu) případně „*skupinky fanatiků, jako byla rodina de Lorraine*.“⁴ Republikánskou historickou tradici, kladoucí svůj politický projekt do doby francouzské revoluce (1789–1799), nutí autor rozpomenout se na aristokratické republiky středověké Itálie i švýcarské a americké modely republikánství. V souvislosti s ruskou revolucí roku 1917 dále připomíná, že nejbolševičtější zemí Ruska bylo až do srpna téhož roku, kdy sem vstoupila německá armáda, Lotyšsko, což bylo později opomenuto jak bolševickou interpretací přelomových událostí, tak také nejnovější tradicí národních lotyšských dějin. Autorem zmiňovaná účast lotyšských bolševiků při popravě cara Mikuláše a jeho rodiny byla však jinými pracemi vyvrácena.⁵

Nepříjemnou sondou do kolektivního svědomí Francouzů má být úvaha, v níž Ferro pracuje se sociologickým průzkumem z roku 1976, který dokládá negativní postoje obyvatel Alsaska vůči Židům odsunutým z regionu na počátku druhé světové války. Podobně snad má působit i rozbor konstruktů o mučednickém národě Arménů trpících pod útlakem Osmanské říše, který je v rozporu s důkazy o nebyvalé prosperitě, jež oblast od 10. do 18. století prožívala. „*Mučedníci ano, ale ne bohatí*,“ glosuje Ferro při popisu mýtu o dějinách zmíněného národa. A dodává, že arménští historici „*neradi vzpomínají na to, že koncem 19. století spolu s Bulhary zavedli teroristické praktiky, zejména proti institucím Otomanské říše* [Osmanské říše – D. V.], *jako byla Istanbulská banka*.“⁶ Ferro se však ve své úvaze nezmiňuje o masakrech civilního obyvatelstva kurdskými jednotkami a osmanskou armádou, jež mezi léty 1894–1896 znamenaly smrt téměř 300 000 Arménů obývajícím oblast východní Anatólie. Opominuto zůstává rovněž klíčové tabu moderních tureckých dějin, arménská genocida z let 1915–1918!⁷

Nejméně přesvědčivou částí knihy je ovšem kapitola věnovaná odstranění členů ruské carské rodiny v červenci roku 1917. Pomocí dosud méně využívaných dokumentů zpochybňuje Ferro obecně přijímanou verzi poprav

3 Marc FERRO, *Tabu dějin*, Praha 2010, s. 16 a 26.

4 *Tamtéž*, s. 24. Očividně je zde míněn Jindřich I. Lotrinský (de Lorraine), vévoda de Guise.

5 *Tamtéž*, s. 26–27. Odlišného názoru je např. Orlando FIGES, *Lidská tragédie. Ruská revoluce 1891–1924*, Praha 2000, s. 597.

6 Marc FERRO, *Tabu dějin*, Praha 2010, s. 32.

7 Srov. Petra KOHOUTKOVÁ, *Utrpení a národní identita. Arméni v osmanské říši a jejich genocida*. Dějiny a současnost 7, 2008, č. 7, s. 24–27.

a pouští se do vratké spekulace, při které nevyklučuje přežití některých členů panovnickovy rodiny.

Podobně nelze přijmout ani teorii o ne-semitském původu aškenázských Židů, jež získala proslulost zejména díky knize spisovatele a publicisty Arthura Koestlera *Třináctý kmen* (*The Thirteenth tribe*, 1976). Dodejme, že kontroverzní knize, o níž autor hovoří jako o spise neprávem opomíjeném odbornými kruhy, se po jejím vydání dostalo pochvalného hodnocení nejen od neonacistů, ale také od islámských radikálů, kteří její závěry používali při zpochybňování legitimacy státu Izrael.⁸ Sama teorie předpokládající, že většina východních Židů jsou potomci bojovného kmene Chazarů, byla definitivně vyvrácena pomocí pozdějších genetických výzkumů.⁹

Soubor esejů Marca Ferra může sice svým obsahem inspirovat k dalším úvahám, ovšem autorova tendence odkrývat aktuální tabuizovaná témata v mnoha případech sklouzává k jakémusi vyvracení obecně přijímaných dějinných interpretací za každou cenu. Přesvědčivosti celku nepřispívá ani český překlad postrádající odbornou historickou revizi.¹⁰ S ohledem na volbu atraktivního názvu i provokativních témat lze pojmout podezření, že vliv vydavatele a motivace prorazit na knižním trhu měly na podobu publikace větší vliv, než autor v jejím úvodu v souvislosti s debatou o Janě z Arku přiznal.

O problematice vztahů kolektivní paměti, zapomnění a tabu v dějinách lze určitě doporučit podnětější práce. Na prvním místě text *Paměť a dějiny* z pera Ferrova kolegy Jacquese Le Goffa, dosud nepřeloženou francouzskou syntézu *Paměť míst* nebo *Pomníky a zapomníky* od českých historiků Jiřího Pokorného a Zdeňka Hojdy.¹¹

David VENCLÍK

8 Marc FERRO, *Tabu dějin*, Praha 2010, s. 115, 120. Srov. Shlomo SHARAN – David BUKAY, *Crossovers: Anti-zionism and Anti-semitism*, London 2010, s. 162.

9 Almut NEBEL – Dvora FILON – Marina FAERMAN – Himla SOODYALL – Ariella OPPENHEIM, *Y chromosome evidence for a founder effect in Ashkenazi Jews*, *European Journal of Human Genetics* 13, 2005, s. 388–391; dostupné online: <http://www.nature.com/ejhg/journal/v13/n3/full/5201319a.html> [citováno 13. 12. 2011].

10 Např. lotrinský rod, nikoli *rodina de Lorraine* (s. 24), Osmanská, nikoli *Otomanská říše* (s. 32), Chazar-ská říše a Chazaři, nikoli *Kazarská říše*, *Kazaři* (s. 115–119, 121) apod.

11 Jacques LE GOFF, *Paměť a dějiny*, Praha 2007; Pierre NORA (ed.), *Les lieux de memoire*, I et II., Paris 1984, 1986; Jiří POKORNÝ – Zdeněk HOJDA, *Pomníky a zapomníky*, Praha 1996.

Michel FOUCAULT, *Zrození kliniky*.

Červený Kostelec, Pavel Mervart 2010, 246 s., ISBN 978-80-87378-29-8

„Kdo nám může zaručit, že lékař v 18. století ještě neviděl, co vidí, ale že stačilo několik desetiletí, aby se fantastické figury rozptýlily a v uvolněném prostoru se objevily skutečné tvary věcí?“ S tímto tázáním přistoupil Michel Foucault počátkem 60. let ke zkoumání zrodu moderních lékařských praxí. Nezajímaly ho ani tak objevy a institucionální mezníky ve vývoji „oboru“, nýbrž způsoby, jakým se o chorobách, smrti a pacientech hovořilo mezi profesionály, jak došlo k redefinici „nemocného“ a jakým způsobem se skrze francouzskou zkušenost s revolucí na úsvitu dlouhého století proměnila sémantika a syntax medicínských diskurzů, především pak v nově institucionalizovaném prostředí „kliniky“. Zajímala ho (užijeme-li jeho vlastní termín) *epistéma*, proces utváření „klinické zkušenosti“, „otevření se konkrétního individua vůči řeči racionality.“ (s. 14) *Zrození kliniky* je tedy pokusem zmapovat způsob, jak se „z umístění smrti do lékařského myšlení rodí medicína, která je vědou o jedinci,“ (s. 229) a v neposlední řadě, jak se v očích této vědy, formované anatomickým a patologickým pozorováním, mění chápání člověka jako individuality. Zrod Foucaultova tázání po přeskupení medicínských vztahů mezi označujícím a označovaným a jeho vymezení zrodu klinického zkoumání zároveň nese v pozadí jistou pochybnost o tom, zda v sobě demonstrativně racionální způsoby lékařského zkoumání v podobě, v jaké byly komunikovány v době vzniku knihy, ve skutečnosti neobsahují rezidua někdejších pozdně osvícenských fantazmat.

Foucaultem zdůrazňovaná proměna pohledu, jež vyústila v možnost lékaře svévolně nahlížet na individuálního pacienta jako na objekt rigorózního vědeckého zkoumání v umělém prostředí nemocnice, je nesporně pro podobu „západní“ medicíny klíčovým posunem. To samé platí pro přechod od nahlížení na nemoci coby svébytné entity, jež se v uchopení novověkou přírodovědou začaly vzpírat všeobecně přijatelným definicím a klasifikaci, směrem k vnímání skrze patologickou anatomii a fyziologii. Ve světle současných debat o nedostatcích a neblahých jevech vázaných na systém „západní“ medicíny pak upoutají výroky osobností upozorňujících již ve své době na problematické aspekty rozšíření „klinického“ přístupu – právo lékařů na průlom do soukromí pacientů, zkrácení posuzování chorob mimo jejich „přirozený“ kontext a další.

Zrození kliniky bývá ve vývoji Foucaultova myšlení nahlíženo jako překonaná fáze autorova příklonu ke strukturalismu. Jako by *Dějiny šílenství* a *Zrození kliniky* byly pouze jakýmsi přípravnými fázemi ke zrození „toho pravého“ Foucaulta – autora *Slov a věcí*. Jako by se skutečná diskuse s Fou-

caultem a o Foucaultovi zrodila až v reakci na kritiku *Slov a věcí*, z níž posléze vzešla *Archeologie vědění* a v reakci na výhrady k opomíjení „nediskurzivních praktik“ pak klíčová vstupní přednáška na Collège de France – *Řád diskurzu*.¹ Zmíněné „rané“ knihy však mají pro porozumění proměnlivosti myšlení „archeologa a genealoga vědění“ podobný význam, jako měly pro autora cyklu *Lidské komedie* jeho tvůrčí zkušenosti s černými romány – totiž formativní.²

Nemělo by příliš smysl opakovat teze o neukotvenosti užívaného pojmosloví, i další hodnocení, pregnantně zformulovaná v četných foucaultovských monografiích.³ Pro čtenáře-historika je z četby *Zrození kliniky* dodnes podstatné především to, jakým způsobem dokázal Foucault proměnit zavedené formy nahlížení na pramenný materiál, jak byl schopen vytvářet odstup od vlastní řeči pramenů i od způsobu, jakým se v jeho současnosti o těchto informačních zdrojích hovořilo. Inspirativní se zde stále jeví jak způsob kladení otázek, tak schopnost nahlížet na „archiv“ jinak, než bývalo zvykem historiků, a na základě toho i originálně vymezit prostor zkoumání. Především tyto momenty historiky ke kontaktům s Foucaultem vůbec přivedly.⁴ Teprve jeho pozdější – zdánlivě „post-archeologické“ analýzy moci je ale utvrdily v tom, jak zásadní může pro historika četba Foucaulta být.⁵ Pro něj samého však bylo v době psaní knihy podstatné vyrovnat se s přístupy hermeneutiky a strukturalismu a zřejmě i fenomenologie; Dreyfus a Rabinow dokonce tvrdí, že právě *Zrození kliniky* „představuje Foucaultův extrémní příklon ke strukturalismu,“⁶ přestože je v tomto ohledu spíše uváděna až kniha *Slova a věci*. Příznačné je, že Foucault v pozdějších vydáních cíleně přeformuloval užívanou terminologii

1 Česky in: Michel FOUCAULT, *Diskurs, autor, genealogie*, Praha 1994, s. 7–39. Přehledně k tomu např. Jiří NEKVAPIL, *Úvodem k monotematickému číslu „Analýza promluvy a textů, analýza diskurzu“*, Sociologický časopis/Czech Sociological Review 2, 2006, s. 263–264.

2 Gilles Deleuze poznamenal, že přístupy „archeologie pohledu“ (jak zněl původní podtitul *Zrození kliniky*) a známého úvodního rozboru Velasquezových Dvorních dam ze *Slov a věcí* mají identické zacílení – oba mapují režimy světla a prostory viditelného, způsoby, jak se „mnohasmyslové komplexity vynořují na světlo.“ Srov. Gilles DELEUZE, *Foucault*, Praha 2003, s. 85n.

3 V tomto ohledu lze odkázat na stručnou pasáž *Archeologie medicíny* z monografie Huberta L. Dreyfusa a Paula Rabinowa (Michel FOUCAULT, *Za hranicemi strukturalismu a hermeneutiky*, Praha 2010, s. 42n, zejm. s. 46). Podrobněji např. Gary GUTTING, *Michel Foucault's Archaeology of Scientific Reason: Science and the History of Reason*, Cambridge – New York – Melbourne 1989, s. 111–138. Pasáž též dostupná v náhledu na books.google.com.

4 Foucaultovu cestu k české recepci přehledně zmapoval Jiří SUK, *Foucaultův příchod do Čech. „Archeologická“ a „genealogická“ metoda z perspektivy historika*, Soudobé dějiny 4, 2004, s. 51–65.

5 Tato recepce zplodila časem také podstatné diskuse, mj. dobře ilustrující postupné pronikání Foucaulta do světové historiografie. Srov. např. disputaci s Lawrenceem Stonem na stránkách *The New York Review of Books*, jež mj. kriticky reflektuje vlnu „foucaultismu“ v historiografii: *An Exchange with Michel Foucault*, dostupné online: <http://www.nybooks.com/articles/archives/1983/mar/31/an-exchange-with-michel-foucault> [citováno 19. 11. 2011]. Ke kritice *Dějiny sílenství* ze strany známého historika medicíny Roye Portera, vedené s důrazem na odlišnost anglosaské dějinné zkušenosti, např. Miloš KRÍŠŤÁK, *Michel Foucault (Tri štúdie)*, Diplomová práce, Filozofická fakulta Prešovské univerzity, Katedra filozofie. Dostupné online: <http://diplomovka.sme.sk/zdroj/3203.pdf> [citováno 19. 11. 2011].

6 H. L. DREYFUS – P. RABINOW, *Michel Foucault*, s. 46.

tak, aby co možná nejméně odkazovala ke strukturalistickému pojmosloví.⁷ Český překlad však vychází z původního vydání z roku 1963; v tomto ohledu tedy reprezentuje původní stav Foucaultova myšlení.

I v případě *Zrození kliniky* lze samozřejmě nalézat stále nové způsoby čtení.⁸ S odstupem času je však zajímavé zeptat se, zda samotné téma knihy nějak rezonovalo v samotné lékařské praxi, tedy zda a jak byla kniha přijata mezi těmi, kdo se stali jejími objekty. Vzhledem k rostoucí prestiži klinické medicíny, jež po postupném vstřebání atributů matematiky postupně přijímá i metafyzické rozměry, je takové tázání jistě opodstatněné. Už proto, že Foucault si v knize pokládá případnou otázku: „*Nejsou snad lékaři kněžemi těla?*“ Vedle zkoumání změny úhlu pohledu na nemoc a smrt je proto zřejmě nejpodstatnějším rozměrem knihy tázání po politickém rozměru rodící se moderní medicíny, zkoumání „*konvergence mezi nároky politické ideologie a požadavky lékařské technologie.*“ (s. 57) V analýze „*mýtu zestátněné lékařské profese, organizované na způsob duchovenstva*“ (s. 52) pak lze nalézt i kořeny pozdějšího Foucaultova zkoumání technologie moci.

Knihy se ve svých nejhistoričtěji pojatých pasážích zabývá i postupným zavedením klinické výuky na lékařských fakultách. Výuka na patologicko-anatomickém základě se rozšířila z Paříže a Leydenu do Edinburghu a Londýna, Vídně a nakonec i na americký kontinent, provázena a podporována značným zájmem mezi studenty. Proměny názorů na dostupnost lékařského vzdělání, provozování lékařské praxe i její regulaci a kontrolu ze strany státu byly dramatické a Foucault efektně (avšak snad příliš schematicky) dokládá, jak souvisely s různými fázemi Revoluce – počínaje návrhy, jež vycházely z liberálních idejí a počítaly s širokým zapojením lékařských „*důstojníků a úředníků*“ šířících v zájmu lidstva světlo medicíny do všech domácností a konče opětovným příklonem k poněkud elitářskému a důsledně hierarchizovanému systému, který je pro západní medicínu charakteristický i dnes, snad jen méně nápadně. Nikoli nadarmo je proto (zřejmě i v návaznosti na Foucaulta) moderní medicína některými glosátory řazena mezi „*ekleziomorfní*“ struktury – nabízí se připomenout dobové přízvisko Rudolfa Virchowa: „*papež medicíny*“.

Ačkoli se zdá, že kromě frankofonního se i v anglosaském světě Foucaultovy závěry staly nejen součástí kurzů z filosofie vědy,⁹ ale zřejmě též součástí kurikula lékařských fakult, v českém lékařském prostředí kniha dosud zřejmě nenalezla širší ohlas. To je politováníhodné, neboť se ukazuje, že z lé-

7 K tomu např. G. GUTTING, *Michel Foucault's Archaeology of Scientific Reason*, s. 111–112.

8 Srv. např. Alan BLEAKLEY – John BLIGH, *Who Can Resist Foucault?*, *Journal of Medicine and Philosophy* 4, 2009, s. 368–383; Chris PHILO, *The Birth of the Clinic: an unknown work of medical geography*. *Area* 1, 2000, s. 11–19.

9 Instruktivní příklad takové přednášky nabízí např. studijní materiály University of Bristol: http://www.bris.ac.uk/philosophy/staff/Bird/PHMed_2.pdf [citováno 19. 11. 2011].

kařského uvažování se (zřejmě nejen u nás) v iluzi přirozené danosti současného stavu často vytrácí povědomí o tom, že způsob, jakým lékař „západního“ typu přistupuje k předmětu své práce a jakým o ní hovoří, i samotná role medicíny a jejich představitelů ve společnosti nejsou samozřejmostí, ale výsledkem procesů s hlubokými historickými a kulturními kořeny, s významným otiskem politického klimatu v době jejich formování. Tato absence bohužel i v domácím lékařském prostředí přispívá k nepřilíh vyvinuté schopnosti reflexe vlastního konání, ba neochotě k ní vůbec přistupovat.

Na závěr ještě jednu dílčí glosu. Není bez zajímavosti, že Foucaultem sledovaný „klinický“ přístup k pacientovi je v současnosti doslova jádrem výuky kandidátů obojího lékařství i lékařské praxe vůbec – a to v takové míře, že samotné adjektivum „klinický“ se v dnešním oborovém diskurzu jeví jako zcela zbytečné. Vynechání slov odvozených od pojmu klinika ze současných učebnic by vyznění textů a možnost jejich pochopení nijak podstatně nezměnilo. Dotaz směřující na sémantický rozdíl pojmů „klinický příznak“ a „příznak“ v medicínském kontextu by pravděpodobně zahnal do úzkých nejen studenta, ale i mnohého „klinického“ lékaře (analogických příkladů se pak nabízí řada).

Bude někdy začátek nového tisíciletí vnímán medicínsko-historicky podobně přelomově jako úsvit dlouhého století zachycený ve Foucaultově knize? Pokud ano, pak by se centrem úvah zřejmě stal posun od „medicíny zkušenosti“ k „medicině důkazů a statistiky“. Tuto změnu lze již pozorovat v každodenní praxi, její význam se ukáže až ve zpětném pohledu. Otázkou zůstává, nakolik může četba Foucaultovy knihy přispět k tomu, že této reflexe budou mocni sami lékaři...

Milan DUCHÁČEK – Aleš DUCHÁČEK

Roger CHARTIER, *Na okraji útesu.*

Červený Kostelec, Pavel Mervart 2010, 276 s., ISBN 978-80-87378-52-6

Práce Rogera Chartiera jsou dobrým příkladem pronikání francouzsky poji- mané historiografie do anglosaského, především však amerického světa. Profesury na Cornellově a Pennsylvánské universitě, hostující přednášky na Stan- fordů a jiných prestižních institucích i působení v latinskoamerickém prostředí Chartierovi vydobily světové renomé. Je proto s podivem, že z českých his- toriků mu dosud větší pozornost věnovali téměř výhradně jenom Jan Horský a Daniela Tinková.¹ Vychází-li reprezentativní výběr Chartierových článků z 80.–90. let konečně česky, nelze to nazvat jinak než splátkou starého dluhu, za niž je třeba nakladatelství Pavel Mervart vzdát dík. Vzhledem k této pio- nýrské činnosti je však škoda, že Chartierův výběr postrádá doslov (stejně jako ostatní tituly z této řady „splněných restů“, vyšel zde již Barthes, Veyne, Foucault či Ferro). Až na výjimky se totiž jedná o knihy, které by si zasvěcený komentář zasloužily.

Hned na úvod se nabízí otázka, proč byla pro překlad vybrána francouzská verze knihy, a nikoli Chartierova anglická verze, jež vyšla jako první (1997) a od francouzského vydání se výrazně liší. Rozdíl spočívá zejména ve volbě zařazených textů, z níž plyne, že anglosaská verze je více zaměřena „na export“ mimo frankofonní prostředí. Oproti „domácímu“ výběru se v „ex- portním“ nachází pět jiných textů: stať o diskurzu a praxích francouzské re- voluce a především tři texty komentující Chartierovu reflexi díla Norberta Eliase a jeden zprostředkovávající anglosaskému světu dílo Philippa Arièse. Francouzské vydání (lépe řečeno jiný, avšak eponymní výběr), je obsahově více zaostřen na francouzskou vnitrooborovou diskusi, což dokládají hned úvodní texty *Intelektuální historie a dějiny mentalit* z roku 1983 (chronolo- gicky nejstarší pasáž výběru), zaobírající se kritikou konceptu dějin menta- lit a dějin idejí, a článek *Svět jako reprezentace*, reagující na „krizi“ nastavší po opuštění marxismu a strukturalismu coby dlouhodobě dominantních pa- radigmat francouzských humanitních oborů. Je škoda, že se pro české vydání nepodařilo spojit obě verze v jednu. Jistě by to bylo zajímavé, byť co do zís- kání práv složitější.

1 Srov. Jan HORSKÝ, *Dějepisectví mezi vědou a vyprávěním*, Praha 2009, zejm. s. 56–69. Též Jan HORSKÝ – Daniela TINKOVÁ, *Roger Chartier. Nové intelektuální a kulturní dějiny jako historiografická odpověď na výzvy postmoderních kritik*, in: *Historik v proměnách doby a prostředí 20. století*, Jiří Hanuš – Radomír Vlček (eds.), Brno 2009, s. 27–56. Horského pasáže z textu uveřejněném ve sborníku se navíc v zásadě kryjí s kapitolou v jeho monografii. Na Chartierovy práce již dříve mistry upozorňoval např. Dušan Tréštil, srov. např. jeho článek *Dějiny jako dějiny společnosti nebo dějiny kultur?*, *Dějiny a současnost* 4, 2001, s. 29.

Nemělo by smysl popisovat zde šířeji Chartierovu „metodologickou pozici“, jeho snahu uhájit pole historiografie jako specifické disciplíny při vědomí a produktivním využívání kritických impulsů pocházejících z literární teorie a naratologie. Především tak již ve výše zmiňovaných textech přehledně učinil Jan Horský, a nakonec i samotný výbor je svědectvím o proměnách Chartierova myšlení v důsledku četby a promyšlení prací Michela Foucaulta, Paula Ricoeura, Michela de Certeau, Haydena Whita, Louise Marina a v neposlední řadě bibliografa Donalda F. McKenzieho, autora knihy *Bibliography and the Sociology of Texts* (Londýn 1986), o jejíž francouzský překlad se Chartier zřejmě zasloužil a napsal k němu také předmluvu. Do značné míry lze celý výbor označit za Chartierovo vyrovnávání se s postuláty jmenovaných myslitelů. Je vlastně možné hovořit o *intelektuální ego-histoire*, neboť v textech výboru lze vysledovat Chartierovu cestu ke zkoumání autorství, knih, textů a způsobů jejich čtení, tedy k tématům, na nichž vystavěl svůj odborný věhlas.

Bylo by však chybou vnímat Chartierovův výbor jako jakýsi teoretický kánon, i když je tak někdy – a ne zcela bezdůvodně – prezentován. Chartierovi však spíše šlo o vydání svědectví o intelektuálním dobrodružství a o přihlášení se k autorům, kteří pro něj na této cestě znamenali klíčovou inspiraci, avšak ve své době pro většinu francouzských, ale ani anglosaských historiků ještě nepředstavovali výraznější podněty, přestože ve „svých oborech“ /zjednodušeně řečeno/ si již vydobyli respekt. To je především případ Michela Foucaulta, jehož odkaz Chartier nejprve vztahuje k analýze francouzské revoluce („*Chiméra počátku. Foucault, osvícenství a francouzská revoluce*“) a posléze se k němu vrací v instruktivní analýze, když ukazuje, kterak Foucault sám (očividně cíleně) znepřehlednil možnosti interpretace vlastních textů tím, že do nich opakovaně vnášel vrstvy vlastních retrospektivních různocnění (*Moc, subjekt, pravda. Foucault čtenářem Foucaulta*). Chartier zde demonstruje, jak Foucault – příznačně pro ironizující postoj k vlastnímu dílu – záměrně rozmělnil jedinečnost autorského subjektu tím, že zpětně posílil jeho přítomnost v již jednou uzavřeném textu.

Není možné pominout ani Chartierovu rekapitulaci klíčových, avšak vzájemně se neprotnuvších polemik, jež vzešly ve Francii z úvah Paula Veyna a Michela de Certeau a za oceánem z *Metahistory* Haydena Whitea (Chartierova esej ve francouzské verzi pod kryptotitulem *Rétorické figury a historické reprezentace*, v anglické pod explicitněji polemickým *Čtyři otázky pro Haydena Whita*). Chartier zde staví Whiteovu první teoretizující knihu do kontextu jeho pozdějšího myšlenkového směřování v dalších dvou esejistických kompendiích. Především však kriticky rekapituluje Whiteovu snahu o navázání na některé impulsy z díla Rolanda Barthesa a polemizuje s jeho striktně formalizujícím přístupem k historiografickému textu.

Whiteovské entrée uzavírá první, spíše rekapitulující část knihy (Vývoj) a uvozuje oddíl *Čtení*, v němž se Chartier vypořádává s výše jmenovanými francouzskými vzory. Ani závěrečný třetí oddíl výboru (*Sousedství*), který zdánlivě prozkoumává pomezí disciplíny historiografie, není vystaven jinak, než jako vyrovnávání se s odkazem výrazných badatelských osobností. Text *Historie mezi geografii a sociologií* přehlíží vývoj chápání pojmu region od odkazu Paula Vidala de La Blache,² jenž zanechal významnou stopu zejména v dílech první generace školy Annales, přes inspiraci německou ratzelovskou antropogeografií po diskuse s pojetím sociologů durkheimovského školení. Text, sám o sobě rozsahem spíše drobný, zaujme především v komparaci s českou situací, v níž soupeření mezi historiografií a sociologií nabylo odlišných kontur, mj. právě v důsledku dlouhodobě velmi tristní úrovně české univerzitní geografie.

Vztah historie a filosofie je ve výboru nahlížen prizmatem pokusů odpoutat se od hegelíánského dědictví, jež formovalo velké syntézy filosofie dějin (Spengler, Toynbee). Esej vyústí v opozici dvou podstatných inspiračních zdrojů Chartierových úvah – totiž myšlení Norberta Eliase a (opět) Michela Foucaulta. Elias předestřel způsob, jak formulovat invarianty historických objektů a sociálních struktur neredukovatelných na obecné paušalizace. Na rozdíl Foucaultova zdůrazňování diskontinuitní povahy historických jevů však u Eliase zůstává dominantním důraz na jejich trvání. Jak ovšem konstatuje Chartier, oba náhledy se staly klíčovou inspirací historiografie, protože od jejich formulování „*se stalo nemožným uvažovat o jakýchkoli historických objektech tak, jako by to byly ‚přirozené předměty‘, které variiují pouze v historických modalitách své existence.*“ (s. 226)

Zdánlivě překvapivý důraz na vztah historiografie k bibliografii pak odkrývá Chartierův obdiv k závěrům, kterými Donald F. McKenzie dokázal oživit zdánlivě suchopárnou knihopisnou disciplínu. McKenzieho impulsy se Chartierovi zřejmě staly klíčovou inspirací: nově ustavené vymezení pojmu text a čtení, novátorská analýza způsobů, jimiž se texty dávají ke čtení, zdůraznění význam média pro čtení samo, dopad výrobního procesu na způsob recepce včetně významu psaného textu pro symbolické reprezentace moci a dominance... zde zřejmě koření cesta k Chartierovým nejvýznamnějším monografiím.

Připustíme, že mnohé z toho, co Chartierův výbor obsahuje, s odstupem jeden a půl dekády již nepůsobí tak svěže a novátorsky, jako v době, kdy kniha poprvé vyšla v USA. Bylo by však chybou číst Chartierovy eseje (neboť výbor je co do žánru právě esejistický) jako soubor antikvovaných teoretizu-

2 V českém překladu omylem uváděn chybný tvar *de La Blanche* – srov. např. s. 195, 202, 214 aj.

jících statí. Jistěže knihu lze vnímat i takto. Mnohem smysluplnějším způsobem četby se však jeví ten, jenž na výbor nahlíží jako na výpověď o postupném setkávání a prolínání různorodých historiografických diskurzů a praxí, jež se staly inspirací k dílu jednoho z nejvýraznějších současných historiků.

Milan DUCHÁČEK

Veronika STŘEDOVÁ, *František Kutnar a strukturalismus v interpretaci sociálních a hospodářských dějin.*

Praha, Scriptorium 2009, 101 s., ISBN 978-80-87271-21-6

František Kutnar je jedním nejzajímavějších českých historiků. Lze to konstatovat jak z hlediska dějin domácí historiografie, tak obsahu a tematického rozsahu jeho díla, o peripetiích jeho životních osudů nemluvě. Kutnar byl bezesporu originální osobností, jež dokázala nalézt společnou řeč s konzervativními katolíky z okruhu revue *Řád* (např. se sociologem Janem Hertlem) i demokratem Jaroslavem Werstadtem, ale zároveň se inspiroval socialisty a umírněnými marxisty jako byl Jan Slavík či Inocenc Arnošt Bláha, ačkoli právě tyto osoby pokládali konzervativně uvažující intelektuálové za své úhlavní nepřátele. I když byla intenzita Kutnarovy publikační činnosti ovlivněna někdejšími politickým režimem (neboť s vulgární ideologickou podobou marxismu se nikdy neztotožnil), bezesporu by si zasloužil být představen v obsáhlé monografii jako jeden z nejinspirativnějších českých historiků dvacátého století. Je proto s podivem, že mu coby badatelskému objektu byla doposud věnována pozornost pouze z dílčího úhlu, zejména ve vztahu k agrárním dějinám.¹

Monografie Veroniky Středové, vycházející z její rigorózní práce, se nabízí tuto mezeru umenšit pokusem o zmapování Kutnarových vazeb ke strukturalismu. Vzhledem k tomu, že František Kutnar byl jedním z mála historiků, kteří se již od třicátých let soustavně zaobírali teoretickou reflexí vlastního oboru, jde bezesporu o hledisko nosné a domyšleno hlouběji by jistě přineslo zajímavé výsledky. Konstatujme však rovnou, že v předložené podobě je metodologické zaostření zároveň největší slabinou celé knihy, neboť nejen obecně, ale doslova v klíčových momentech pomíjí biografické realie a diskurzivní kontext. Neslouží ke cti recenzenta, soustředí-li se při hodnocení syntetické práce na dílčí opomenutí. V případě recenzované publikace se však jedná o analytickou sondu, jež si zvolila za téma dílčí metodologickou fasetu. Těžko lze tedy pominout, že vykazuje zásadní heuristické nedostatky. I proto přistupuji k jejímu hodnocení se značnými rozpaky.

1 Srov. zejm. Podíl *Františka Kutnara a agrárního dějepiscectví na formování obrazu české minulosti. Sborník referátů z vědecké konference konané ve dnech 24.-25. dubna 1998 v lázních Sedmihorkách*. Ivo Navrátil (ed.), Semily 1998 (= Z Českého ráje a Podkrkonoší. Supplementum 4). Dosud zřejmě nepřehlednější stať ke Kutnarovu životu sepsala Hana KÁBOVÁ, *Život a dílo Františka Kutnara*, in: František Kutnar, *Malé dějiny brambor*, Karol Bílek – Hana Kábová – Aleš a Petr Kutnarovi (eds.), 2. přepracované a rozšířené vydání. Pelhřimov – Havlíčkův Brod – Praha 2005, s. 9–23. Středová však kromě zmíněné předmluvy v literatuře neuvádí ani do té doby nejpodstatnější text Jaroslava Marka: *Strážce času (In memoriam Františka Kutnara)*, ČČH 3, 1990, s. 342–350, nemluvě o novějších textech Aleny Šubrtové a Eduarda Maura.

V úvodu knihy je zmíněno, že původním impulsem k prozkoumání tématu byla (kromě pionýrského článku Karla Štefka²) zejména apodiktická představa, že bude možno v Kutnarově díle nalézt vazby k postulátům historiků školy Annales. Ačkoli autorka hned zpočátku konstatuje, že se jí ani po delším zkoumání žádné přímé kontakty na vůdčí osobnosti dlouhodobě dominujícího proudu francouzské historiografie nalézt nepodařilo, z textu knihy lze cítit, že se této premisy nevzdala, což jí bohužel znemožnilo uvažovat i jinudy, než směrem k frankofonnímu prostředí.

Veronika Středová se jala uchopit Kutnarovo dílo pouze pod jedním, totiž metodologickým zorným úhlem, v představě, že „*František Kutnar je v naší historiografii zjevem víceméně [sic! – pozn. M. D.] výjimečným*“, a je „*patrně nejvýraznějším, dost možná jediným skutečným představitelem historiografického strukturalismu u nás.*“ (s. 91) Vůči tvrzení, že strukturalismus představuje vhodný klíč ke Kutnarovu dílu, nelze mnoho namítat. Soustředění na tento moment však autorce zastínilo mnohé další zdroje Kutnarova teoretického myšlení, především inspiraci etnografií (např. Petr G. Bogatyrev, Dmitrij K. Zelenin), marxismem, funkcionalismem a raným strukturalismem odstíněnými v sociologii již zmíněného Inocence Arnošta Bláhy (zejm. knihou *Sociologie dělníka a sedláka /1925/*),³ či německou antropogeografií a tamějším pojetím Sozial-, Geistes- a Wirtschaftsgeschichte (například Kutnarovy kontakty s Eugenem Lembergem aj.).

Středová vůbec nahlíží na objekt svého zájmu značně jednostranně, což se projevuje mj. v užívaných adjektivech: *nepřekonatelné Přehledné dějiny, nezapomenutelné dílo, fascinující osobnost, pozoruhodné myšlení, pozoruhodná strukturálně funkční koncepce, osobitá a v kontextu českého dějepisceví výjimečné pojetí historické skutečnosti* etc. Středová právem (byť prostřednictvím dobově podmíněné floskule) upozorňuje na to, že Kutnar na rozdíl od většiny svých učitelů i generačních souputníků „*neustrnul na pozici historického faktu*“, to jí však dovedlo k závěru, že se jeho představa historické skutečnosti jako skladebného celku jeví „*náhle jako univerzálně platná*“, pročež lze „*Kutnarovu koncepci chápat také jako možné východisko z krize soudobého dějepisceví*“

2 Karel ŠTEFEK, *Strukturalismus v díle Františka Kutnara*. Listy katedry historie a Historického klubu – pobočka Hradec Králové 6, 1994, č. 6, s. 34–39. Těž pozdější příspěvek ve výše citovaném sborníku: Karel ŠTEFEK, *K problematice strukturalismu v Kutnarově díle*, in: Podíl Františka Kutnara a agrárního dějepisceví na formování obrazu české minulosti, Semily 1998, s. 184–191.

3 Srov. např. Dušan JANÁK, *Ohlédnutí za sociologií Inocence Arnošta Bláhy*, Sociologický časopis 45, 5/2009, s. 1081–1090, zejm. s. 1084–1085. Kutnar jistě sledoval i Bláhovy práce pozdější, ostatně v sérii známých *Svazků úvah a studií*, vydávaných nakl. Václav Petr, kde vyšla Kutnarova *Tváře české vesnice v minulosti /1942/*, vyšel později i Bláhův *Problém lidu /1947/* – a to právě v době, kdy Kutnar pracoval na knižkách *Sociálně myšlenková tvářnost obrozenského lidu: trojí pohled na český obrozenský lid jako příspěvek k jeho duchovním dějinám a Cesta selského lidu k svobodě /bojů 1948/*. Druhou z nich příznačně vydala Česká akademie zemědělská, v níž Bláha zasedal coby předseda sociologické sekce.

tví.“ Překvapivě si nepovšimla, že se o krizi historiografie ve druhé polovině 20. století začíná hovořit především poté, co byly po opuštění empiricko-kritických metod podrobeny kritice i snahy historiků hierarchizovat probádaný materiál postupy strukturalistického formalismu.

Podstatným přínosem knihy bezesporu je poukázání na skutečnost, že přes prokazatelnou absenci konkrétních vazeb dospíval Kutnar (v podstatě samostatně) k podobným postulátům, jaké v historiografii formulovali přední představitelé školy Annales, tedy Marc Bloch, Lucien Febvre a Fernand Braudel. O to více pak čtenáře zarazí, že se Středová kromě řečeného opakovaně pokouší Kutnarovo myšlení uvést v soulad s dílem Michela Foucaulta, jehož východiska mají v porovnání se školou Annales zcela jiné kořeny, nemluvě o tom, že k širší recepci jeho děl docházelo i mezi francouzskými historiky až v samém závěru Kutnarova života. Vést paralely mezi Kutnarovou pojmoslovnou analýzou a „archeologickými“ sondami inspirovanými lingvistickým obratem lze proto jen stěží. Středová navíc ve svých odkazech na Foucaulta vychází pouze z informativního článku Jaroslava Marka z *Dějin a současnosti* a z interview vydaného česky zásluhou Mojžíry Grygara (*Pařížské rozhovory o strukturalismu*), obojí z roku 1969. Snad právě proto jej vnímá jako strukturalistu, ačkoli podoby Foucaultovy „archeologické“ snahy pronikat skrze diskurz k praxím a jejich konkrétním významům se s každou knihou proměňovaly a postupně tendovaly spíše k hermeneutice.⁴ Ostatně Foucault toto „škatulkování“ (spojované v případech strukturalismu takřka výhradně s tituly *Zrození kliniky* a *Slova a věci*) vždy odmítal.⁵

Knihla sama vychází z autorčiných přípravných studií a je založena zejména na materiálu z Kutnarova osobního fondu uloženého v Archivu Národního muzea. Z něj se však autorka soustředila pouze na archiválie vztahující se přímo ke Kutnarovu dílu, ba spíše na oněch několik složek, jež obsahují rukopisné či strojopisné verze Kutnarových klíčových metodologických textů (jde zejména o materiály z kartonů 34, 39, 42). Středová se v zásadě omezila na komentovanou reprodukci Kutnarových názorů a zcela pominula dobový kontext a individuální vazby, z nichž se Kutnarovo myšlení rodilo. Jako by si neuvědomovala, co plyne z Kutnarovy pasáže o Palackém obsažené v textu *K otázce struktury historického faktu*; z pasáže, kterou sama cituje: „nelze hodnotit podle jedné z [...] vyznačených etap, ani snad podle jednoho z jejích komponentů simplifikovaných, jednostranným zdůrazněním a zevšeobecněním, nýbrž toliko kvantitativním zvážením všech složek jeho osobnosti jako celku, a to v kontextu s dobovou společenskou a myšlenkovou situací.“

4 Srov. např. vlivnou monografii Huberta L. Dreyfuse a Paula Rabinowa (česky *Michel Foucault. Za hranicemi strukturalismu a hermeneutiky*, Praha 2010).

5 K tomu např. Miroslav MARCELLI, *Michel Foucault alebo Stať sa iným*, Bratislava 2005, s. 82–83.

Středová však zcela pominula zbytek fondu a vůbec nepřihlédla např. ke korespondenci. O obsahu dopisů s Janem Mukařovským, Josefem L. Fischerem a dalšími (např. o vztazích s Václavem Husou) v knize nepadne ani slovo. Zcela klíčové je pak opomenutí kontaktů s Felixem Vodičkou, s nímž Kutnarova pojil nejen zájem o stejné historické období, ale především jedenáct let, kdy oba téměř denně sedávali u jednoho stolu ve sborovně Jiráskova gymnázia v Resslově ulici. Nikoli náhodou právě v té době Vodička formuluje svou klíčovou teoretickou stať *Literární historie, její problémy a úkoly (1942)*, v níž předestřel své pojetí strukturalistické analýzy literárněhistorického materiálu. K tomu si dovoluji citát z Vodičkova dopisu Kutnarovi: „*Měl jsem vždy radost, když jsme se na svých cestách historií setkávali společným zájmem, společnou tematikou, stejným nebo obdobným viděním problémů.*“⁶

V konstatování, že hlavními Kutnarovými inspiračními zdroji byli Mukařovský a ve skladebném pojetí skutečnosti Josef Ludvík Fischer, se Středová zaklíná odkazem k textům Karla Štefka (s. 28), aniž by sama komparací konkrétního materiálu Štefkovo tvrzení dovodila. Zdá se, že se spolehla na základní indicie, naznačené v článcích Karla Štefka, Zdeňka Beneše, Eduarda Maura a Josefa Petráně – a další materiály z Kutnarova osobního fondu zřejmě do své metodologické sondy nepokládala za nutné zahrnout. Domnívám se, že jinak není možné zmíněná opomenutí vysvětlit.

Pomineme-li, že v knize vůbec není zmíněno Kutnarovo studium historie v kombinaci s českým jazykem a literaturou a jeho respekt k F. X. Šaldovi (ačkoli v osobním fondu je dochován i celý index), chybí zde i zmínka o Kutnarově prvním akademickém působení na olomoucké univerzitě, jejímž rektorem byl v letech 1946–49 právě J. L. Fischer (v akad. roce 1949/50 prorektorem) a v následujících třech letech pak Kutnarova generační vrstevnice a také někdejší středoškolská kolegyně, filosofka Jiřina Popelová-Otáhalová. V pátrání po zdrojích Kutnarova teoretického uvažování pak citelně absentují odkazy na paralely s historickým myšlením Jana Slavíka⁷ či právě Jiřiny Popelové⁸ – přestože k oběma se Kutnar ve svých poznámkách, zachovaných v pozůstalosti, explicitně hlásil. V souvislosti s Popelovou překvapí i absence zmínky o její persifláži, vydané pod názvem *Rozjímání o českých dějinách* roku 1948.⁹ Titul je věnován J. L. Fis-

6 Archiv Národního muzea, fond František Kutnar, inv. č. 428, karton 5, korespondence přijatá, Vodička Kutnarovi 6. 10. 1973.

7 Ačkoli autorka k tomu vydala společně se svým manželem dílčí studii, na niž odkazuje. Srov. recenzovanou publikaci, s. 18, ref. č. 7.

8 Zejména na inspiraci její knihou *Poznání kulturní skutečnosti* (1936) či jejími ohlasy myšlenek Ernsta Troeltsche a Benedetta Croceho obsaženými v jejích studiích o filosofii dějin. Ostatně Croceho *Evropu v XIX. století* Popelová přeložila pro Laichterovo nakladatelství (Praha 1938).

9 Jiřina POPELOVÁ, *Rozjímání o českých dějinách*, Praha 1948. V tiráži se mj. uvádí: „*Autorem frontispiciu, zobrazujícího pohled s věže terasy Jiráskova gymnasia v Praze, je Karel Otáhal.*“

cherovi ke dni slavnostního otevření Palackého univerzity v Olomouci, kde tehdy kromě Popelové začal externě působit i Kutnar (oba dva navíc jádro svých podkladů k habilitaci vytvořili již za války).¹⁰ Jedná se o fiktivní dialog studentů a učitele, který se odehrává za protektorátu na střeše pražského gymnázia nedaleko Karlova náměstí, s výhledem na Vltavu, Vyšehrad, Petřín a Hradčany – tedy Jiráskova gymnázia v Resslerově ulici, jak dokládá i frontispic. Hlavní postavou je pak Historik, jenž studentům takto v ústraní vykládá podstatu sporu o smysl českých dějin. Lze se takřka s jistotou domnívat, že v interpretační licenci autorčině, jež tehdy byla Kutnarovou a Vodičkovou kolegyní,¹¹ se v Historikově důrazu na národ a v odkazech na Palackého, Masaryka, Šustu, Pekaře, Šaldu, Renana aj. odrážejí právě názory Františka Kutnara. Již samotný fakt názorové spřízněnosti a společných sociálních i kariérních vazeb naznačuje, že tudy by mohla vést plodná komparace, z níž by mj. mohlo vyplynout generační ovlivnění marxismem, k jehož ideologizující (ač nikdy výslovně vulgární) podobě Popelová na rozdíl od Kutnara postupně dospěla.

Podstatnou částí knihy je samozřejmě analýza Kutnarových publikovaných textů, zejména z období do roku 1948. Je bezesporu správným zjištěním, že Kutnar své základní postuláty a úvahy o struktuře klíčových historických pojmů (např. národ, lid, odlišení vlastenectví a nacionalismu etc.) v rukopise formuloval již během 30. let, ale k odkazům na inspiraci předními domácími strukturalisty dospěl až v době, kdy se z ní byl vzhledem k tažení vůči „buržoazním přežitkům ve vědě“ nucen obhajovat a kdy se sám Jan Mukařovský tohoto svého „hříchu mládí“ demonstrativně zřekl. S výjimkou jediné věty v závěru knihy, uvedené navíc v závorce „(Nemluvě o tom, že prokázal nepochybně velkou dávku osobní statečnosti, když se ke strukturalismu jako výkladovému hledisku přihlásil v problematickém období druhé poloviny padesátých let 20. století.)“ (s. 91) Středová s tímto klíčovým paradoxem nepracuje, nepokouší se o jeho výklad, v podstatě se jím nezabývá. K tomu třeba poznamenat, že autorka zachází s Kutnarovými texty velmi svévolně a nesleduje jejich postupnou genezi, ba některé milníky v Kutnarově uvažování (jako např. monografii *František Jan Vavák /1941/*) zcela pomíjí. Čtenáře to zaskočí, neboť v textu opakovaně naráží na autorčino zápolení se skutečností, že Kutnar pro své výklady užíval vlastní specifické terminologie, v níž se očividně snažil především o české výrazivo (*tvářnost, skladba, selskost* apod.) a později o vyhýbání se dobovým ideologickým floskulím. Ačkoli Středová porovnává různé

10 Více o peripetiích Kutnarovy olomoucké habilitace viz Václav PODANÝ – Michal ŠULC, *Habilitace a docentura Františka Kutnara*, Dějiny a současnost 1, 1996, s. 38–40.

11 Srov. Vladimír JUSTL, *Jen vzpomínka*, in: *Filosofka Jiřina Popelová*, Eva Foglarová (ed.), Praha 2005, s. 25. Zatímco Popelová jako filosofka a klasická filoložka u Pekaře ani u Šaldy nestudovala (z historiků poznala na pražské fakultě především Josefa Dobiáše), Kutnar se explicitně hlásil k oběma jako ke svým učitelům.

verze Kutnarova klíčového článku z Filosofického časopisu *O pojmu struktury v historické vědě /1969/*, nepovšimla si hlouběji, jak Kutnar elegantně proměňoval obsah pojmů jako materialismus a přizpůsoboval je v interpretaci své potřebě, a to v souladu se svými staršími postuláty z kratších prací, vzniknutých ve 40. letech, ale zároveň ve snaze alespoň formálně vyhovět důrazu na tzv. dialektický materialismus.

Bylo by jistě možné poukázat i na další pochybení. Rozpaky působí opakovaná snaha nalézat Kutnarovy vazby na Štrasburk a redaktory revue *Annales*, namísto aby se Středová více zabývala vlivem, který měla na Kutnarovo myšlení četba *Revue de synthèse* Henriho Berra a dílo jeho pařížského učitele Alberta Mathieze, významného historika francouzské revoluce, který svým důrazem na ohlas revolučních idejí v nižších společenských vrstvách bezesporu inspiroval některé z raných Kutnarových studií v ČČH (přestože se o této vazbě autorka povšechně zmiňuje; viz s. 21, ref. č. 13, 14). Koherenci celku neprospívá ani nesourodost závěrečné kapitoly, pojednávající o úloze historického regionu, v níž kupodivu vůbec nezazní jméno Paula Vidala de La Blache.¹² Pasáž působí, jako by zde byla do počtu a dotahovala knihu na kýžených sto tiskových stran – aniž by zde na dvanácti stranách byla byt jediná zmínka o studii Hany Kábové, jež stejné téma zpracovala před vydáním recenzované knihy v rozsahu více než dvojnásobném a na podstatně solidnější pramenné základně (byť využitím starších kutnarovských studií V. Středové a v poněkud marginálním periodiku).¹³

Souhrnem je možno říci, že pokus o zmapování vývoje historického myšlení Františka Kutnara se soustředěním na pojem strukturálně-funkční metody a v důsledku snahy nalézt vazby na školu *Annales* příliš nezdařil. Kutnar je zde vytržen z dobového kontextu a i sociální a intelektuální sítě, v níž se pohyboval (Středová například zcela pominula Kutnarovu aktivitu v levém křídle agrárního hnutí Brázda, jež výrazně formovalo volbu jeho badatelských témat). Stejně tak chybí zachycení Kutnarova intenzivně prožívaného rozporu mezi vztahem ke katolicismu spojenému s tradičními agrárními hodnotami a jeho sociálním cítěním a příklonem k socialismu a marxismu. Alespoň v závěru pak postrádám zdůraznění skutečnosti, že Kutnar inspiraci strukturalismem a funkcionalismem dále rozvinul a konstatoval, že na rozdíl od literární historie a estetiky v historiografii vzhledem k povaze látky nehrozí, aby strukturální analýza ustrnula na formalismu, čímž poukázal mj. na neudržitelnost

12 K Vidalovu vlivu na zakladatelské osobnosti školy *Annales* a obecně k formulování významu regionu ve francouzské historiografii srov. článek *Historie mezi geografii a sociologií* in: Roger CHARTIER, *Na okraji útesu*, Červený Kostelec 2011, s. 195–216 (zejm. oddíl *Region podle Vidalovských geografů*, s. 202n).

13 Srov. Hana KÁBOVÁ, *Regionální moment v dějinách u historika Františka Kutnara. Kořeny a souvislosti*, Dějepisec 2, 2008, s. 21–50.

metody synchronní analýzy a nutnost přistoupení k tázání skrze diachronní komparaci. V tomto ohledu vlastně hledanou inspiraci Kutnar překonal.

Na závěr bych chtěl vyslovit politování nad tím, že badatelka, jež se uvedla několika nesporně nadějnými studii těžícími mj. z kontaktu s frankofonním prostředím, nedokázala dostát postulatům, k nimž se v recenzované knize tak obdivně hlásí, a odhodlala se k vydání zjevně nedotažené práce. Zda se tak stalo z nutnosti vykázat v rámci hodnocení vědecké práce monografii, či zda si Veronika Středová neuvědomila nedostatky textu, se neodvažuji soudit. Lze se však tázat, proč autoři recenzních posudků nedoporučili autorce někdejší rigorózní práci alespoň k doplnění. I když útlá publikace přináší základní nástin problému, byla vytvořena na příliš úzké pramenné základně, bez přihlídnutí k dobovému kontextu i vnitrooborovým diskurzivním praxím. Na solidní analýzu myšlení Františka Kutnara si tedy budeme bohužel muset ještě počkat, o kvalitně napsané a ucelené monografii nemluvě.

Milan DUCHÁČEK

Jan DOLÁK – Marie GILBERTOVÁ, *Historik Jiří Špét. Život a dílo.*

Brno, Masarykova univerzita 2010, 52 s., ISBN 978-80-210-5282-6

Publikace, jež slibuje obraz života a díla historika Jiřího Špéta, vypadá díky fotografií mladého badatele a citlivé grafice obálky přitažlivě, ale poněkud klame tělem. Kdo by očekával monografii, mapující životní cesty a působení předního domácího odborníka v oblasti muzeologie, dlouholetého činovníka Historického klubu a později významného státního úředníka, jehož působení na referátu muzejnictví ministerstva kultury v období normalizace je dodnes předmětem vnitrooborových diskusí i zdrojem poněkud rozpačitých reakcí pamětníků, bude zklamán. Příběh o tom, kterak bylo možné publikovat podstatné příspěvky k dějinám české historiografie (Goll, Rezek, Kalousek, Zíbrt aj.) a zároveň se pohybovat v oficiálních kruzích vědy a památkové péče, bohužel zájemce v útlé publikaci nenalezne. Z jednapadesáti tiskových stran jsou totiž životu a působení Jiřího Špéta věnovány jen necelé tři. Publikace, vydaná u příležitosti Špétových 80. narozenin, je v rozporu s mnohoslibným názvem v podstatě jubilantovou bibliografií, navíc sestavenou na podkladě materiálů dodaných oslavencem samým. Připustíme-li, že jde o dárek k narozeninám ve formě archivní pomůcky, pak jde jistě o dílo hodnotné. Ale přeci jen – nezasloužily by si osmdesátiny trochu více prostoru k zmapování životních osudů než sotva tři stránky? Je opravdu škoda, že se biografickou část publikace nepodařilo zaplnit podstatněji. Zcela stručný portrét, stylem i rozsahem odpovídající právě úvodu archivní pomůcky, se vedle dvou dvojstránkových medailonků Jana Doláka opírá ještě o edici Špétovy korespondence s Jaroslavem Werstadtem, již vydala Hana Kábová v *Pracích z dějin Akademie věd* (roč. 2, č. 1/2010).

Badatelé z oblasti domácí historiografie a především muzeologie však příručku jistě ocení. Pouhý pohled do seznamu literatury například v rezkovské monografii Bohumila Jirouška prozradí, jak podstatné jsou Špétovy badatelské střípky z 50. let a jak dlouho trvalo, než došly svého monografického zhodnocení. Není v silách recenzenta ověřit vydávaný objemný bibliografický materiál dopodrobna. Neodvážuji se proto posoudit, nakolik je publikovaná Špétova bibliografie kompletní. Nedokáži však smlčet výsledek své náhodné sondy. Mám doma jediný Špétův originální text, totiž bibliofilii *Allegro triumfale Jaroslava Golla*, vydanou na losinském papíře v Chlumci nad Cidlinou dvojicí Jiří Olivové. Na obálce Jiřím Špětem připravené edice Gollových dopisů otci z momentů, kdy u Höflera a Tomka skládal klausuru, však chybí vřočení, pouze v tiráži je uvedeno, že tisk byl vydán „v upomínku na 110. na-

rozeniny chlumeckého rodáka“ etc. Můj výtisk je provázen dopisem vydavatele z 30. 7. 1966, tedy deset let po zmíněném jubileu, jež připadlo na rok 1956. Při pohledu do publikované bibliografie však nacházím datum 1985 (s. 28). Nejde o přesmyčku, nemůže se tedy jednat o pouhý překlep, nýbrž jde o chybu. A ty události na Žižkově roku 1945 jistě nebyly *květinové*, nýbrž *květnové* (též s. 28). Lze jen doufat, že podobných omylů a překlepů kniha obsahuje jen málo.

Milan DUCHÁČEK

Konec avantgardy?

26. 5. – 25. 9. 2011 výstavní sály Městské knihovny; Galerie hlavního města Prahy

V poslední době se v České republice rodí zajímavé výstavní projekty zabývající se uměním doby meziválečné a poválečné. Kurátoři a historici umění právem tvrdí, že tomuto fenoménu byla doposud věnována jen nepatřičně malá pozornost. Tato skutečnost byla také impulsem pro vznik výstavy *Konec avantgardy?* s podtitulem *Od mnichovské dohody ke komunistickému převratu*. Dlužno poznamenat, že nás tento počín opět o něco přiblížil kvalitě expozic, jež navštěvujeme u „západních sousedů“. *Konec avantgardy?* navazuje na předcházející výstavu *Roky ve dnech: České umění 1945–1957*, která se uskutečnila v roce 2010 v témže výstavním sále. Kurátorkou posuzované výstavy byla Hana Rousová, jejíž jméno rozhodně není v uměleckém světě neznámé. Připomínány jsou její projekty *Mezery v historii 1890–1938: Polemický duch střední Evropy – Němci, Židé a Češi*, realizovaný roku 1994, či *Devícté kubismu v Čechách*. V loňském roce získala Rousová cenu Josefa Krávy za celoživotní přínos dějinám umění udělovanou Uměleckohistorickou společností.

Ke spolupráci na výstavě přizvala kurátorka další významné osobnosti: Lenku Bydžovskou, Vojtěcha Lahodu, Milana Pecha, Annu Pravdovou a Lucii Zadražilovou. Autorský tým vytvořil ojedinělou koncepci děl malířů, fotografů, sochařů, básníků a teoretiků umění, mapující a zpřístupňující „bouřlivé období“ let 1938–1948. Spíše než zařazení do určité chronologické posloupnosti či začlenění k určitému uměleckému směru bylo podle Rousové určující to, za jakých okolností umělecká díla vznikala, a velký ohled byl brán také na životní příběhy umělců, které mnohdy skončily tragicky (Josef Čapek, Franz Peter Kien, Pavel Kropáček, Jaroslav Král aj.). Značnou pozornost věnovali autoři mladým umělcům čtyřicátých let, jejichž nástup do výtvarných kruhů znesnadnilo uzavření vysokých škol.

Výstava byla rozdělena do několika tematických bloků s názvy *Odcizení, Lásky – pokus o komunikaci, Jiná krása, Člověk na kříži, Archeologie brutality, Vizualizace moci, Kampaň Viktoria, Propagandistické výstavy, Skutečnost a její obraz, „Zvrhlé umění“ v protektorátu, Umění a kýč atd.* Oddíl *Člověk na kříži* shromáždil zajímavá díla, která se mnohdy rodila spontánně, nezávisle na sobě, spojovala je však jednota motivů křesťanské ikonografie (výtvory Václava Hejny, Jana Baucha, Aléna Diviše, Vladimíra Boudníka či Stanislava Maršála). „Zvrhlé umění“, německy *Entartete Kunst*, byl termín, kterým nacionální socialismus označoval umělecká díla vytvořená nebo ovlivněná Židy a umění tzv. „židobolševické avantgardy“, kam podle nacistů patřila většina moderních umělců – impresionistů, surrealistů, kubistů (Adolf J. Alex,

Jan Trampota, Alois Fišárek, Alfred Justitz, Jan Zrzavý). Neméně zajímavý byl oddíl Umění a kýč, v němž Milan Pech přesvědčivě transformoval někdejší výstavu shodného názvu. Jejím autorem byl František Venera a konala se roku 1948 v Domě umění města Brna.

Vrátím se nyní ještě k názvu expozice. Otazník na konci není chybou, je dokonce na místě. Na konci třicátých let dvacátého století vyslovil Karel Teige jisté pochybnosti, týkající se avantgardy, viděl v ní problém možného nadcházejícího generačního střetu. Příliš se nemýlil. Již v roce 1940 pronesl básník Kamil Bednář ve *Slově k mladým* následující výrok: „*Konec avantgardy? Ano!*“ Vzápětí zmínil, že mladá generace je jakýmsi „*uzavřeným tělesem*“, proti tomuto výroku vystoupil kritik a básník Jaroslav Červinka, který se pokusil analyzovat příčiny, proč jeho generaci zklamal dadaismus, surrealismus a další podobné směry, pozadu nezůstal ani Václav Černý, který tvrdil, že proti „*modernímu umění jít nelze a je potřeba na něj navázat*“. Všechny názorové střety pak vyvrcholily roku 1947, kdy se Skupina Ra přihlásila k avantgardě. Bohužel, éra svobodné tvorby neměla dlouhé trvání, komunistický režim, stejně tak jako předtím nacistický, proti avantgardním umělcům tvrdě zasahoval. Drobné hašteření mezi umělci nabylo najednou tragického rázu.

Projekt a celou koncepci výstavy považuji za velmi zdařilou, množství shromážděných děl bylo úctyhodné, návštěvníci se mohli seznámit nejen se špičkami, ale i s dosud méně známými umělci a jejich životními osudy. Expozice byla velice působivá, na několika místech diváka síla prožitku doslova až mrazila. Nesmím zapomenout ani na zajímavé zástupce užitého umění (např. jablonecká bižuterie ze čtyřicátých let). Ráda bych upozornila i na neobyčejně zdařilý katalog, jenž celou výstavu dokumentuje a doprovází. O jeho vydání se zasloužilo, ostatně jak již u podobných domácích projektů bývá zvykem, nakladatelství Arbor vitae.

Na závěr se naposledy vrátím k otazníku v názvu. Co je vlastně avantgardní umění? Ukončilo již své dějinné působení, nebo se s ním stále ještě setkáváme v tvorbě současných umělců? A konečně řečeno ústy klasika: Co si představujete pod pojmem avantgardní?

Alžběta ČORNEJOVÁ

Muzeum a škola aneb Expedice domů

5. ročník konference pořádané Muzeem jihovýchodní Moravy ve Zlíně, 16.–17. března 2011

Konference Muzeum a škola má ve Zlíně dlouholetou tradici. První setkání muzejníků a pedagogů se zde konalo již v roce 1965. Svědectví o něm se nám dochovalo v podobě sborníku, při jehož studiu dnešní generace zjišťují, že ani soudobé trendy v muzejní pedagogice nemusí být ničím novým pod sluncem. Patrně důležitější však je, že se představa smysluplné institucionální spolupráce uchovala v živé paměti i navzdory historickým okolnostem a ideologickým zásahům. Ne náhodou se tak jednou z priorit programu *Brána muzea otevřená*, který v letech 1997–2002 přispěl díky Nadaci Open Society Fund k revitalizaci řady regionálních muzeí v ČR, stalo „*vytváření systémových základů spolupráce mezi muzeem a školou*“. Potřeba reflektovat i po skončení projektu zkušenosti z každodenní praxe a sdílet je napříč oběma „světy“ vedla v roce 2003 k obnově zlínských konferencí.

Na jaře 2011 se setkání muzejníků a pedagogů konalo již popáté. A je třeba kvitovat s povděkem, že i tentokrát se podařilo zvolit zajímavé a nosné téma. Badatelský přístup k nejbližšímu okolí nejenže vychází z logiky odborné činnosti vlastivědných muzeí, ale zároveň rezonuje s aktuálními trendy školního vzdělávání. „Expedice domů“ umožňují vytvářet krátkodobé i dlouhodobé mezioborové projekty, obvykle nekladou větší nároky na organizační zajištění, neboť zkoumaná „místa“ (např. archeologická naleziště, přírodovědné rezervace, památkové objekty) se z podstaty věci nacházejí v docházkové vzdálenosti. Spolupráce s regionálními muzei pak přispívá nejen ke zvyšování odborné úrovně školních projektů, ale také k jejich dalšímu uplatnění v životě místní komunity. A jak vyplynulo z některých příspěvků, projekty spolupráce mezi muzeem a školou mohou mít přínos nejen vzdělávací či popularizační, ale také sbírkotvorný, marketingový a personální.

V rámci komunitního projektu „*Zpátky ni krok!*“ vznikla v Jičíně v roce 2009 ojedinělá sbírka reflexí doby normalizace a sametové revoluce. Výstava *Pátrání po místě*, připravená v souvislosti s konferencí oddělením muzejní pedagogiky Muzea jihovýchodní Moravy ve Zlíně, se v roce 2011 „*zařadila mezi nejúspěšnější kulturní počiny*“ města a sklídila velký zájem veřejnosti. Zvýšený zájem veřejnosti přilákala v roce 2011 také haptická replika relikviáře sv. Maura, která vznikla na základě institucionální spolupráce v projektu *Relikviář pro každého*. Na realizaci projektu se přímo podílely Správa státního hradu a zámku Bečov, Soukromé reálné gymnázium Přírodní škola, o.p.s, a Věžeňská služba ČR – věznice v Horním Slavkově. Podpořily jej Asociace rodičů a přátel dětí

se zrakovým postižením a Nadace Vodafone ČR. Z hlediska úspěchů na poli personálním je třeba vyzdvihnout spolupráci Průmyslového muzea v Mladějově a Základní školy na Kostelním náměstí v Moravské Třebové. Za pět let, kdy společně s žáky osmých tříd realizují projekt *Mezi pražci mladějovské úzkokolejky*, se jim podařilo zaujmout více než desítku dobrovolníků, kteří se do muzea pravidelně vrací a pomáhají při jeho provozu i údržbě.

V krátké zprávě nelze pochopitelně upozornit na všechny inspirační příspěvky, které na konferenci zazněly. Zájemci však již mají možnost se s nimi seznámit v písemné podobě. V Supplementech 2011/1 zlínského muzejního časopisu *Acta Musealis* vyšly v ucelené podobě. Dovolím si poněkud neskromně upozornit, že dva z příspěvků obsahují také přehled dosavadních výsledků činnosti pracovníků a studentů Katedry dějin a didaktiky dějepisu na poli výchovy ke vztahu ke kulturně historickému dědictví.

Hana HAVLŮJOVÁ

Muzeum Vápenka – Příběh Albeřic a Lysečín

V Horních Albeřicích ve východních Krkonoších bylo 28. ledna 2012 slavnostně otevřeno muzeum v zachráněné bývalé vápenné peci asi z roku 1870. Muzeum ve vlastnictví Správy Krkonošského národního parku je kulturní památkou, nachází se v těsném sousedství Albeřických vápencových lomů, které patří k nejprůsňěji chráněným lokalitám v Krkonoších.

Rekonstrukci vápenné pece řídil Miloslav Klimeš, dřevěnou nástavbu provedl tesař Petr Růžička. Kamenná část pece, které už léta chybělo zastřešení, byla odborně ošetřena a fixována proti další erozi. Zastřešení tvoří osmiboká dřevěná nástavba s barevnou šindelovou střechou, v níž jsou hvězdovitá skleněná okénka, která propouští světlo. Kombinace původního zdiva a moderně uchopené, ale formou tradičně zpracované nástavby odkazuje i na způsob zpracování historické expozice uvnitř dřevěné nástavby.

Autorem expozice je Pavel Klimeš. Expozice je zaměřena na historii východokrkonoských obcí Dolní a Horní Lysečiny, Suchý Důl a Dolní a Horní Albeřice, které leží těsně u hranice s Polskem. Na osmi velkých panelech je prezentována historie obcí a jejich obyvatel od založení Horních Albeřic až do současnosti, tedy zahrnuje více než sedm staletí. Důraz je kladen na zemědělské osídlení, vápenictví, architektonický a krajinný ráz údolí, politický vývoj, poválečné osídlování a chalupaření. Tematické panely se čtyřjazyčnými texty ilustrují na množství fotografií prolínající se lidské příběhy odehrávající se jak v každodennosti, tak v promítnutí velkých dějin do historie příhraničních horských obcí. Autor expozice Pavel Klimeš s dalšími spolupracovníky shromáždil úctyhodné množství fotografického materiálu a sestavil příběhy, které díky grafickému zpracování Davida Babky tvoří propojený celek. Historická část expozice je zajímavě doplněna dřevěnými skládačkami pro děti, které výtvarně zpracoval Jakub Plachý a které zobrazují autorovu vizi celého údolí v nedaleké budoucnosti.

Ztvárnění expozice má silnou vypovídající hodnotu, i když z hlediska historické metodologie by bylo možné některé části podrobit kritice. Za nejproblematictější, ač velmi dobře výtvarně pojatou část výstavy, lze označit fiktivní deníkové záznamy schované za kukátkou, na které si návštěvník musí posvítit baterkou. Způsob jejich čtení je velmi napínavý, ovšem návštěvník má dojem, že se jedná o skutečné deníkové záznamy a příběhy, neboť není upozorněn na to, že se jedná o fikci autora expozice, byť vystavené na střípcích archivních pramenů.

Celkově je však Muzeum Vápenka v Horních Albeřicích velice zajímavý objekt s inspirativní expozicí, která přispívá k prezentování dějin Němců v Čechách a poválečného znovuosídlování i s důrazem na nekonfliktní každodennost a oživuje paměť místa přímo tam, kde se sledované děje odehrávaly.

Tamara NOVÁKOVÁ

Letní škola moderních dějin, Ostrava

Ve dnech 29.-30. srpna 2011 se v Ostravě konala Letní škola moderních dějin. Akci organizovalo občanské sdružení PANT, známé jako tvůrce portálu www.moderni-dejiny.cz. Slavnostního zahájení se účastnil předseda PANTu Petr Pánek, který zároveň představil další plány této organizace na poli moderních dějin. Samotný program byl rozdělen do čtyř hlavních workshopů a každý účastník mohl postupně všechny navštívit. Josef März vedl dílnu upozorňující na německé etnikum v česko-moravském prostoru, Viliam Kratochvíl z Univerzity Komenského v Bratislavě se zaměřil na konkrétní návrhy nových učebních materiálů. Martin Šmok a Marcel Mahdal se věnovali využití vzpomínek pamětníků šoa při výuce a Jiří Tůma hovořil o moderních postupech při výuce dějepisu na školách. První den letní školy byl zakončen prezentací nového vzdělávacího projektu Židovského Muzea v Praze a podvečerní diskuzí s Petruškou Šustrovou o situaci na Kavkaze. Druhý den znovu probíhaly workshopy a odpoledne se účastníci vydali na návštěvu Archivu města Ostravy, kterou vedla ředitelka této instituce, Blažena Przybylová. Výstupem dvoudenní konference je sborník ve formě DVD.

Jiří TEJKAL

Brána školního dějepisu otevřená: Možnosti výuky mimo školu

8. setkání historiků, didaktiků a učitelů dějepisu pořádané Katedrou historie Filosofické fakulty Univerzity J. E. Purkyně v Ústí nad Labem, 8.–9. prosince 2011

Letošní ročník ústeckého setkání, jehož cílem je prostřednictvím vzájemné inspirace zkvalitňovat výuku dějepisu na všech stupních škol, se zaměřil na reflexi dějepisného vyučování „za školou“. Zkoumány byly možnosti a limity výuky v muzeích, galeriích a archivech, na tzv. místech paměti, v sakrálním a pietním prostoru, na divadle i v prostředí virtuálním, při setkání s pamětníkem nebo literárním hrdinou. Říkám-li „zkoumány“, mám na mysli prozíravě sestavený program, který účastníkům umožňoval nejen vyslechnout teoretické reflexe nebo diskutovat zkušenosti z pedagogické praxe, ale skrze společné zážitky je přímo vtahoval do řešení aktuálních didaktických otázek.

Pozornost mluvčích byla upřena zejména na dějiny 20. století, prezentovány byly teoretické i praktické příspěvky z institucí, které v tomto směru vykonaly již nepřehlédnutelné dílo. Za všechny zmiňme například Památník Lidice, Židovské muzeum v Praze nebo projekt *Jeden svět ve škole – Příběhy bezpráví*, zaštiťovaný společností Člověkem v tísní. Na poli didaktiky dějepisu 20. století se však zdařile uplatňuje také činnost vzdělávacího oddělení Ústavu pro studium totalitních režimů (zejm. práce s filmovými prameny) nebo občanského sdružení Antikomplex (zejm. projekty *Krajina za školou*, *Tragická místa paměti jednoho regionu*). Zdá se mi příznačné, že společným jmenovatelem těchto i dalších příspěvků se stala práce s orálně historickými prameny.

Rozmanitost příspěvků s tímto námětem svědčí o tom, že také česká (post)moderní historiografie si musí odžít svůj „vzpomínkový boom“, nově promyšlet nejen badatelské metody, ale také interpretační postupy. V Ústí se navíc zřetelně ukázalo, že se tak děje v těsném kontaktu se školním prostředím. Žáci a učitelé (nejen) dějepisu se objevují nejen v roli posluchačů, ale také více či méně kvalifikovaných tazatelů. Výsledky jejich tázání jsou obvykle digitalizovány a archivovány. Příspěvky Ivany Havlínové, Milana Hese a Kateřiny Lozoviukové pak ukázaly, nakolik jsou tyto procesy reflektovány také z didaktického hlediska.

A nutno dodat, že zatímco Ivana Havlínová představila také pro učitele dějepisu velmi inspirativní možnosti, jak nezůstat u pouhého „sbírání“ vzpomínek, ale vést žáky prostřednictvím autentických pamětnických příběhů k hodnotové (sebe)reflexi, Milan Hes ani Kateřina Lozoviuková nepřekročili

stín svého historického školení. Pražskému kolegovi budiž přičteno k dobru, že v rámci své disertační práce realizuje výzkum, který – alespoň s ohledem na prezentované výsledky – dokládá na empirických datech z českého prostředí skutečnosti známé ze zahraničí.¹ Liberecká kolegyně však svým pragmatickým přístupem zcela nevědomky odhalila rizika „zvěcnění“ pamětníka jakožto funkčního/nefunkčního zdroje informací „pro výzkum i pro školu“.

Za dva vrcholné momenty setkání, které nebude patrně možné zprostředkovat v plánované publikaci, považuji autorské čtení Radky Denemarkové a prezentaci cyklu monodramat *3x1 aneb Tři hodiny dějepisu* Činoherního studia v Ústí nad Labem. Ukázky z románů *Peníze od Hitlera* a *Kobold* byly doprovázeny zpytavým rozhovorem s autorkou, představení dramaturgického záměru nabídnout školám taková představení, která by zpřítomnila tragické aspekty evropských dějin 20. století, ilustrovalo krátké vystoupení z inscenace *Byly jsme tam taky*. Obě tato setkání, ať už se spisovatelkou nebo herečkou a dramaturgem Činoherního studia, dala všem zúčastněným nahlédnout, jak důležitý je osobní rozměr historických událostí i jak významnou roli může školní dějepis sehrát v mimoškolním prostředí.

Na závěr bych ještě ráda upozornila, že druhý den setkání se odehrával v nově opravených prostorách Muzea Ústí nad Labem, kde v současné době sídlí nejen městské muzeum, ale také občanské sdružení Collegium Bohemicum, které připravuje Muzeum německy mluvících obyvatel českých zemí. Tematické příspěvky věnované spolupráci škol, muzeí a galerií na poli dramatické výchovy, galerijního vzdělávání či muzejní prvouky tak doprovázely komentované prohlídky stávajících expozic v budově.

Hana HAVLŮJOVÁ

1 Srovnej například Allan REDFERN, *Talking in class. Oral history and the National Curriculum*, Londýn 1995. A dále Miroslav VANĚK, *Orální historie ve výzkumu soudobých dějin*, Praha 2004, s. 35–36.

Cestování do Egypta a na Blízký východ v proudu staletí

9. konference mezinárodního sdružení The Association for the Study of Travel in Egypt and the Near East (ASTENE), pořádaná v St Anne College, Oxford ve dnech 15.–18. července 2011

Sdružení pro studium cestování do Egypta a na Blízký východ (angl. zkratka ASTENE) bylo založeno v roce 1997 poté, co se zájemcům o dané téma podařilo uskutečnit dvě úspěšné mezinárodní konference na předních britských univerzitách v Durhamu a v Oxfordu. Postupem času se poněkud rozšířily hranice oblasti, o níž projevují zainteresovaní badatelé odborný zájem, ale také časové vymezení jejich studií. Zkoumány jsou cesty do oblasti Egypta, Súdánu, Arabského poloostrova, Iráku, Turecka i Řecka, pozornosti se však dostává i balkánským zemím v období osmanské nadvlády. Vzhledem k účasti egyptologů a archeologů nejsou výjimkou studie z období lidského dávnověku, tentýž prostor se však dostává historikům, kunsthistorikům nebo představitelům kulturních studií. Z hlediska chronologického určení zatím tvoří horní hranici polovina 20. století.

Přestože je sdružení pevně zakotveno v tradici britských učených společností, je jeho členská základna rozptýlena nejen v anglosaských zemích, ale také v Evropě a na Blízkém východě. Kontakty mezi členy pomáhá udržovat řada aktivit, mezi nimiž nechybí pravidelně vydávaný čtvrtletník, tzv. studijní dny organizované v různých koutech světa, exkurze do oblastí zájmu (např. Káhira, Kypř, Sinaj, Sýrie, Albánie). Jednou za dva roky je pořádána mezinárodní konference, na níž jsou zváni nejen členové ASTENE, ale také další zájemci z řad badatelské i laické veřejnosti. Pro studenty jsou k tomu účelu připravena cestovní a pobytová stipendia.

V létě 2011 se konala konference ASTENE již po deváté. Představeno bylo přes čtyřicet příspěvků, které shrnuly výsledky soukromých bádání, doktorských projektů i institucionálních výzkumů. Mluvíci pocházeli z Velké Británie, Spojených států amerických, Egypta, Belgie, Německa, Irska, Řecka, Turecka i České republiky. Uplatněná hlediska čerpala z historie, dějin umění, filosofie, srovnávací jazykovědy, kulturních studií, ale také dějin lékařství, entomologie nebo hydrauliky. Přestože není možné zmínit všechny příspěvky, dovolím si alespoň na několika z nich ilustrovat škálu probíraných témat.

Začínající badatelka Tessa Barber věnovala pozornost otázce egyptských mumii a jejich dalšího využívání, ať už cestovateli nebo místními. Podle dosavadních zjištění nesloužily lidské a zvířecí mumie pouze jako suvenýr, ale po staletí se druhotně užívaly ve farmacii, při výrobě barevných pigmentů, ja-

kožto hnojivo a patrně také jako palivo. Látkové obaly byly zpracovávány při výrobě papíru. Isolda Lehnert z Německého archeologického institutu v Káhiře přiblížila vznik a obsah ojedinělé knihovny cestovatelské literatury, kterou shromáždil světoznámý německý egyptolog Ludwig Keimer (1892–1957). Kolekce obsahuje díla převážně německy píšících autorů od konce 15. do poloviny 20. století. Pisatelé byli poutníci, šlechtici, vědci i dobrodruzi, kteří cestovali z důvodů náboženských, ekonomických, politických i jen tak pro zábavu. Téma cesty, jakožto symbolu mystického zasvěcení, ilustroval Paul Robertson na příkladu z Koránu. Jeho příspěvek byl zvláště inspirativní z metodologického hlediska, neboť názorně doložil, jak při své analýze pasáže o cestě tzv. Dvourohého (sútra 18, verše 83–98) postupoval.

Tradičnější charakter měly například příspěvky Deborah Manley nebo Emmeta Jacksona. Jedna ze zakladatelek sdružení ASTENE a jeho neúnavná propagátorka se věnovala osudům Mary Whately (1824–1893), učitelky a misiónářky, která působila v Egyptě od poloviny 19. století. Dcera dublinského arcibiskupa vedla v Káhiře po třicet let školu pro chudé dívky a podnikala misiónářské cesty podél Nilu. Měla přístup do harémů bohatých rodin i domácností fellahů, o jejichž životě napsala samostatnou knihu. Emmet Jackson zkoumal v rámci doktorského studia pozůstalost Lady Harriet Kavanagh (1799–1885), irsko-anglické aristokratky, která cestovala po Egyptě zejména ve čtyřicátých letech 19. století. Zachovaly se nejen její cestovní deníky, dopisy, kresby a akvarely, ale také sbírka egyptik. Oba příspěvky dokládají, že téma evropského ženského cestování na Blízký východ, které ASTENE na počátku tisíciletí otevřela,¹ je stále aktuální a udržuje si v rámci sdružení pozornost řady badatelů a badatelek.

Na závěr se sluší podotknout, že podrobnější informace o ASTENE lze získat na webových stránkách <http://www.astene.org.uk/>. Zájemci se pak již nyní mohou začít připravovat na 10. konferenci, která se uskuteční v roce 2013 na Aston University v Birminghamu.

Hana HAVLŮJOVÁ

1 Viz například Sarah SEARIGHT (ed.), *Women Travellers in the Near East*, Oxford 2005.

Ženy ve vědě, technice a medicíně: Ženská a/nebo genderová studia?

Women and Gender Studies – Where Do We Stand? Mezinárodní symposium pořádané komisí „Women in Science, Technology, and Medicine“ v rámci Division of History of Science and Technology of the International Union of History and Philosophy of Science (DHST/IUHPS) na École Normale Supérieure, Paříž ve dnech 14.–17. září 2011

Rok 2011 byl u příležitosti 100. výročí udělení druhé Nobelovy ceny za chemii Madame Curie vyhlášen Mezinárodním rokem chemie. Je tedy nasnadě, že pravidelné mezinárodní symposium k dějinám žen ve vědě, technice a medicíně se uskutečnilo v těsném sousedství míst, kde Marie Curie s manželem zasvětili své životy právě připomínané vědní disciplíně. Exkurze na École de Physique et Chimie Industrielles de la Ville de Paris, včetně komentované prohlídky zdejší muzejní expozice, byla zařazena již v podvečer prvního dne symposia. První programový blok byl věnován připomínanému výročí vůbec a zvažovány byly vědecké, genderové i politické aspekty udělování Nobelových cen Marie Curie i dalším vědkyním. Dostalo se i na reflexi vzpomínkové kultury ve vztahu k prezentaci „výjimečnosti“ polsko-francouzské badatelky.

V dalších dnech byla pozornost zaměřena na čtyři další tematické okruhy, které organizátorky a organizátoři symposia považovali za aktuální a hodné diskuse i s ohledem na přípravy 5. mezinárodní konference Evropské společnosti pro dějiny vědy (1.–3. listopadu 2012, Atény). Diskutovány byly metodologické, epistemologické a historiografické otázky, které se při studiu tzv. ženských témat ve vědě vynořují, ať už k nim přistupujeme z pozic ženských nebo genderových studií, mikrohistorie, kulturních nebo sociálních dějin. Dále pak konceptuální změny, které v posledních letech zaznamenávají ženská a genderová studia v západní Evropě a Spojených státech amerických, a které je třeba reflektovat i při studiu dějin vědy, pokud se zaměříme na jejich dobové aktérky i aktéry. Zkoumán byl proto také přínos „netradičních“ pramenů, které se v dějinách vědy dostaly ke slovu teprve ve snaze „zviditelnit“ ženské aktérky (např. osobní deníky, korespondence, vzpomínky, autobiografie). Čtvrtý okruh pak zahrnoval prezentaci výsledků interdisciplinárních projektů.

Z hlediska metodologického se jako zásadní ukázal kulatý stůl, v jehož rámci vystoupily Mineke Bosch (Nizozemsko), Margaret Rossiter (USA) a Ruth Schwartz Cowan (USA), které se tématem žen ve vědě, technice a medicíně dlouhodobě zabývají z odlišných teoretických pozic. Bez jedné každé

z nich by naše poznatky o konstrukci sociálního „já“ jakožto „vědkyně“,¹ o generacích amerických badatelek ve 20. století,² respektive o sociálních dopadech vědecko-technologického rozvoje na severoamerickou populaci (ženskou zvláště) ve druhé polovině 20. století,³ byly o poznání chudší. Zároveň však bylo zřejmé, že neslučitelné výchozí pozice nejsou na překážku, pokud zůstávají nástrojem poznání a neusilují o status jediné platné doktríny.

Na symposiu zaznělo na třicet zajímavých příspěvků, které se dotkly mnoha pozoruhodných témat. Za všechny bych zmínila například vystoupení Philippy Hardman z Univerzity v Cambridge, která se podílela na projektu, jehož cílem byla digitalizace a zpřístupnění Darwinovy korespondence.⁴ Jejím úkolem byla genderová analýza textů, pro potřeby symposia se zaměřila na „skrytý svět žen a vědy“ v Darwinových soukromých dopisech. Z jejich závěrů vyplývá, že Charles Darwin si dopisoval s dvacítkou žen, které by bylo možné z dnešního hlediska označit za přírodovědkyně. Proslulý učenec se stal jejich „korespondenčním“ mentorem, podporoval jejich badatelské zájmy, doporučoval odbornou literaturu.

Objevny byl také příspěvek Elany Serrano z Univerzity v Barceloně, která představila činnost dámského učeného spolku „Junta de damas“, který působil v Madridu v devadesátých letech 18. století. Urozené dámy experimentovaly zejména s novinkami na poli chemicko-technologickém a neváhaly je zavádět do praxe, ať už v oblasti textilní výroby nebo sociální práce. Z jejich podnětu byly zavedeny nové způsoby barvení a potisku látek do madridských manufaktur, v sirotčincích se testovaly nevhodnější metody náhradní výživy kojenců, ve věznicích pak zlepšovaly hygienické podmínky díky užívání účinnějších čisticích prostředků.

Do třetice připomenu ještě příspěvek Barbary Mohr a Annette Vogt, který zmapoval podíl „téměř zapomenutých“ žen na vzniku, provozu a popularizaci Přírodovědného muzea v Berlíně. Detailní program symposia, na němž participovali přednášející nejen z evropských zemí nebo USA, ale také z Kanady, Izraele, Indie nebo Trinidadu, je k dispozici na webových stránkách symposia (<https://sites.google.com/site/parissymposium2011/programme>). Publikovány zde byly i některé příspěvky v podobě prezentací, případně textů.

Hana HAVLŮJOVÁ

1 Viz například Mineke BOSCH et al., *Curious Careers. An unexpected History of Women in Science and Technology*, Eindhoven 2006.

2 Margaret W. ROSSITER, *Women Scientists in America: Before Affirmative Action, 1940–1972*, Baltimore 1995. TÁŽ, *Women Scientists in America: Forging a New World Since 1972*, Baltimore 2011.

3 Ruth SCHWARTZ COWAN, *More Work For Mother: The Ironies Of Household Technology From The Open Hearth To The Microwave*, New York 1985. TÁŽ, *Heredity and Hope: The Case for Genetic Screening*, Cambridge 2008.

4 Komentovaná, tematicky utříděná edice, která se stala výstupem *Darwin Correspondence Project*, je k dispozici na webových stránkách <http://www.darwinproject.ac.uk/>.

Universities in Central Europe – Crossroads of Scholars from All Over the World

Mezinárodní konference konaná 29. září – 1. října 2011 na Univerzitě Karlově v Praze

Poslední zářijový víkend 2011 proběhla v Praze důležitá konference s minimálně střeoevropským přesahem na téma Univerzity ve střední Evropě – křižovatky vzdělanců z celého světa. Pořadatelé tohoto počínu – Ústav dějin Univerzity Karlovy a Společnost pro dějiny vědy při Akademii věd – vybrali k setkání plně důstojné prostory malé auly v Karolinu. Jednáním jazykem byla angličtina.

Konference stála na třech možná až příliš široce koncipovaných pilířích. Prvním byl život a dílo Alberta Einsteina, od jehož krátkého, ale pro osobní i profesní život ne bezvýznamného pobytu v Praze v letech 1911–1912, uplynulo právě sto let. Tato část setkání přilákala nejpestřejší škálu zahraničních specialistů zabývajících se dílem tohoto symbolu moderní vědy.

Odpoledne bylo věnováno druhému pilíři konference – mobilitě vzdělanců. Ch. Aichner a T. Kralerová připomněli školský systém Rakouska 19. století, příspěvky J. Surmana a E. Vámosové tematicky pojednávaly zejména o nedobrovolné vzdělanecké migraci v rámci starého mocnářství. Emigrace této profesní skupiny ve 20. století byla dokreslena večerní prezentací knihy S. Štrbáňové a A. Kostlána o českém vědeckém exilu.

Bohatou komparatistickou dimenzi konference podtrhly následující den příspěvky o „evropských vědeckých kurikulech“ řeckých učenců (E. Nicolaidis) či o institucionalizaci vědecké mobility na počátku 20. století v Portugalsku (E. Vaz Gomesová, A. Fitas). Takto koncipované příspěvky již plynule přecházely do posledního tematického bloku a tím byli „hostující profesori“. I zde byla patrná širší škála přístupů od srovnávacích biografických studií, přes význam výměny profesorů pro dějiny vědních oborů (případně dějiny univerzit) až konečně po mezinárodní dimenzi tématu hostujících profesorů (F. Seebacher, L. Molnár, M. T. Borgatová, A. Janužytéová, J. Hnilica). Větší počet maďarských historiků (A. S. Tar, A. Mészáros, K. Simon) obrátil pozornost zejména směrem k rakouskému a uherskému centru na Dunaji – Vídni a Budapešti.

Závěrem lze říci, že jedině srovnávací pohled v rámci střední Evropy umožní lepší pochopení vědecké mobility, cirkulace myšlenek i studentské perigrinace. Pražská konference byla jedním z úspěšných počínů na této cestě.

Jiří HNILICA

Dvacetileté výročí CEFRES

Ve dnech 7. a 8. listopadu 2011 se v Praze pod záštitou francouzské ambasády a za účasti zástupců nejvýznamnějších českých a francouzských vědeckých institucí uskutečnilo setkání pod názvem „Analyzovat měnící se svět z pohledu střední Evropy“.

Tato konference si kladla za cíl připomenout dvacetileté výročí založení Francouzského ústavu pro výzkum ve společenských vědách v Praze, tedy instituce jistě známější pod zkratkou CEFRES. Záměr setkání byl však dvojitý: a) důstojně připomenout toto jubileum a evokovat možnosti dalšího vývoje, b) ukázat prostřednictvím tematických kulatých stolů na některé oblasti výzkumu, kterým je zde v dnešní době věnována pozornost.

První část konference se odehrála v refektáři kláštera Na Slovanech. Tyto prostory byly s CEFRESem dlouhou dobu neodmyslitelně spjaty a pro mnoho účastníků tvoří historickou jednotu a génia loci instituce. Výčet osobností, které zde vystoupily (a institucí, jež zastupovaly), jednoznačně podtrhuje důležitou roli, kterou CEFRES ve střední Evropě hraje. Úvodní slovo patřilo F. Mayeur – ředitelce CEFRESu, následoval J. Drahoš – předseda Akademie věd, V. Hampl – rektor Univerzity Karlovy, F. Weil – předseda pařížské Ecole des hautes études en sciences sociales, a P. Fiala – prorektor Masarykovy univerzity v Brně. Místo CEFRESu ve vědeckých výměnách a propojování vědeckých sítí hledali G. Sonkoly (Eötvös Lorand University), P. Grémoin (Centre national de la recherche scientifique), M. E. Ducreux (CNRS/EHESS), F. Šmahel (Akademie věd), P. Drulák (Ústav mezinárodních vztahů), L. Klusáková (Univerzita Karlova). Nad mezinárodními proměnami se zamýšleli A. Marès (Université Paris 1), P. Hassner (Sciences Po), P. Barša (Univerzita Karlova), G. Mink (Centre national de la recherche scientifique), L. Macek (Sciences Po). Téma „Od přechodu k regulaci, ekonomie a společnost“ velmi odlišně pojali P. Kende (Maďarská akademie věd), O. Bouin (Réseau français des Instituts d'études avancées), P. Mertlík (Raiffeisenbank), J. Keller (Ostravská univerzita). Závěrečné slovo patřilo V. Dvořákové (Vysoká škola ekonomická) a Ch. Lequesnovi (Sciences-Po).

Programem druhého dne konference byly čtyři kulaté stoly: Populismus a euroskepticismus (P. Neumayer, G. Mesežnikov, A. Pacześniak, M. Perottino), Uvažovat o násilí (A. Gléonec, E. Adde, S. Dürrmeyer, S. Hubálek, J. Maršálek, P. Sitek), Migrace a její regulace v postkomunistické Evropě (M. Darley, B. Michalon, M. Čeněk, P. Ezzedine-Lukšíková, M. Forest), Kultura a politika (C. Servant, K. Piorecká, J. Hnilica, A.-C. Veluire, M. Spurný).

Druhý den setkání probíhal v posledních patrech známé budovy ve Štěpánské ulici 35, kde CEFRES spolu s Francouzským institutem dnes sídlí

a píše i nové řádky své historie. Závěrem se sluší „oslavenci“ popřát mnoho zdaru na cestě zprostředkovávání kontaktů a poznatků mezi českou (středoevropskou) a francouzskou vědou.

Jiří HNILICA

„Křesťané vědí, že věří. Komunisté věří, že vědí...“

90 let českého a slovenského komunismu

Mezinárodní konference konaná ve dnech 3.–5. 11. 2011 v Praze

Výstižný aforismus, který užil Jacques Rupnik ve svém úvodním vystoupení, symbolicky uvedl následující dvoudenní kolotoč příspěvků a diskusí. Devadesáté výročí tzv. slučovacího sjezdu, na němž byly organizačně spojeny všechny komunistické frakce působící na území tehdejší Československé republiky, se tak stalo podnětem k velkoryse pojatému setkání historiků zkoumajících fenomén komunismu u nás a na Slovensku. Organizace se ujala dvě tuzemská odborná pracoviště – Ústav pro studium totalitních režimů (ÚSTR) a Ústav pro soudobé dějiny (ÚSD) Akademie věd ČR. Tento společný počín by mohl být příslibem budoucí spolupráce a koordinace výzkumu moderních dějin. Pro úplnost dodávám, že nešlo o první letošní akci věnovanou založení komunistické strany – již v květnu pořádal ÚSTR seminář vztahující se k výročí ustavujícího sjezdu Československé komunistické strany.

Jubilejní rok rovněž představuje příležitost k bilanci dosavadního již více než dvacetiletého polistopadového bádání. Přes množství dílčích studií, edicí a sborníků (např. soubor *Bolševismus, komunismus a radikální socialismus I–VI*, 2001–2005), stále neexistuje moderní syntéza dějin KSČ. České vydání starší Rupnikovy práce (*Dějiny Komunistické strany Československa*, 2002) sice představuje solidní vhled do problematiky, nicméně pouze předúnorové KSČ. Aktuálně probíhající projekt, jehož hlavním řešitelem je zmiňovaný ÚSD a mající za cíl tuto mezeru zaplnit, bude nepochybně ovlivněn nedávným skonem prof. Kárníka, který byl jedním z členů řešitelského týmu. I proto listopadová konference měla potenciál stát se významným mezníkem ve zkoumání dané oblasti.

Program slavnostního zahájení v budově Českého rozhlasu byl poznamenán neúčastí dvou avizovaných čestných hostů – chyběla slovenská premiérka Iveta Radičová i obstrukčními zápasy vytižený předseda české vlády Petr Nečas, jehož zastoupil ministr obrany Alexandr Vondra. Podvečerní první diskusní blok (mj. za účasti Jacquese Rupnika, Igora Lukeše či ředitelů obou pořadatelských ústavů Daniela Hermana a Oldřicha Tůmy) představoval spíše úvodní zamyšlení jednotlivých debatérů nad fenoménem komunismu v řadě podnětných souvislostí. Profesor Lukeš například v rámci svého vstupu podotkl ke komunistickému nástupu k moci po 2. světové válce zajímavou myšlenku, že ještě před ziskem křesel ve vládě získala KSČ kontrolu nad hodnotami, tj. určovala, co je dobro a co je zlo, což představovalo nezanedbatelnou výhodu před ostatními stranami.

Páteční a sobotní konferenční bloky se přesunuly do reprezentativních prostor Lichtenštejnského paláce. Už samotný pohled na organizační schéma ovšem vzbudil rozpaky. Jednotlivé sekce byly sice pečlivě tematicky uspořádány, ale probíhaly ve dvou sálech paralelně, což návštěvníkům předem fyzicky znemožňovalo vyslechnout všechny příspěvky. Nevím, zda to bylo způsobenou snahou o zapojení co možná největšího množství řečníků či časovým omezením zapůjčených prostor, možná obojím. Každopádně při zdržení harmonogramu v rámci bloku bylo občas nesnadné stihnout včas navazujícího řečníka i při bleskurychlém přesunu mezi jednotlivými sály. Řešením by dle mého názoru bylo buď prodloužení konference, nebo snížení počtu referátů, kterých nakonec zaznělo takřka čtyřicet. Množství a tematická rozpínavost jednotlivých příspěvků příliš nepřekvapuje při vědomí faktu, že jde o badatelsky (a také politicky) konjunkturální téma, nicméně kýžená plasticita není věcí samozřejmou a snadno dosažitelnou prostou kvantitou.

Komplexní hodnocení všech vystoupení není možné i z výše uvedených důvodů, ale nabitý program často nutil přednášející k sumarizaci již dříve publikovaných statí a výsledný dojem také závisel na kvalitě prezentace konkrétního mluvčího. Co do jmen poskytla konference vcelku reprezentativní výběr z českých a slovenských historiků všech generací, snad s výjimkou neúčasti Karla Kaplana, Jiřího Knapíka či Michala Pullmanna. Myslím, že by také neuškodilo přizvat některé zahraniční badatele z dalších evropských zemí (namátkou Peter Heumos nebo Kevin McDermott), jimž by jednacím slovanský jazyk nebyl překážkou a jistě by měli čím přispět. V závěru bych rád vyjádřil obligátní přání vztahující se k včasnému vydání sborníku konferenčních příspěvků – je zřejmé, že vzhledem k počtu řečníků by mělo jít o uvážený výběr. Tím se toto listopadové sympozium definitivně zařadí k trvalým hodnotám při výzkumu komunistického hnutí u nás.

Jan ŠINDELÁŘ

Za Zbyňkem Zemanem (18. 10. 1928 – 22. 6. 2011)

Politický uprchlík z Československa, který získá profesuru v Oxfordu, musí být vynikající odborník a výjimečný člověk. A taky potřebuje trochu štěstí. Toho všeho se Zbyňku Zemanovi v jeho životě dostalo.

Rodák z pražského Břevnova po skončení druhé světové války strávil – předtím, než maturoval na letenském gymnáziu – rok na jazykové škole ve Velké Británii. Začal sice v Praze studovat práva, ale po únoru 1948 se rozhodl pro exil. Na londýnské King's College vystudoval historii a doktorát získal v Oxfordu. V 50. letech se podílel na badatelském výzkumu německých trofejních dokumentů a zkušenosti získával i psaním pro *The Economist*. Poté profesor Zeman přednášel na několika prestižních britských univerzitách, mj. v Saint Andrew's, Lancasteru a posléze v Oxfordu. Věnoval se především středo- a východoevropským dějinám 20. století, pochopitelně včetně dějin českých, resp. československých. Své britské studenty rád seznamoval s průkopnickými pracemi Jana Slavíka z dějin Sovětského svazu. V 90. letech systematicky pomáhal českým postgraduálním studentům a stipendistům v Oxfordu, mj. dnešnímu prof. Ivanu Šedivému či prof. Janu Kuklíkovi ml. Po odchodu do důchodu se Zbyněk Zeman vrátil do rodného města, krátce přednášel na Anglo-americké univerzitě, ale především psal odborné i populárněvědné monografie. Většina jeho bohaté bibliografie zůstala v angličtině, česky vyšla kniha *Vzestup a pád komunistické Evropy* (Praha 1998), monografie o Alexandru Helfandovi *Muž, který financoval Lenina* (Praha – Litomyšl 1999) a nevelká, ale důležitá biografie *Edvard Beneš. Politický životopis* (Praha 2000 a 2009). Jak ve svých knihách, tak v odborném, leckdy po česku emotivním a nevěcném diskursu vynikal Zbyněk Zeman svým světovým rozhledem, zkušenostmi a noblesním nadhledem. Tyto své přednosti dokázal uplatnit i v debatě s historiky o jednu či dokonce více generací mladšími. Na tyto rozhovory v krásném bubenečském bytě či na „chalupě“ v Kácově na Sázavě budu vždy rád vzpomínat.

Zbyňka Zemana jsem prostřednictvím Antonína Klimka osobně poznal až v polovině 90. let. Imponoval mi nejen svou akademickou kariérou a znalostmi, ale také svou velkorysostí a smyslem pro humor. Ačkoli jsme se hned při první delší diskusi neshodli v názoru na Roberta Maxwella, kterého znal prof. Zeman osobně velmi dobře, poslal mi pan profesor tehdy novou (a drahou) encyklopedii *Oxford Companion to the Second World War*. Nezapomenu také, jak byli studenti Pedagogické fakulty UK nadšeni Zemanovou přednáškou o anglickém systému vysokoškolského studia v rámci cyklu Aktuální problémy historického výzkumu. Bohužel, poslední čtyři roky života Zbyňka Zemana byly utrpením nejen pro něj, ale i pro jeho blízké. V mé paměti zůstane „anglický historik českého původu“ jako vzor gentlemana.

Lubor VÁCLAVŮ